

علوم اکادمی
ژبو او ادبیاتو مرکز

کابل

څېرنیزه، ژبني، ادبی او فولکلوري مجله

د علوم اکادمی، د ژبو او ادبیاتو مرکز میاشتني علمي خپرونه، درېیمه دوره، ۱ ګنه، وری، ۱۳۹۵ لمریز کال

د دی ټې ځای ټولی

صورنۍ ژبه، وده، پرمختګ، خنډونه، وړاندیزونه

د دوست محمد خان کامل مومند لنج ژوندليک

په افغان، افغاني او افاغنه کلمو پای ته رسېدلي کتابونه

په پښتو ژبه او ادب کې د ادبی مطالعاتو تاریخي بهير ته لنجه کتنه
او نور...

Kabul

Monthly Journal

کابل مجله د ژبني او ادبیاتو مرکز پژوهشی اسلامی پژوهنې

Academy of Sciences of Afghanistan (ASA)

د افغانستان اسلامي جمهوري دولت
د علومو اکادمي
د مشبو او ادبیاتو مرکز
د پښتو شرבי او ادبیاتو انسټیتوټ
د کابل مجلې مدیریت

کابل

اګنه

د کابل مجلې په دې ګډه ګډه

ليکلې

مختصر

ليکوال

سرليد

- مورني ژبه..... حبیب الله رفیع ۱
- د دوست محمد خان کامل ناصر الله ناصر ۹
- په افغان، افغانی او افغانه... پښتون آقا شپږزاد ۱۹
- ناچاپ پښتو ګرامري رفیع الله نیازی ۲۷
- د محمد صدیق پسرولي د م. امیری ۴۴
- د مهدی شاه مهدی ژوند ادم خان ملاتر ۶۰
- د حضرت عبدالرحمن بابا احمد شاه زغم ۶۹
- په پښتو ژبه او ادب کې س. م. هاشمي ۸۱
- د استاد عبدالروف پینوا جمیله سوروی ۸۷
- د فنادزره ټوټي عادله ساپي ۹۸
- د منشي احمد جان د صحراء علیزی ۱۰۸

سادون

- ۷ د کابل مجلې کتنپلاوی درالپېل شوو مقالو په اوډون او سمون کې خپلواک دي.
- ۷ درالپېل شوو مقالو شننه او خپرنه د ليکوالو فکري زېړنده ده، ليکوال ته بویه، چې د خپلې ليکنې سپیناوی په خپله وکړي.
- ۷ د مجلې له چاپ شوو مقالو خخه استفاده کول، بې له اخڅه جواز نه لري.
- ۷ رالپېل شوو مقالې پېرته ليکوالو ته نه ورکول کېږي.

مسوول مدیر

خپرندوي سيدلنظيم سيدې

مختصر

خپرنياره شکيلا مياخېل

کتنپلاوی

- ✓ خپرپوه سيدمحمى الدين هاشمي
- ✓ خپرپوه ډاکټر خليل الله او مر
- ✓ خپرپوه ناصر الله ناصر
- ✓ خپرپوه عبدالواحد واحد
- ✓ خپرندوي حبیب الله رفیع
- ✓ خپرندوي سيدلنظيم سيدې

کلني ګډون بې

- ✓ په کابل کې: «۳۰۰» افغانی
- ✓ په ولاياتو کې: «۳۶۰» افغانی
- ✓ په نورو هپوادونو کې: «۲۰» پالره
- ✓ د زدده کوونکواو محصلينو لپاره نیمه بېه
- ✓ دیوې گنې بېه: «۲۵» افغانی

کابل - د افغانستان د علوم مو اکاديمۍ
د ژبې او ادبی ااتومړکز
د پښتو ژبې او ادبیاتو انسټیتوټ
اکاديمۍ خلور لارې
د پخوااني پښتو - ولني ودانۍ

غړمل: ۰۷۹۶۶۵۰۶۵۸

او: ۰۷۷۳۳۰۸۳۳۰

برېښليک:

magazinekabul@gmail.com

مُحَمَّدْنَدُوی مُجِیب اللہ رَفِیع

مورنی ڙبھ

وده، پرمختگ، خندونه، وراندیزونه

دانسانانو او نورو څارو یو تر منع دېلتون یوازینې کربنه ڙبھ او ویناده او همدی
نطق او وینا پر نورو حیوانانو بر کړی او لوړ کړی دی او همدی نطق او وینادی تو انور
بخنسلی، چې خپلې تجربې پرسی نسلونو ته ولپردوی او په ټولنیز ډول د پرمختگ
او ارتقاء پر لور ګامونه واخلي، په داسې حال کې چې نور حیوانات دا تو ان نه لري،
خپلې تجربې نه شي لپردوی او کوم کاريې چې مور او پلاړ کړي وي او لا دونه یې له
سره پیلوی؛ نو ځکه یې ژوند پښه پر ځای او انفرادي دی او پرمختگ نه شي کولاي،
له دې سره چې انسان له پیدائیست نه تراوسه د تجربې خبسته پر خبسته بدی، د
پرمختگ دې پورې ته یې ځان رسولی دی او پر منځ ګامونه اخلي، مورنی ڙبھ دیوه
او لس د بنيادي او بنسټي زه ڙبھ وي او ويونکي یې خپلې دزره خبرې په بشپړ صراحه

او فصاحت پرې بیانولی او خرگندولی شي او ورسه داژبه دي او لس د تشخض او پېژندگلوي وسیله هم وي.

د همدي مورنيوژبو داهميته له امله ديونسکونېوال فرهنگي مرکز دهر کال د کب دوهمه نېته دژبو دنريوالې ورځې په توګه وتاکله، خواولسونه او ملتونه خپلې خپلې مورنۍ ژبي وپالي، پاملنې ورته وکړي او دودې او پرمختګ لپاره يې لاري چاري ولتهوي.

دنري له زرهاو مورنيوژبونه يوه هم زموږ ملي ژبه پښتو ده، چې په لره او بره پښتونخوا او دنري په ګوت ګوت کې د پنهوس، شپته ميليونونه زيات وګري خبرې پرې کوي.

دنري ملتونه دژوند دوي دوي دوري لري، يوه تر تاريخ وړاندې او بله تاريخي دوره، خوداريانا لرغونې افغانستان ژوند ملي مورخين په درپو دورو کې مطالعه کوي، يوه تر تاريخ وړاندې دوره.
بله د سرودونو دوره.
او درېيمه تاريخي دوره.

د سرودونو دوره کابو خلورنیم زره کاله عمر لري او په دې دوره کې ویدي او اوستايي سرودونه پنهاندلي او دليک تر پيداينېت وړاندې خوله په خوله له يوه نسل نه بل نسل ته لپردازلي او د آريانا دژونددې رنې دورې استازې توب کوي.
د پښتنو د قبيلو او قومونو ځایونو او سيندونو نومونه په همدي ویدي او اوستايي سرودونو کې راغلي او د دوي پر لرغونتوب ګواهي لي، د پښت يعني پښتون، بريسا يعني بريش، اپاريسي يعني اپريدي، اسپه زې يعني یوسفزی او نورو ګنو قومونو نومونه دې سرودونو خوندي کړي دي.

همداراز دوى دسيمو او سيندونونومونه لكه هيتومنه، هلمند، کروم=کدرمه،
چخره=خرخ او نور گن نومونه دي سرودونو ساتلي او را پر دولي دي، دارويات داهم
بنبي، چې پښتنيوه داسې ګلتوري ټولنه رامنځ ته کړي، چې دا ټول قومونه په دي
راتول دي او په یوه ژبه يې خبرې کولي، همداراز د پښتو اولسي سندري د همدي
سرودونو لپي او ادامه ده.

دلیک تر پیدایشت وروسته دوه نیم زره کاله و راندي د ایران د بیستون یو
ډېرليک کې د پښتنيوه منظومه راغلي او په هملي ډېرليک کې د هغه پښتنو
تصویرونه راغلي، چې له ګندهارا، اراکوزيا، هرات او باختر ته يې شاهي دربار ته
سوغاتونه وروپي دي.

دوه زره کاله و راندي د سره کوتل په ډېرليک کې چې په یونانو باختري لیکدو داو
آريوژبه دي د پښتو ګلمود لیکدو لپاره د پښتو ديو خاص غړه توري بنبي يابنین ته
چې دا لوښان=ارواښاد په کلمه کې راغلي دي، ځانګړې بنه جوړه شوي، نیم زر کاله
واندي دروزناف په کتibile کې د پښتو شاهشوی لپاره په یونانو باختري لیک کې یو د
څه بنه یو ځانګړۍ توري جوړ شوي او همدا سې پښتو اسلامي دورې ته رارسې دلي
ده، غوريانو او سوريانو شاعري په کې کړي او خوندي کړي، حسن ميوندي ځانګړې
توري ورته جوړ کړي دي. باينيدروښان یو ټحل بیا په لسمه هجري پېړي کې
ځانګړې توري ورته جوړ کړي، اخوند درویزه هم بیل لیکدو د ورته جوړ کړي، بیا
خشحال ببابا د زنځيري. لیکدو د په جوړولو سره پښتو ته یوبل د لیکدو د مكتب جوړ
کړي دي او ورسه د پښتو ادب زرين دور را پیل شوي دي.

د هوتكو په دوره کې پښتو رسمي ژبه شوه او شاه حسین هوتك د پښتو دوري
اوروزني لپاره ادبی دربار جوړ کړ او ادبی کره کتني يې پیل کړي، احمد شاه بابا پښتو
د دفتر ژبه نه کړه، خود پير محمد کاکړ غوندي لوی ادبی شخصيت يې کندهار ته را

وغونبست او ده د پشتوژې درسمی کېدلو لپاره معرفة الافغانی ولیکه، چې ټول رسمي اوامر او نواحي یې په کې ولیکل او شهزاده سليمان ته یې وسپاره، چې پښتو عملاً د کار، سرکار او دربارژبه کړي. فرمان ورکړه، فرمان واخله، فرمان به ورکړم او نور؛ خود واک پر سردوروپا اختلاف دا هیله نه هیله کړه او پښتو د فرمان تخت ته ونه ختله. امير شير عليخان پښتو عسكري او رسمي ژبه کړه، د شلمې پېړۍ له را د بره کېدلو سره د حبيبي ليسې له لاري په هپواد کې عصري زده کړې پیل شوې او پښتو هم د دې ليسې یوه درسي ژبه وه، چې اروابناد مولوي صالح محمد داسي کتاب ورته ولیکه، هلتنه په هند کې دلاهور په کالج کې پښتو درسي ژبه شوه او میراحمدشاه رضوانی درسي کتابونه ورته ولیکل، محمود طرزی پښتو د اخبارژبه کړه او انګریزان یې په هند کې ولرزول.

د خپلواکۍ تر ترلاسه کېدلو وروسته د هپواد لومنې، اساسی نظامنامه په پښتو ولیکل شوه او هم د «مرکه د پښتو» په نامه اکاډمي ورته جوړه شوه په ۱۳۱۶ کال پښتو د هپواد د ملي ژبه په حيث اعلان شوه او روزنې ته یې پښتو ټولنه جوړه شوه، د پوهنې درسونه لوړۍ په پښتو او بیا د پښتو ژبو او دري ژبود سيمودو پېش په پښتو او دري شول.

ددیموکراسۍ په لسیزه کې اساسی قانون پښتو او دري رسمي ژبه و بللي او د پښتو ملي ژبه یې د پالني توصيه یې حکومت ته وکړه، په همدي دوران کې خوش خو ځلې دلري او بري پښتونخوا پوهان سره کېناستل او د یوې واحدې معیاري ژبه لپاره یې پرېکړې وکړې . زموږ موجوده اساسی قانون ۴۳ مادي حکم وکړ، چې هر افغان دې له وړکتوب نه تر پوهنتون پوري په خپله مورنې ژبه زده کړه وکړي.

په دې ترتیب د مورنې ژبه پښتو د ودې پرمختګ او پالني ټولنې حقوقې، قانوني، بشري او عملی لاري برابري شوې، خوبيا هم پښتو لا پښه پر ځای ده او د

خپل قانوني حق د تراسه کولو لپاره يې خنډونه په مخه کې پراته دي. له يوې خوا خښتې کورني متعصبين نه پرپردې، چې پښتو خپل ځای ولري، له بلې خوا ايران په وروستيو خولسيزو کې ګلتوري يرغل پیل کړي، ځينې چاپي، غږيزې او تصويري رسني يې جورې کړي تمولوي يې او ورسه يې دمهاجرت په دوران کې ځينې کسان روزلي او رالپېلې چې د دوی فرهنگي يرغل لپاره لاره هواره کړي، خصوصاً مزبور د ملي ترمینالوژي پر ځای د ایران ملي ترمینالوژي دلته راولي او خپله جوره کړې ژبه پر مورد و تپي.

زه ایران ته تللى و م د دوی فرهنگستان اتیازره لغتونه جور کړي او هڅه يې روانه کړي، چې دا ټول وار په وار راصادر کړي او زمود ملي ژبود اصطلاحاتو ځای و نيسې.

بياهم زه وايم که مورد په خپله جور و و د دېمناتو دېمني هېڅ هم نه شي کولاي. تردي او بردي سابقي وروسته زه یوه ډېر دردونکي بحث ته را حم، چې هغه زمود خپله ګناه ده او هغه هم له جو ته رجوع ده، دشري او غربې له جې موضوع ده، د تکرهاري او کندهاري ژبې موضوع ده. د ځينې لیکوالو شعوري هڅه ده چې له جې ليکي او ژبه د نشت لوري ته سيايي او د بحثونه يې راولاد کړي، چې ختيحه (شرقي) له جهه بنه ده يالويديحې (غربي) له جهه بنه ده او توصيه کوي، چې دا ياداله جهه ولیکه. یو وخت یو کتاب راغي پرې لیکلې وو په کندهاري ژبه ياه مدادې په شرقې له جهه تېينګار کېږي، زه چې داسې لیکنې ووينم په سترګومې تياره شي او وارخطاشم، چې او س نورښتيا پښتو رکېږي، ځکه چې په خپله مودمورنې ژبې د تاندې ونې خانګو پسې تبر راخيستي دي.

زه نه شرقی یم نه غربی یوه ژبه پښتو پېژنم او د ټولو پښتنو واحده مورييې گنم، له هغې ورځې مې چې قلم په لاس کې اخیستى خپله لهجه مې خنګ ته کړې ده په یوه پښتولیکل کوم او حتی دنیا هم لهجوي نه کوم، بلکې په معیاري ژبه يې کوم! معیاري ژبه کومه ده؟ او س داهم یوه پښتنه ده، هر شوک خپله لهجه معیاري ژبه بولي. ما شل کاله د شرق دلوی نابغه اروانبند علامه عبدالحی حبیبی تر نظر لاندې کار کړی هغوي به راته ويبل هغه ژبه ليکه، چې موردي يې وايي. د دې معنادانه وه، چې لهجه ولیکه د دې معناداوه، چې مسخ شوې ژبه مه ليکه، مور چې کومه پښتو ليکو دې تشن لغتونه پښتو دي، ګرامري جورښت يې تر ډېره حده دري دي، باختر آزانس زمود ژبه له ۱۳۱۸ کال راوروسته، چې جور شوی دري کړې ده: لوې په لاره اچولي دي، د کابل پوهنتون خخه ليدنه وکړه او... شه خبرونه چې اورو یارسني يې وينو مور ته ژبه په مسخ شوی شکل رارسوی، لوی استادبه په طنز ويبل او ليکل پلانی په غونډه کې ګډون وکړ، پلانی تصميم ونيو، له کوم ځایه يې ونيو!

په هر حال! دا ډېره دردونکې ده، چې مور خپله ژبه په خپله له پښو غور ځو په غربی او شرقی يې ووېشو، که دا پېش وکړو، نوبیا جنوبي او شمالی پاتې کېږي، هغوي به بیاخپلې لهجې ليکي، که دوزيرستان او نورو کرلانیو لهجو اود پکتیاد لهجو ویونکي قلم راواخلي او خپلې لهجې ولیکي، نوبیا ورته تینګ شه، چې له انګلستان نه ترجمان ورته راولې هم پري پوه به نه شي، پلار به پلور ليکي، مور به مير ليکي او لور به لير ليکي، ځم په ځم وايي او غلجي به بیاژبه، ژرنده او ژوند، ژبه، زرنده او زوند ليکي، مروت به ځم، جم ليکي، له نسخه نه به نسخه را تاووي خوک به چو کوي او داسي نور.

کپدای شی ساده لهجوي توپيرونە وزغمل شى اوژبه ڈېرە زيانمنه نه کري، سو اوسي اوشاوشى ڈېر ضررنە لرى خوكله چې لهجي دېزبى ستركچراو گرامر خرابوي هلتە يې ليكل كفردى. مثلاً: طالباتو پرپنجوايىي حمله وکړل او شل تنه يې ووژل. جمله مفرد منث دى، مفرد منث فعل «وکړه» غواپري، شل تنه جمع مذكره، چې جمع مذكر فعل غواپري، دلته وکړل او ووژل يوراڙ فعل نه دى؛ خو وکړل غلط او ووژل سم ليكل شوي دى، دا ډول غلط ته پښتونه په ليكلو کې رواده او نه په ويلو کې. په هر حال! زه د داسې گډوهى په ليكلو او اورپډلو هم خپه کېږم او په ويلو يې هم. زموږ د لري پښتونخوا وروونه په خپلو لهجو کې ڈېرې نيمګر تياوې لري، په اکشره لهجو کې يې دڅ، ئڅ، د، بنس، غړونه نه شتنه پر بشه او برخه یو ډول وايي، خوک او سوک دواړه په سين تلفظ کوي، خو په ليكلو کې بيا هڅه کوي، چې سم يې ولېکي او که کله يې غلط ولېکي هم قصدي يې نه ليکي او چې پرې پوه شي سموي يې، حمزه بابا دې خداي وبخښي لوی پښتون و، خو کله کله به يې سترګه ستربره ليکله، ځکه د دوى په لهه کې د (د) او (ک) توپيرنە و؛ خومړ چې قصدا لهجي ته پرژبه ترجيح ورکو دانه بخښونکې ګناه ده او باید مخه يې ونيسو، که داسې ونه کرو، نوبیا به د دېسمنانو زور نه وي رسېدلې او موږ به په خپله. خپله ژبه ورکه کړې وي.

او س موږ ته بويه چې د مورنې ژې د ډیووالۍ، ودې او معیاري توب لپاره د ټولو پښتنو ليکوالو یوه نمايندې غونډه جوړه کرو، پرپخوانيو پرېکړو نوی نظر ورکړو، نوېږي راولاړې شوې رېږې وڅېړو او حل يې کړو او بالاخره یوه پښتو او معیاري پښتو په ګله و پالو.

عرب ګن هپوادونه دی، ګنې لهجي لري، داسې لهجي چې حتى نه سره پوهېږي، خو شه چې وايي هغه نه ليکي، بلکې په یوه فصيحه عربي يې اتفاق کري، که په مجالسو کې وينا کوي هم په فصيح عربي يې کوي، که په اخبار او كتاب کې ليکنې

کوي هم په فصيح عربي يې کوي، که په راډيو او تلویزیون کې غږپري هم په فصيح عربي غږپري، که لغتونه جوروی هم په ملي سلايی جوروی، نو حکه يې ژبه نړیواله شوې او نړیوال اعتبار يې موندلی دی.

زهديو داسي پښتون په توګه چې پوره پنځوس کاله مې دیوې مورنۍ ژبې خدمت کړي، له ټولو پښتو لیکوالونه که شرقی دي یا غربی، جنوبی دي یا شمالی په زاريوا او ګلليوه هيله لرم، چې یوه پښتو و پالي. یوه پښتو ولیکي او یوه پښتو ووایي.

سرې سرې او بشکې په ګرپوان عبدالقادره

دامي یار ته د یاقوتومهمني ده

رائحي په دې هوکړه وکرو:

یوه پښتو یو پښتون

دادی زموږ قانون

خېپنپوه نصرالله ناصر

کامل مړ شو؟ نه! مړ نه شو! تل ژوندی شو!
کامل نه مری خو پښتو د، خو پښتون دی
د کامل، کامل ژوندی کارونه
پښتنو ته په هروخت نوی مضمون دی
(حبیب الله رفیع)

د دوست محمد خان کامل مومند لنډ ژوندلیل

زوکره، زده کره او نسب:

له نن (۲۰۱۶)م، سل کاله وړاندې د حسن خپل مومندو دیوې نومیالي،
بارسونه، مخوري او فرهنگي کورنۍ اړوند د قاضي فوجون خان^{*} مومند په کاله کې
چې د پېښور د قاضي خپلوا^{**} په سيمه کې استوګن و. د ۱۹۱۵م کا د دسمبر په

* - بنا غلني همېش خليل د پښتنه لیکوال د دوهم توک د دریم چاپ په ۲۹۷، ۲۹۸.... مخونو کې د فوجون خان پرخای فوځون خان لیکلی او د هغه د زوکړي سيمه یې د پېښور سکدر پوره کلې ۵ه.

** - د یادونې ورد، چې د کامل صاحب پلار او نیکه د نوبناري په داګنې نومي کلې کې او سېدل، خوپلار یې فوجون خان د رسمي دندې له امله د پېښور په سکدر پوره کې استوګه غوره کې او همالته یې خپل کورآباد کړی دی.

شپارسمه یوه ماشوم نړۍ ته سترګې وغړولې (۱) او کورنۍ یې ورباندې د دوست محمدښکلی نوم ولوراوه.

دغه بختور او مستعد ماشوم د خپلې فرهنګي کورنۍ په چاپېریال کې وروورو را لوی شواو کله یې چې بنوونځي ته د تلو ورتیا و موندله نو پلارې هغه په بنوونځي کې داخل کړ او لوړنۍ زده کړې یې د پېښور دریشی دروازې په بنوونځي کې ترسره کړې.

نوموري دلومړنيو او ثانوي زده کړو د ترسره کولو پرمهاں په یوه بنوونځي کې پاتې نه شو، ځکه کله به یې چې پلارله یوه ځایه بل ته تبدیلېده، نودې به یې هم د هغې سیمې اړوند بنوونځي ته تبدیلاوه. هغه مهاں چې پلارې هرېپور ته تبدیل شو، نودې یې هم د هغې سیمې په سرکاري بنوونځي کې شامل کړ.

کله چې یې پلار په مردان کې په دندہ بوخت و، دوست محمد خان کامل په ۱۹۳۲ م کال کې د مردان له یوه سرکاري بنوونځي خخه د لسم ټولکې د فراغت سند ترلاسه کړ. وروسته د لوړوزده کړو لپاره د پېښور په اسلامیه کالج کې شامل شو هلته یې په ۱۹۳۴ کال کې (ایف-ای) پاس کړه، خو په دې کالج کې یې د زده کړو ترڅنګ ځینونورو مصروفیتونو ته هم مخه کړه او د نوموري کالج د ادبی مجلې «خیبر» د اپدې توریل بورډ یا کټنپلاوی غږی شو (۲).

په ۱۹۳۶ م کال کې یې له نوموري کالج خخه د (بې-ای) سند ترلاسه کړ.

استاد کامل د خپلې قبیلې په اړه وايی:

قبیله مې حسن خېل ده په مومند کې
مېشته شوی په تې کې دختک یم

هغه حَاتَّه دَكَّامِل تَخلُص غُورَه كَرَى و، چَيْ پَه حَيْنُولِيكُونو كَيْ دَدَوْسَت مَحَمَّد خَان كَّامِل پَه بَنَه رَاغَلِي او پَه حَيْنُولِيكُونو كَيْ وَرَسَرَه دَمَوْنَد كَلَمَه هَم چَيْ دَدَه دَقِيلِي نَوْم دَي وَرَزِيَّاتَه شَوَّي دَه او دَدَوْسَت مَحَمَّد خَان كَّامِل موْنَد پَه بَنَه لِيَكَل شَوَّي او پَه هَمَدِي نَامَه يَيْ شَهَرَت مَونَدَلَي دَي.

كَه شَه هَم نَومُوري دَزَّدَه كَرَى پَه تَولُودُورُو كَيْ لَه لَوَسْتَلَو او مَطَالِعِي سَرَه سَرَو كَار درَلُود او لَه هَرَه حَيْشَه يَيْ حَان بَنَه رَسَلَي و، خَوَبِيَا يَيْ هَم دَبِينَتُونَخَوا پَه دَوَوَسَرَو كَالْجُونَو كَيْ تَرَسَرَه كَرَى زَدَه كَرَى كَافِي وَنَه بَلَلِي او دَلَالَه لَوَرَو زَدَه كَرَو دَوَام پَه مَنَظَّرَه هَنَدْ دَنِيمِي وَچَيْ پَه يَوَه لَوَيَه درَسَخَانَه، يَعْنِي عَلِيَّكَر مَسْلَم يَوَنِيُورَسْتَي كَيْ شَامَل شَو. خَرَنَگَه چَيْ نَومُوري دَغُورَه او لَوَر استَعْدَاد خَبِيشَتَن و، نَوْعَكَه يَيْ پَه دَوَو كَلُونَو كَيْ لَه دَغَه پَوهَتَنَوْنَ خَخَه پَه ۱۹۳۸ مَكَال كَيْ دَ M.A (پَه تَولِينِيزَو عَلَمَوْنَو كَيْ مَاسْتَري) سَنَد تَرَلاسَه او وَرَپَسَي پَه ۱۹۳۹ مَكَال كَيْ دَ (اَيَل، اَيَل، بَيَ) دَسَنَد پَه تَرَلاسَه كَولُو هَم بَرِيَالِي شَو او دَاهَغَه مَهَالَه و، چَيْ پَه عَمَلي ڈَكَر كَيْ يَيْ پَه حَقَوقَي چَارَو پَيَل وَكَر.

دوَسَت مَحَمَّد خَان پَريَادَو رَسَمي زَدَه كَرَو سَرِيرَه لَه يَوَه دَيَنِي عَالَم غَلام غَوث هَزَارَوي خَخَه، چَيْ دَدَه لَه پَلَار سَرَه يَيْ نِيكَيْ اَريَكَيْ لَرَلِي، قَرَآن كَرِيم لَه معَنَاسَرَه وَلوَسَت (۳). نَومُوري وَروَسَتَه پَه سَيِّمه او فَرَهَنَگي كَرِيو كَيْ دَيَو سَترَلِيكَوَال، مَورَخ، كَرَه كَتونَكَي، ژورَنَالِيَّسَت، مَتنِيَّوَه او نَومِيَّالِي شَاعَرَه پَه توَگَه وَپَيَّزَنَدَل شَو.

دَنَدِي او بوختِيَاوِي:

دوَسَت مَحَمَّد خَان كَّامِل موْنَد تَه دَهَغَه مَهَال دَوا كَمِنَولَه خَوا وَخَت پَه وَخَت دَهَپَرَو بَنَو دَنَدو او عَهَدَو وَرَپَانَدِيزَونَه شَوَّي دَي، خَوَهَغَه لَه دَغَو تَولُونَه پَه خَپَل خَپَل وَخَت مَعَذَرَت غَوبَنَتَي او دَهَغَو مَنَلَو تَه يَيْ غَارَه نَه دَه اَيْبَنِي.

دساری په توګه په ۱۹۳۶ م کال کې چې دوست محمد خان کامل مومندله خوارلسم ټولکي نه فارغ التحصيل و، د هغه د تره چې خسریې هم و په وسیله هغه ته په ایبته آباد کې دیوپنې دندې وړاندیز وشو، خوهه د دنده ونه منله، بلکې خپلو زده کړو ته یې دواړ ورکړ، دانوموري ته د سرکاري دندو په لړ کې لوړنۍ پیشنها دو.

(۴)

کله یې چې په ۱۹۳۹ م کال کې د (اېل-اېل-بې) سند و اخیست همدغه مهال یې په پېښور کې دارالوکاله خلاصه کړه او بالاخره دوکالت په چارو کې دیوه ماهر وکیل په توګه و پېژندل شو.
له لري او نېډې ځایونو څخه به د مهموم سایلود حل او فصل لپاره ورته خلک راتلل.

دوست محمد خان کامل په ۱۹۴۸ م کال کې په نري رنځ اخته شواودې ته اړ شو، چې شه موډه له کاره لاس و اخلي.

وروسته درمنې لپاره د ډاډرسناتوریم ته لار او هلته پوره اته میاشتې تر درمنې لاندې و، چې کله یې روغتیا یی حالت د ډاډ وړ شو، پېړتله یې په کار پیل وکړ.
په ۱۹۴۹ - ۱۹۵۰ کلونو کې هغه ته په قضا کې د کارکولو سیست وشو؛ خوده هغه رد کړ. په ۱۹۵۱ م کال کې داولسي ادبی جرګې لوړۍ سکرټر شواوده وکولای شول، چې په لوړۍ ځل د خپل وخت پښتو لیکوالو ته ادبی شعور ورکړي.
د ۱۹۶۲ - ۱۹۶۳ م کلونو په بهير کې ورته یو ځل بیاد قضایي چارو د پرمخیبلو وړاندیز وشو، خوده دغه وړاندیز د پخوا په څېرد کړ او د دغه چارو منلو ته یې غاره کښېښو ده.

(۵)

لنده دا چې درسمی چارود ترسره کولویاد حکومت په چوکات کې یې دندې
پرمخیبلو او اجرا ته هېڅکله هم غاره کښېښو ده او د دغسې دندو د اجراء په اړه شوي
پیشنهادونه یې تل رداونه یې دی منلي.

ڈبې:

د دوست محمد خان کامل مومند مورنۍ ژبه پښتو ووه، خودی پر خپلې مورنۍ
ژبې پښتو سرپرہ په انگریزی، عربی، اردو او فارسی ژبوهم ډپر بنه پوهېلde، وروسته
یې هندکو ژبه هم د مطالعې او هلو ځلوا په ترڅ کې زده کړه او روانې خبرې به یې پري
کولي.

هغه مهال چې نوموری په علیګر یونیورستي کې په زده کړه بوخت و.
په وزګار وخت کې به شاوخوا کلو ته ته او د سنسکریت ژبې له پوهانونه به
یې دا ژبه زده کوله. (۶)

که په لنډه توګه ووایم د نوموری (۷) ژبې زده وي او له دې او و ژبو خخه
یې په پنځو ژبو شعر هم وايه، لکه: پښتو، اردو، انگریزی، فارسی او عربی په
دې ژبو یې لیکنې هم کړي او ژبارې هم.

دوست محمد خان کامل مومند لا د هر پور د بنوونځي په اووم یا اتم
ټولګي کې په زده کړو بوخت و، چې د شعر چينه یې را و خو تپده او همدا
مهال یې چې عمر به یې ايله ۱۴ یا ۱۵ کاله و پېر پاخه او معیاري شعرونه وي،
يعني په ۱۴ یا ۱۵ کلنۍ کې یې په شعرويلو پیل کړي دی.

دامهال د «زمیندار» په نامه یو اخبار چلپد، په هغه کې به د نومیالیو او
پېژندل شوو شاعرانو شعرونه خپرېدل، دده یو فارسی نظم هم په دې اخبار کې
خپور شوي دی، چې څوبیته یې دا دي:

دوش دیدم سیف حق رامن به خواب
 گفتمش احـوال دردواضـ طراب
 گفت بـ امان اـی اـیرـ شـ منان
 آـیـه «لاتـ حـزـ وـ» رـاـبـ اـخـ وـان
 توـبـیـاـمـ اـمـوزـ اـیـ مـسـلـمـانـ عـشـقـ منـ
 تـاـشـوـیـ آـزـادـاـزـ رـنـجـ وـمـحـسـنـ (۸)

دده دشعر په اړه یولیکوال وايی : ده ګه په باب له شک او تردید پرته داوينا
 کېدای شي، چې هغه د پښتو، اردو، انگريزی او فارسي داوجتې درجې شاعر دی.
 (۹)

نومیالی لیکوال او شاعر همپش خلیل دده دشعر په اړه لیکي :
 «دیو کم ګو شاعر په حیث پښتو ادب کې دیو ځانله رنګ او شخصیت خاوند
 دی.... (۱۰)»

لكه دمنه مې چې وویل هغه په خوژبو پوهېده، چې په ځینويې نثر او شعر
 دواړه لیکل او له ځینويې ټبارې کړې دي.
 هغه د فارسي او اردو شعرونو یوه کوچنۍ ټولکه لري، چې چاپ شوې هم ده،
 همدارنګه یې د پښتو شعرونو یوه ټولکه هم چاپ شوې ده. هغه د شاعري ترڅنګ یو
 بنه مورخ، کره کتونکي او متنپوه هم و.

دده دژوند په پیلا پیلو اړخونو او آثارو ډېرې خبرې کېدای شي، خرنګه چې داد
 هغه یولنډ ژوند لیک دی، نو ځکه یې په اړه په همدغول نډو یادونو بنسه کوم او دده د
 شخصیت د پیلا پیلو اړخونو درېولو چارې نورو درنو لیکوالو او خپرونکو ته پرپردم،
 خود دې خبرو په پای کې ده ګه د سیاسي مبارزې یادونه هم اړينه بولم.

استاد کامل په داسې شرایطو کې رالوی شو، چې د هندنیمه وچه په سرو لمبو کې سوئچله، نويواحې هغه نه بلکې هېڅوک هم له سیاست نه ګونسنه نه شول پاتې کېدای. یولیکوال یې په اړه لیکي:

"... کامل صاحب په عملی سیاست کې برخه واخیسته، دی د مسلم ځوانانو د فدارسيون د مشر په توګه زندان ته ولپرل شو، څه موډه یې د زندان په تورو تیارو کې تېره کړه، له زندانه تراوړ تلو وروسته د هند او پاکستان دوېش په دوران کې د مسلم ځوانانو د ګوندي نشر او اشاعت اداره ور و سپارل شوه او دې کار ته یې په پوره مینه دوام ورکړ." (۱۰)

دغه ستر او نومیالی لیکوال، مورخ، تقاضاو شاعر د هغې او بردې ناورغۍ له امله چې ډېر کلونه ورسره ملګري وه بالاخره د کلونو کلونو فرنګي خدمت له ترسره کولو وروسته د ۱۹۸۱ م کال د فبروري د میاشتې په درویشتمه په یوروغتون کې ساور کړه او له ابدیت سره یو ځای شو. اروا یې بناده.

هغه د مرینې په سبالس بجې د خپل وصیت مطابق په پشونګرو (پيو) کې خاورو ته وسپارل شو. د جنازې لمونځ یې د مولانا محمد امیر بجلی ګر په امامت ادا شو*.

کامل صاحب پر ځانګرو اثارو سرې په پښتو، فارسي، اردو، انگريزي... ژبو ډېرې خورې ورې مقالې لیکلې، چې ځينې یې په دې لاندې او نورو موقع تو خپرونو کې خپري شوې دې:

لار، رهبر، دوران، نګیالي، الفلاح، قند، پښتو.... او نوري. (۱۱)

* - د میاسهیل انشاء مقاله. ۳۳ مخ.

یادونه کوم:

الف) پښتو آثار:

- ۱- کلیات خوشحال خان ختک، لومړی چاپ، ۱۹۵۲ م، دوهم چاپ ۱۹۶۰ م.
- استاد کامل دغه اثر د استاد حبیبی د خوشحال خان ختک مرغولې (د ۱۳۱۷ ل کال چاپ) او یوی قلمی نسخې له مخې چاپ ته چمتو کړي دی.
- ۲- دیوان سکندر خان ختک، دا اثر یو حمل په ۱۹۵۳ او بیا په ۱۹۵۸ م کال چاپ شوی دی.
- ۳- رحمن بابا، د ۱۹۵۸ کال چاپ.
- ۴- په رحمن بابا یونوی کتاب، د ۱۹۵۵ کال چاپ.
- ۵- در حمن بابا کلیات، ۱۹۸۴ کال چاپ.
- ۶- (دده دیوان نوم دی)، د ۱۹۸۵ کال چاپ.
- ۷- د فکر و نو ډپوی، د پښتو شعرونو ټولکه، ۱۹۹۳.
- ۸- تاریخ مرصع، دافضل خان ختک، انتقادی متن، ۱۹۷۵ م.

ب) اردو آثار:

- ۱- خوشحال خان ختک، منشور اثر، د ۱۹۵۱ م کال چاپ.

ج) فارسی، اردو:

- ۱- خمخانه یشرب، دده اردو او فارسی شاعری، د ۱۹۷۸ کال چاپ.

د) انگریزی:

On a foreign approach
(۱۲) to khushal ۱۹۶۸

دغه اثر په ۱۳۶۲ کال کې د «دخوشحال خان خټک په اوه د بهرنیو پوها نو نظری» ترسليک لاندې د افغانستان د علومواکاپمي له خواچاپ او خپور شوي دي، چې بناغعلي شيرمحمد کريمي له انگلیسي خخه په پښتو ژبارلى دي. اروابناد دوست محمد کامل په خوژبو شعرونه ويلى دي، چې د موضوع دنه اوږدو لوپه خاطريې یواخې د پښتو شعریوه پېلګه د هغه د کلام د نمونې په توګه راورم:

بنياسـتـه کـه هـرـشـوـډـرـدي
هـسـېـنـهـچـېـسـتـاـپـهـڅـرـدي
دـجـهـانـخـوبـانـمـېـوـاـرهـ
سـتـاـدـمـخـپـهـدـورـهـپـرـدي
کـرـشـمـېـدـنـوـرـوـهـمـزـدـهـ
خـوـدـاـسـتـاـلـاـپـهـبـلـپـیـرـدي
زـهـاوـنـازـکـهـدـهـرـچـاخـوـ
پـبـنـتـانـهـنـیـازـتـهـزـبـرـدي
لوـیـهـچـارـذـرـهـسـاتـتـهـ
نـورـخـوـتـشـپـهـوـرـهـدـلـپـرـدي
دـذـيـنـاـغـمـونـهـرـاـچـاـپـرـدي
سـتـاـغـمـونـهـهـزـرـونـهـ
دـيـآـزادـهـمـهـغـهـزـرـونـهـ
چـېـپـهـزـلـفـوـکـېـدـېـگـېـرـدي
زـرـهـمـېـتـلـوـيـپـهـکـېـجـمـعـ
کـهـزـلـفـانـدـېـتـېـرـوـپـرـدي

**تەزمىازە كامەل سەتايىم
كە تەرشىمپەرە بىايسىتە تېرىدى (۱۲)**

اخەلىكۈنە:

- ۱ - ھەممىش خليل، پېنستانە لىكوال، يۇنىيورستىي پېلشر، لومۇرى ۋوڭ، درىيم چاپ، ۲۹۷ مخ.
- ۲ - مىا سەھىل انشاء، اروابىناد دوست محمد خان كامىل مومند، ماھ كامىل (د مقالو تۈلگە)، ادارە علم و فن...، پېن سور، ۱۹۹۹، ۲۲-۲۴ مخونە.
- داروابىناد دوست محمد خان كامىل مومند زېرپىلۇ دېتىپە پە ارە ئىھىنى توپپىرونە شتە، خۇسمە نېتىھە يېپە ھەمدەغە دىپتە ۱۶ مە ۱۹ کال دى.
- ۳ - ھەممىش خليل، ھماگە اثر، ۲۹۸، ۲۹۹ مخونە.
- ۴ - مىاسەھىل انشاء، ھماگە اثر ۲۴ مخ.
- ۵ - پورتنى اثر، ۲۵ مخ.
- ۶ - مىاسەھىل، ھماگە مقالە، ۲۳ مخ.
- ۷ - دوست محمد خان كامىل مومند، خەمانە يىشىب، تەحقىق او مقدمە د ھەممىش خليل، دفارسىي او اردو شعرونو مجموعە، ۱۹۷۸ م، ۱۶ مخ.
- ۸ - حنيف خليل، دماھ كامىل پرمجموعە شخۇ خېرىپى، ۷ مخ.
- ۹ - پېنستانە لىكوال، لومۇرى ۋوڭ، ۳۰۱ مخ.
- ۱۰ - حبىب الله رفيع، ھفوئى چې بىانە رائىي، مومند خېرىندۈيە تۈلنە، ۱۳۹۴ كال، ۲۱۷ مخ.
- ۱۱ - پورتنى اثر، ۲۲۴ مخ.
- ۱۲ - مىاسەھىل انشاء، ھماگە مقالە، ۴۹ مخ.
- ۱۳ - حبىب الله رفيع، ھفوئى چې بىانە رائىي، ۲۳۵ مخ.

په افغان، افغاني او افاغنه کلمو پای ته رسېدلې کتابونه

په افغان، افغاني او افاغنه کلمو پای ته رسېدلې اثار او کتابونه که خه هم په متفرق چول شاید په ډیرو مقالو او اثارو کې له نورو کتابونو او آثارو ترڅنګ معرفي او پېژندل شوي وي په خپلواک او مستقل چول به شایدنه وي معرفي شوي، دا چول کتابونه زیاتره پخوالیکل شوي، که وروسته یې ځینې لیکل شوي هغه هم په هماګه پخوانۍ میتود او رویش لیکل شوي دي، دغه چول کتابونه زیاتره دافغانانو او ځینې یې په ځانګړي توګه د پښتو، ژوند، حالات، دود، دستور، تاریخي پیښوا د دوی تاریخ ته وقف شوي دي. ځینې دغه کتابونه په نشر او ځینې یې په نظم هم لیکل شوي دي، په دې مقالې کې مې زیار ایستلى، ترڅو په ډیر لنډ چول لومړۍ هغه کتابونه چې په افغان پای ته رسېدلې وي، دویم هغه چې په افغانۍ پای ته رسېدلې وي او دریم هغه چې په افاغنه پای ته رسېدلې وي دروپېژنم. خدای دې وکړي ددغه چول کتابونو د مینوالو تنده پري ماته شي.

- ۱- تذکرة اولیاً افغان : او سنه شته خود استاد حبیب الله رفیع دوینا پر اساس دا به د پښتو رو حاني شاعرانو او وليانو تذکره وه. ددي تذکري ليکوال شیخ قاسم دی د دې تذکري يادونه داخوند درويزه په تذکرة الابرار والاشرار او مخزن افغان کې شوې ده. (۱: ۳۵ منځ)
- ۲- اولیاً افغان (تاریخ افغانی) : ددي تذکري ليکوال شیخ امام الدین خلیل غوریا خیل دی پلاریپ شیخ کبیر نومیده (۱۰۲۰) کې زیږيدلی او په (۱۰۶۰) کې مر دی.
- ددي تذکري نوم په پته خزانه کې راغلی دی او قلمي نسخه یې په اړګ کې وه په پارسي ژبه د پښتو تاریخ دی. (۴: ۲۶ منځ)
- ۳- ترسنامه افغان : دغه منظوم اثر چې د مشنوی په بنه د قابل اورکزی له خوانظم شوی، قابل اورکزی د احمدشاهی دوران (۱۱۶۰- ۱۱۸۶) شاعرو، په ډاهلي، لاهور او پېښور کې چاپ شوی دی.
- ۴- خزان د افغان : د پښتو سیاسي، ټولنیز، وران او ويچار حالات بیانوی. د ۱۶ مخونو په چوکات کې د مشنوی په قالب کې دراحت زاخيلي له خواننظم شوی او په پېښور کې چاپ شوی دی. (۵: ۱۵ منځ)
- ۵- فريضت الافغان: دغه اثر د نام حق خخه پښتو ته په مشنوی قالب کې ۱۲۱۹ هق کال کې نصرالله نومي را زبارلی دی، خطی نسخه یې له بناغلي بربين او سیال کاکړ سره شته. (۵: ۱۵۲ منځ)
- ۶- شجره نسب افغانان : ددي کتاب ليکوال محمد عمر د ابراهيم زوى اصلأ د باجور د مياکلي و. په ۱۱۹۰ هق کال وفات شوی دی. (۴: ۶۱ منځ)
- ۷- مخزن افغانی : د مخزن افغانی ليکوال نعمت الله هروي د حبیب الله زوى او د هرات له پښتو خخه و. نوموری اثریپ په دري ژبه ۱۰۲۰ هق کال کې ولیکه،

نوموری اثر په پارسي ژبه د پښتنو تاریخ دی په ۱۸۳۶ کال ہون په لندن کې په انگلیسي ژبه خپور کړ، نوموری لیکوال د جهانګير مغلی پاچا په زمانه کې د هغه په دربار کې و.

۸- صولت افغاني : صولت خان په هند کې اوسيده، د پښتنو تاریخ یې په اردو ژبه ولیکه په ۱۸۷۶ م کال کې چاپ شو. دا کتاب د هند افغانانو او کورنيو په باب معلومات لري. (۴: ۵ عمن)

۹- سعادت نامه افغاني : سعادت نامه افغاني په پښتو ژبه لیکل شوی او د پښتنو دودیز تاریخ دی، مؤلف یې سعادت خان دی. په ۱۸۶۶ م د ۱۲۹۰ هـ مطابق د پینسون جیل چاپ خانه کې چاپ شوی دی.

بناغلي زلمي هيوا د فرهنگ زبان و ادبیات پښتو ۲۲ مخ کې لیکلې : دغه تاریخي اثر د صوبه سرحد د شمال مغرب پښتو د مهاجرت احوال بيانوي. (۲۲: ۵ مخ)

۱۰- مجموعه مناجات جديدافغاني : د سید احمد، احمدی صاحب زاده، محمد خان او محمد ګل د مناجاتو ټولکه ده، ټول ټال ۱۶ مخه په ۱۳۳۹ هـ کال په لاہور کې چاپ شوې ده. (۵: ۱۹۱ مخ)

۱۱- مجموع وظایف افغاني : په دې ټولکه کې خودیني نظمونه د مریع په قالب کې د خدای (ج) نومونه، دیني قصیدې او یوه دعایه شته. د دې ټولکې لیکوال شیر محمد دی، ټول ټال ۷۲ مخه او په لاہور کې چاپ شوې ده. (۵: ۱۹۱ مخ)

۱۲- مكتوبات افغاني : د لويانو، ماشومانو او منځني عمر لرونکو په اړه معلومات لري، قاضي رحيم الله خان خليل لیکلې، ۱۶۰ مخه او په کال ۱۹۳۸ کې په پینسون کې چاپ شوی دی.

- ۱۳- جمال افغاني:** دحیات افغاني پښتو ژباره ده، چې د سید جمال الدین افغان دژوند حالات په کې ذکر شوي دي. د پروفیسور عبدالمجید له خوا پښتو ته ژبارل شوی په ۱۳۴۰ هـ ق کال مطابق ۱۹۱۶ ع په ۱۰۰ مخو کې د هند په اګره کې چاپ شوی دي. (۵: ۱۲۱ منځ)
- ۱۴- خزانه افغاني:** پښتو خود آموز اثر دي، چې په مقابله کې انگلیسي ژباره هم لري ددي اثر مؤلف مولوي محمد اسماعيل خان دي په ۳۸۵ مخونو کې په ۱۸۸۹ کال لاھور کې چاپ شو. (۵: ۱۵۶ منځ)
- ۱۵- گلداسته افغاني:** دغه اثر د سید محسن کندهاري له خواه حبیب الله خان په غوبښته په پښتو ژبه دري ژبو و یونکو د پښتو زده کړي په خاطر ليکل شوی دي.
- ۱۶- بیانات افغاني:** په غالب ګومان د ملا عبد الغني کاسي له خوا ۱۱۴۲ هـ ق کال خطاطي شوی او د ملا عبد الغني کاسي منظومې ټوټي په کې راغلي دي.
- ۱۷- معرفت الافغاني:** وييل کيږي چې د پښتو زده کړي لوړنۍ ليکل شوی کتاب دي، چې پير محمد کاکر د پښتو ژبي شاعر او ليکوال له ۱۱۸۶ کال خنځه وړاندې کښلي دي، خلور بابه یې نظم دي (۶: ۴۳۸ منځ)
- ۱۸- طب شهاب افغاني:** دا اثر په ۱۳۰۷ هـ ق کال د لاھور په مجتبائيي مطبعه کې چاپ شوی او د لعل بیک خراساني تاليف بلل شوی، د طب په اړه منظومې برخې لري. دوه منشورې رسالې هم په کې شته. (۶: ۵۸۶ منځ)
- ۱۹- گلشن اشعار افغاني:** ددي اثر ليکوال د پښورد صوابي او سيدونکي سيد عمر دي، چې دولسي شاعرانو اشعارې په کې راټول کړي. (۶: ۶۰۳ منځ)
- ۲۰- گنجينه فال افغاني:** د دغه اثر ليکوال د پجګۍ عجب خان نومېږي، منشورې او منظومې برخې لري. ۱۱۲ منځه په ۱۳۴۶ هـ ق کال په پښور کې چاپ شوی دي. (۶: ۵۹۴ منځ)

- ۲۱-فتاوی نجم اهدای افغانی:** دغه اثر له پارسی خخه قاضی گل احمد په روان نشر ژبارلی، ددغه اثر چې په دوه ټوکو کې لیکل شوی دینی موضوعاتو ته وقف دی. لوړۍ ټوک یې ۳۰۶ مخه او دویم یې ۲۲۴ مخه دی. په ۱۳۳۱ هـ کال په لاهور کې چاپ شوی دی.
- ۲۲-در مجالس افغانی:** دینی، مذهبی او انتباھی اثر دی، چې ملانعمت الله هیروی په مشنوي قالب کې نظم کړی دی. ۲۴۰ مخونو کې په ۱۳۲۴ هـ کال په لاهور کې چاپ شوی دی. (۵۱۸ : ۲ مخ)
- ۲۳-آئینه الفاظ افغانی:** دغه اثر محمد اسماعیل شاعر او لیکوال په ۱۳۰۰ هـ کې تأليف کړی، داردوژبو لپاره په پښتو لیکل شوی ځینې نور کتابونه هم ده لیکلی لکه خزینه افغانی، سوال او جواب افغانی، ګفتګوی افغانی. (۶۹۹ : ۶ مخ)
- ۲۴-چمن افغانی:** دنظمي ګنجوي دسكندر نامی ژباره ده، ۱۲۹۱ هـ کال نورالدین په پښتو مشنوي کې نظم کړی ده، تراوسه چاپ نه ده، خطی نسخه یې د پیښور موزیم کې خوندې ده. (۵۲۵ : ۵ مخ)
- ۲۵-خاطرات سید جمال الدین افغانی:** دغه اثر چې د سید جمال الدین افغان سیاسي او ټولنیز افکار په بر کې نیسي. له عربی خخه محمد شاه ارشاد، پښتو ته ژبارلی ۲۹۱ مخه په ۱۳۵۲ هـ کال د بیهقی نشراتی مؤسسې له خوا چاپ شوی.
- ۲۶-ضابطه افغانی:** په اردو ژبه دمولوی دوست محمد ټونکی له خوا ۱۲۹۹ هـ ق کال خخه وړاندې لیکل شوی. د پښتو زده کوونکول پاره پښتو منظوم او منشور متن هم په کې شته. نشريې داندرو په ژبه دی. (۶۱۴ : ۶ مخ)
- ۲۷-کلید افغانی:** دغه اثر د نامتو مستشرق پادری هیوز د پښتو انتخابی کتابونو یو بسلکلی اثر دی، ۴۱۸ مخونه لري ۲۴۰ مخه یې د نه انتخاب او ۱۶۲ مخونه یې د نظم

- انتخاب دی، شپارس مخه یې د پښتو لیکونو نیولی دی په ۱۸۷۲ کال لاهور کې چاپ شوی دی. (۱:۸۶ع)
- ۲۹- بهار ګلش افغاني : د مختلفو شاعرانو د شعرونو نمونې په کې راغلې دی، ټولوونکي یې معلوم نه دی، د ګھر ک سنگ په فرمایش او ملي لکنست په ۱۳۵۱ هـ کال د منشي برکت عالي په اهتمام د لاهور په انار کلي مطبعه کې چاپ شوی دی. (۱:۷ع)
- ۳۰- بهارستان افغاني : د انتخابي تراو نظم بشکلی اثر دی، چې قاضي ميراحمد شاه رضواني ليکلی او ټول کړي دی، ۱۰۴ مخونو په کچه ۱۸۹۸ کال لاهور مطبعه مفید عام کې چاپ شوی دی. (۱:۷۲ع)
- ۳۱- شکرستان افغاني : دا کتاب د قاضي ميراحمد شاه رضواني انتخابي اثر دی درسي سلسلې لپاره ليکل شوی، ۱۱۲ مخونه په ۱۹۵۴ کال نظم او نشر کې چاپ شوی دی.
- ۳۲- حيات افغاني : حيات افغاني د پښتو د ژونداو حالاتو پنډ تاریخ دی چې محمد حيات خان ليکلی او په ۱۸۶۷ع کال په لاهور کې او بیا وروسته افغانستان او نورو ځایونو کې هم چاپ شوی دی. (۳:۱ع)
- ۳۳- مرات الافاغنه : د دې کتاب ليکوال خان جهان لودي دی، نعمت الله هروي وايې : چې خان جهان لودي په ۹۰۱ هـ کال وفات شوی شايد د پښتو پاچهانو، روحانيونو او د سکندر لودي احوال یې په کې کښلې وي.
- ۳۴- ايمت الافاغنه : د دې کتاب ليکوال ابوالخطير شيرازي ۴۶۳ هـ مړ دی، ده په عربي ژبه ليکلی، وروسته بیا په پارسي او پښتو ترجمه شوی دی.

۳۵- اسرار الافاغنه: دا کتاب په پښتو ژبه صابر د خضرزوی لیکلی دی، بیا وروسته له پښتو خخه خیرالدین پارسی ته وزباره دا کتاب شاید د ۱۰۰۰ هـ ق شاو خوالیکل شوی وي. (۴ : ۷۴ مخ)

۳۶- تواریخ افاغنه: د ۱۰۳۱ او ۱۰۳۳ هـ کلونو تر منع د خواجه مليزی په قلم تالیف شوی دی، په دې کتاب کې له ۸۸۰ تر ۹۹۴ کلونو پورې د پښتنو قبیلو هجرتونه او جنگي پیښې لیکل شوی، بیا وروسته دغه کتاب د معظم شاه له خوا په پښتو ژبه د تواریخ رحمت خانی تر عنوان لاتنې لیکل شوی (۴ : ۷۵ مخ)

۳۷- تاریخ افاغنه: د دې کتاب مولف محمد شهاب الدین خان دی په اردو ژبه په دوه ټوکونو کې په ۱۳۲۳ هـ کال چاپ شوی، اصلًا د پښتو تاریخ دی.

پایله

په سریزه کې مویادونه کړې ده، چې په دغوا آثارو کې زیاتره موضوعات د پښتو د تاریخ ژونداو حالاتو په اړوند شتون لري، خویوه خبره بله هم پرې زیاتوم هغه دا چې د پښتنو ډژوند، تاریخ او حالاتو برسيره ځینې داسې کتابونه او اشاره هم په کې شته چې هغه د پښتنو شاعرانو او لیکوالو انتخابي نظم او نشر ته وقف شوی او مختلف موضوعات په کې نغښتي دي، همداشان ما پیر کوشش وکړ چې ټول هغه کتابونه چې په افغان، افغاني او افغانه کلمو پاي ته رسیدلې دي، دلته معرفي کرم، خوب اور لرم چې نور به هم وي چې زمالاں ورته نه دی رسیدلې نوژمنه کوم چې پاتې کتابونه او اشار به په دویمه مقاله کې که ژوند و راټول کرم او تر تاسو به يې در در سوم او س همدومره و توانيدم چې د ۳۷ عنوانونو شاو خوا اثار در و پېژنم. دا ټول لیکنې د تذکره لیکونکو، ادب تاریخ لیکونکو، متن لیکونکو او نورو پیښو خیر و نکول پاره ډېره ګټه لري، ځکه هغه کتابونه په متفرق ټول موجود دي او خیړونکي ته په اسانه سره لاس ته نه شي ورتلای، خو که دغسې په یوه مقاله کې راټول شوي وي، نو خیر و نکو ته په

پیره اسانه لاس ته ورتلای شي او دېرو ستونزو شخه خلاصېري، په هر صورت که زمانه کومه نيمګړ تیا په دغه ليکنه کې تاسو قدر منولو ستونکو ته دلو ستلو پروخت مخې ته درځي راته يې ونبایاست ترڅو په نورو ليکنو کې يې پوره کرم.

اڅلیکونه:

- ۱- رفيع، حبيب الله. (۱۳۵۰). پخوانۍ تذكري، کابل: دولتي مطبعه.
- ۲- رفيع، حبيب الله. (۱۳۵۶). پښتو پانګه ۲ جلد، کابل: دولتي مطبعه.
- ۳- حیات، محمد حیات خان. (۱۳۸۶). حیات افغانی، پوهاند رشاد په زیار، پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.
- ۴- حبیبی، عبدالحی. (۱۳۸۳). نوم ورکي مؤرخین، دویم چاپ، کوتاه: صحاف نشراتي موسسه.
- ۵- هیوادمل، زلمی. (۱۳۵۶). فرهنگ زبان و ادبیات پشتون، کابل: دولتي مطبعه.
- ۶- هیوادمل، زلمی. (۱۳۹۰). پښتونشراته سوه کاله، کابل: دانش خپرندویه ټولنه.

خوپنگوی رفیع الله نیازی

ناچاپ پښتو ګرامري آثار

په پښتو ژبه کې ځينې داسې ګرامري آثار هم شته چې ليکل شوي، خو تراوسه پوري چاپ ته ستر ګې په لاردي. په دې آثارو کې ځينې يې ډېر پخوا ليکل شوي او ځينې راوورسته ليکل شوي دي. یوشمېري بي بهرنيانو هم ليکلي دي ځينې يې د لسانس او ماستري دمونو ګراف او تييسن لپاره ليکل شوي. په دې برخه کې هم ځينې ګرامرونه یوازې پريوه ګرامري موضوع ليکل شوي او ځينې نور پر ګرامري موضوعاتو سره پره نوري برخې هم لري چې په لاندې ھول دي:

۱ - رياضي المحت: ۱۱۸۵ هـ

۱۸۰۶

دا ګرامري اثر نواب محبت خان، چې د حافظ رحمت خان زوي او د لرغوني کندهار د بسور او سبدونکي په قوم بېريح دی ليکلى او پر ۱۱۸۵ هـ کال په لاس ليکل شوي خپور شوي دي. دا اثر ۷۲۵ مخونه لري، چې دلغاتو او ګرامريو ګډا اثر دی او دو هڅپر کى لري. دې اثر په اړه دا خبره هم د یادولو وړده، چې ليکل دوديې له او سني ليکل دود سره تو پير لري. د نواب محبت خان

ریاض المحبت د پښتو دوهم ژبدودیز کتاب دی، چې دوه برخې لري؛ لومړي
برخه یې مشتقات او دوهمه برخه یې متفرقات دی. په حقیقت کې لومړي
برخه یې یو ځانګړی ټوک دی، چې خطی نسخه یې ۵۹۵ پانې لري او ۱۱۹
مخونه کېږي، په دې ټوک کې د پښتو مصادر له مشتقاتو او تشریفاتو سره
راغلې دی، چې د ۲۰۰ شاوخوارېښې یې څېړلي او له هرې یوې سره یې د
مشتقاتو بشپړ ګردان راړوی دی. دریاض المحبت دوهم ټوک تشریحي
قاموس دی، چې لغتونه په مجرد ډول څېړي او شرحه کوي یې. محققین په
یوه خوله ددې کتاب لومړي ټوک ګرامري کتاب بولی او وايې چې د ژې
ګرامري قواعد تشریح کوي، خو حقیقت دادی، چې په دې کتاب کې یې
صرف صرفی ګردانوونه راړوی، شرحه یې ورکړې او نوبنت یې دا کړي، چې
مصادری رېښې یې په قاموسي ډول د لومړي، دویم توري په ترتیب راړوی،
چې یو ګله قاموسي او ګرامري کار دی. ریاض المحبت د پیر محمد کاکر تر
معرفت الافغانی ۳۵ کاله وروسته پر ۱۲۲۱ هـ ق تأليف شوی، ریاض
المحبت تر دې دمه نه دی چاپ شوی، خو خطی نسخې یې په هندوستان،
انگلستان او لپتکراد کې شته. ددغه کتاب په سریزه کې په پښتو تورو بحث
شوی او د پښتو توريو په ترتیب او پېژندګلوی یې خبرې کري دي. همداراز
په پښتو کې په ساکن ابتداو د دوویا درې پیو ساکنو یو ځای راتلو ته هم
متوجه شوی دي، خوزور او زور کې ته نه دی متوجه شوی دواړه یې فتحه
بللي دي. د کتاب د متن په ترتیب کې یې هره رېښه له مصدره رانبلولې او
یا یې د افالو د بیلا پیلو حالتونو له مخې ګردان بشپړ کړي. په ریاض المحبت
کې ټول مصدرونه ۲۰۰ دی، خود یوه مصدر مشتقاتو پنځه شپږ مخه نیولي
دي. (۱)

د پښتوژبې یوبل خپروونکی بساغلی نصرالله ناصر، په خپله یوه لیکنه کې دریاض المحبت په اړه وايی: "دا چې حینې محترم پوهان یې یوه برخه ګرامر او بله برخه یې قاموس گنې داده ګنډوی خپل نظر دی، خو پخپله مولف او زموږ زیاتره پوهان دا اثر دوه بابه یا دوه برخې گنې: مشتقات او متفرقات. زه پخپله دژپیوه‌نې دیوه مبتدي شاگرد په توګه د همدغه وروستي نظر د تایید په ترڅ کې وايم، چې ریاض المحبت یو پښتو په فارسي تشریحی فرهنگ دی، چې یوه برخه یې مشتقات او بله یې متفرقات دی، چې په لومړۍ برخه (مشتقاتو) کې دژبې ګرامري خصوصیات هم په پام کې نیوں شوي او دیوه لغت پلاپلې بنه او حالتونه یې تشریح کړي، خواصل اثر قاموس دی نه ګرامر، چې پخپله محبت خان هم فرهنگ بللي دی نه ګرامر".^(۲)

۲ - پښتو ګرامر: ۱۸۱۷ د

ددغه کتاب لیکونکی نواب انشا الله خان انشادي پر ۱۸۱۷ ز کال ې لیکلی او بساغلی خیال بخاري د ګرامر په سریزه کې هم د دغه کتاب یادونه کړي ده، خو په اړه یې نور معلومات نشته.^(۳)

۳ - پښتو ګرامر:

دا ګرامر او بساغلی احمد جان لیکلی، چې نه یې د چاپ کال معلوم دی او نه او س پیدا کړي. د دې ګرامر په اړه ما په بلخای کې کومه یادونه نه ده لیدلې، خو ډاکټر صاحب خالد خان خټک یې په خپله مقاله کې یادونه کړي، نومور هم دلته کتې مت راور.^(۴)

۴ - پښتو مفصل ګرامر د صرف برخه:

دا ګرامري اثر ۵۱۸ مخونه لري او په ۵۱۸ مخ کې یې لیکوال لیکلی، چې دا کتاب د ۱۳۳۸ هـ ل کال د سرطان میاشتې پر دویمه نېټه پای ته

رسپدلى، خوله بدہ مرغه تر دې دمه دغه د پښتو گرامرنه دی چاپ شوی او د افغانستان د علومواکاډمۍ په خطي نسخو کې په ۱۳۱ شمېره ثبت او خوندي دی. (۵)

۵ - پښتو مصادر و فرهنگ:

دا ګرامري اثر ۲۹۰ مخونه لري او په لاس ليکل شوي ، چې د افغانستان د علومواکاډمۍ په کتابتون کې د خطي نسخو په ډله کې په ۳۵۴ شمېره ثبت او خوندي دی او د مولوي شپړګل په دري ژبه ليکلی دي. پرلومړي مخ يې يو يادبنت ليکل شوي، چې د اکتاب له لوړي مخه تر ۳۴ مخ پوري بشپړ او بیا له هغه وروسته په منځ کې يې ځینې مخونه يعني صفحې نشته اوله ۲۱۵ مخه وروسته تر پایه پوري بشپړ دي. (۶)

۶ - تحفه الامير:

دا ګرامري اثر مولوي نور محمد پر ۱۲۸۰ هـل کال په دري ژبه ليکلی او د پښتود صرف او نحو په برخې لري ، او س د افغانستان د علومواکاډمۍ په کتابتون کې د خطي نسخو په کتار کې په ۱۶۰ شمېره ثبت او خوندي دی. د اکاډمۍ دغه خطي نسخه د پاڼو شمېره نه لري ما يې چې پانې وشمېرلي ۱۲۰ پانې يعني ورقې وي. (۷)

A case Grammar study of the Pashto verb – ۷

دنوي کېس ګرامر په رهنا کې د پښتو فعل مطالعه د ژپوهاندنساغلي ډاکټر صاحب خالد خان خټک د پې . اېچ ھي تېسس دي، چې پر ۱۹۸۸ از کال یې دلنند پوهنتون د اوږې ټېل او افريقيا یي مطالعات نو د پوهنځي ژپوهنه په ډیپارتمېنټ کې په ژپوهنه کې د دوکتورا خيستې لپاره ليکلی دي. د دې اثر د لیکوال په وينادا په

ټوله کوزه پښتونخوا (خیبربښتونخوا) کې په پښتو ګرامر کې لومړني دوکتورا
ده چې اخیستل شوې ده. (۸)

۸ - اوښونکي نومونه:

دا ګرامري اثر د کابل پوهنتون د ژبو او اديياتو پوهنه خي د پښتو خانګي
استاد پوهنیار محمد صابر خوپشکي د پوهنملې علمي رتبې ترلاسه کولو
لپاره د پوهاند مجاور احمد زیار تر لارښونې لاندې په ۶۹ مخونو کې پر
۱۳۶۱ هل کال کې ليکلی دی. (۹)

۹ - په پښتو کې د فاعلي جملو استعمال، جورنست او ځانګړتیاوي:

دا ګرامري تېسس د ماسټري زده ګروپه پای کې استاد معروف شاه
ليکلی او تراوسه نه دی چاپ شوی. پښتو پښویز سمونونه یا پښتو ګرامري
مطابقتونه د همده استاد د پوهندوى علمي رتبې ته ليکلی بل اثر دی، چې
تر دې دمه نه دی چاپ شوی. (۱۰)

۱۰ - پښتو ګرامر:

دا ګرامر و في الله مياخېل ليکلی او د پښوا پېپانې په کتابتون کې نا
چاپ خپورشوي دي. (۱۱)

۱۱ - د پښتو ژې تاریخي ګرامر:

د پښتو ژې د تاریخي ګرامر د افغانستان د علوموا کاډمۍ ڈېبو او اديياتو
د مرکز د لرغونو ژې د خانګي مشر څېړنپوه ډاکټر خليل الله اورمړ ليکلی دی.
دلیکوال دوینا پربنست د پښتو ژې یو تاریخي ګرامر دی، خوپه پرتله یېز
مېتود ليکل شوی دی. (۱۲)

۱۲ - د پښتو ژبې نوی بشپړ تشریحی (خرچنډوی ییانیز ګرامر)

پښویه:

دا ګرامر د افغانستان د پوهنې وزارت د تعلیمي نصاب د پراختیا او د درسي کتابونو د تالیف دریاست علمي او مسلکي غړي د سرمولف مرستیال سید محمود کارگر پر ۱۳۸۹ هـ کال په ۱۵۲ مخونو کې لیکلی او تردې دمه نه دی چاپ شوی. دا ګرامري اثر درې برخې لري او د هري برخې تريوه عمومي سرليک لاندې نوري وړې ګرامري برخې هم څېړل شوي. (۱۳)

۱۴ - پښتو ګرامر (مورفولوژي)

دا اثر هم پوهنډوی محمد اقا شپزاده دار لمعلمین د پښتو خانګې د لوړۍ تولګي د دویم سمېستره لیکلی دی. (۱۴)

۱۵ - د فعل جوړښت:

د ګرامري ډیوې برخې دیوې خانګې په اړه دغه اثر د کابل د بسوونې او روزنې پوهنتون یو تنو فارغ شوي بساغلي نوراحمد عبدالرحيمزي د لپسانس دورې مونو ګراف دي، چې پر ۱۳۸۴ هـ کال یې د استاد پوهنمل ميراجان غورښدي تر لارښوونې لاندې لیکلی دي. دامونو ګراف د سريزې په ګلېون په ۷۷ مخونو کې لیکل شوی او د کابل د بسوونې او روزنې پوهنتون په کتابتون کې خوندي دي.

۱۶ - ګرامر پشنو:

دا ګرامري اثر د کوکس په نامه کوم بهرنې لیکوال په انګليسي ژبه لیکلی او په انګليسي ژبه پر ۱۹۱۱ ز کال په لندن کې چاپ شوی دي او د ارجنداس کپور په نامه کوم چا په درې ژبه ژبارلى دي. د دغه کتاب انګليسي نوم (Notes on Pashto Grammar) ګرامر دی. ۱۱۷ مخه لري په لاس

لیکل شوی او د افغانستان د علوموا کاپمی د کتابتون په خطی نسخوکې په
۱۶۴ شمېره ثبت دي. (۱۵)

۱۷ - د پښتو ژبې ګډام:

دا ګرامري اثر باغلي مېجر. ار. لیچ پر ۱۸۴۰ ز کال لیکلی او له دې
سره يې د پښتو ژبې علاقه يې له جې او بلوشی ګرامر هم لیکلی دي. (۱۶)

۱۸ - صرف و نحوه پشتو:

د پښتو ژبې ډاکرامر انگليسي لیکوال ډپډه لوکهارت لارېمر په
انگليسي ژبه لیکلی او پر ۱۹۱۵ ز کال دلنډن په اکسفورډ کې چاپ شوی
دي. دا ګرامري اثر هم دار جنداس کپور په نامه يوه لیکوال په دري ژبه ژبارلې
، چې ۴۶۳ مخونه لري او د افغانستان د علوموا کاپمی په کتابتون کې د خطی
نسخو په کتار کې په ۱۷۸ شمېره ثبت دي اووه لس خپرکي لري. (۱۷)

۱۹ - د پښتو ژبې لنډ ګډام:

د پښتو ژبې دغه لنډ ګرامر د عبد العالي رسول زاده له خوا په سویلهن کې د
مورنۍ ژبې پښتلله زده کوونکو سره د مرستې لپاره لیکل شوی دي. په دې
ګرامر کې تر ډېرې اندازې پورې داهشه شوې، چې د پښتو ژبې ګرامر په لنډه
ټوګه له زده کوونکو سره لومړي د پښتو ژبې په زده کړه او بیاد سویلهنی ژبې د
ګرامر په زده کړه کې مرسته وکړي. دغه ګرامر د لیکوال دوینا پر بنست،
چې ددې ګرامر په لیکلو کې د محمد اعظم ایازی له ګرامر او د سویلهنی ژبې له
ګرامر خخه مواد اخیستل شوی دي. (۱۸)

۲۰ - غنچه رو:

ډاکټر صاحب خالد خان ختيک وايي، چې ډاکرامر مولوي نور محمد
ليکلی دي. (۱۹)

٢١ - پښتو فونولوژي او مورفولوژي:

دادکابل پوهنتون دژبو او ادبیاتو پوهنځی داستاد بايزید اڅک هغه ژباره ده، چې د پوهنملی علمي رتبې لپاره یې کړې ده. (٢٠)

٢٢ - پښتو ګډام:

دا ګرامرنی ټالیمی عبدالواحد خان لیکلی او خطی نسخه یې د مطبوعاتو په کتابتون کې د جوايزو په خانګه کې خوندي ده. (٢١)

٢٣ - آمد نامه:

دا کوچنی ګرامري کتاب دی، چې یوازې مصدرونه او د هغوئینې فعلونه بیانوی. یوه نسخه یې په برټپش موزبم کې شته، چې په ۱۰۸ مخونو کې د هند درامپور په نیار کې لیکل شوی او مولف یې دوست محمد دی. (٢٢)

٢٤ - په معاصره ادبی پښتو کې د ګردان ګډامي ګټه ګوري:

دا ګرامري اثر روسی ختیچو هوپی مېرمنې ز.م. کالینیا چې د شوري اتحاد د علومو اکاډمي د ختیچ پېژندنې دانستیوت دژبود خانګې علمي غرې وه لیکلی او دا ې د دوکتورا کاندید تپسیں و، چې په ۱۹۶۰ ز کال کې یې ترې دفاع کړې ده. (٢٣)

٢٥ - د پښتو تحليلي او مقايسيوي ګډام:

دا ګرامر پاینده محمد زهير لیکلی، خوله بدہ مرغه نه یې د چاپ کال معلوم دی او نه یې له منځانګې خبر یوو. (٢٤)

٣٦ - د پښتو د فاعل او مفعول جوړښت او استعمال: د اګرامري اثر د تاشکندي او زبک پښتو پوه عبدالحفيظ غني يف دېن له پوهنتون خخه د فراغت لپاره د لپسانس دورې مونوگراف دي، چې په همدغه موضوع يې ليکلی دي. (۲۵)

٣٧ - د پښتو مفصله صرف و نحوه:

دا کتاب بناغلي غلام جيلاني جلالي ليکلی، چې د مطبوعاتو په کتابتون کې د قلمي نسخو په کتار کې خايم لري. (۲۶)

٣٨ - د فعل زمانه او په پښتو معاصره ادبی ژبه کې د هغې موقعې:

دا ګرامري اثر روسی ليکوال ايريو ميچوليکلی دي. ددي رسالي ليکوال د معاصرې ژبي د پېرو مدارکو پربنست د فعل ټول ډولونه (حال، ماضي، راتلونکې) مطالعه کړي او د هغوي کارونه يې په بنه ډول تشخيص کړي دي. لکه خنګه چې په رېفرنس اثر کې يې د چاپ کالنه د معلوم نوماهم د ناچاپو پښتو ګرامري اثارو په ډله کې راوست. (۲۷)

٣٩ - د پښتو ګوچنۍ ګذاړه:

دا ګرامرناغلي محمد دلاور خان ليکلی او د مطبوعاتو په کتابتون کې خوندي دي. (۲۸)

٤٠ - د پښتو او انګريزې مقابله يې فونيم پېژندنه:

دا ګرامري اثر دارو انباد پوهاند محمد رحيم الهام د ماستري تېسس دي، چې چاپ شوي نه دي. (۲۹)

٤١ - د وزيرو د لهجې مقاييسه له معياري لهجې سره:

دا ګرامري اثر د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو خانګې د استاد بخت مير وزيري د ماستري تېسس دي او تر دې دمه نه دي چاپ شوي. (۳۰)

٣٢ - د پښتو او پشه يې ڏبوه ګرامر نژدېوالي:

دا اثر که خه هم د دوه ووژبو تر منع پرتلیز (مقایسوي) گرامر دی، چې د کابل پوهنتون د ڏبو او ادبیاتو پوهنځی پخوانی استاد اروباناد نور محمد غمجن تمیل له لوري د پوهنملی علمي رتبې ته د ترفع لپاره ليکل شوی او تردې دمه نه دی چاپ شوی. (۳۱)

٣٣ - د نوم صرف (نوم ګړپوهه):

دا گرامري اثر د افغانستان د علوموا کاډمي دغري څېړنپوه نصر الله ناصر د لپسانس دورې مونو ګراف دی، چې پر ۱۳۵۷ هـ کال په ۳۹ مخونو کې ليکل شوی او چاپ شوی نه دی. (۳۲)

٣٤ - د پښتو ڙې با قاعده او بې قاعده مصدرونه:

دا گرامري اثر د تورس امر خجل په نامه ديوه تن د لپسانس دورې مونو ګراف دی، چې پر ۱۳۶۵ هـ کال يې په ۳۴ مخونو کې ليکلی دی. (۳۳)

٣٥ - په پښتو ڙې د با قاعده او بې قاعده مصدرونو دېتا:

دا اثر د شرين شاه په نامه يوه چا، چې د کابل پوهنتون د ڏبو او ادبیاتو له پوهنځي شخه فارغ دی د لپسانس دورې مونو ګراف دی، چې پر ۱۳۶۶ هـ کال يې په ۳۱ مخونو کې ليکلی دی. (۳۴)

٣٦ - لازمي افعال او د هفوی مورفولوژيکي خصوصيات:

دا اثر د هم د کابل پوهنتون د ڏبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو خانکې د یوې فارغې ګل غوتۍ د لپسانس دورې مونو ګراف دی، چې پر ۱۳۳۷ هـ کال يې په ۳۷ مخونو کې ليکلی دی. (۳۵)

٣٧ - د نومئرو نحوی حالتونه:

دا گرامري اثر د کابل د بسوونې او روزنې پوهنتون د او سني استاد پوهنمل محد اف اشپر زاد دوينا پرينست، چې خپله يې راته د دغه ناچاپ گرامري اثر په اوه معلومات را کړل د کابل پوهنتون د ژبو او اديياتو پوهنځي په پښتو خانګه کې دده د ماستيری دې ګرۍ تېسیں دی، چې په ۱۰۰ مخونو کې ليکل شوي دي. (۳۶)

٣٨ - سون (ګډامري مطابقت):

دا اثر د کابل پوهنتون د ژبو او اديياتو پوهنځي د استاد پوهیالي محمد انور خيري د ماستري تېسیں دی، چې پر ۱۳۸۸ هـ کال يې په ۱۹۲ مخونو کې ليکل دي. (۳۷)

٣٩ - ګډام او ډګرامړه دولونه:

دان اچاپ اثر د کابل پوهنتون د ژبو او اديياتو پوهنځي له پښتو خانګي څخه ديوې فاراغې شوې زپا زهل نوابي دلپسانس دورې مونو ګراف دي، چې پر ۱۳۸۳ هـ کال يې په ۴۱ مخونو کې د پوهنواں محمد صابر خویشکي تر لارښوونې لاندې ليکل او اوس د کابل پوهنتون په کتابتون کې د مونو ګراونو په خانګه کې خوندي دي.

٤٠ - په پښتو ژبه کې د ويکو (اداتو) اړزښت:

دان اچاپ اثر د کابل پوهنتون د ژبو او اديياتو پوهنځي له پښتو خانګي څخه ديوې فاراغې شوې اريان احمدزۍ دلپسانس دورې مونو ګراف دي، چې پر ۱۳۸۸ هـ کال ې په ۴۳ مخونو کې د پوهاند محمد صابر خویشکي تر لارښوونې لاندې ليکل او اس د کابل پوهنتون په کتابتون کې د مونو ګرافونو په خانګه کې خوندي دي.

٤١ - پښتو فونولوژي:

دانچاپ اثر د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی له پښتو خانګې
څخه د یوه فارغ شوي محمد صابر احمدزی د لپسانس دورې مونوگراف دی،
چې پر ۱۳۸۹ هـ کال ې په ۳۵ مخونو کې د پوهاند محمد صابر خویشکي
تلارښونې لاندې ليکلې.

٤٢ - د پښتو ګرامر:

گولپن شت یو جرمنی څېرونکی دی، چې پر ۱۸۷۳ از کې یې د پښتو
ژبې ګرامر ليکلې او اوس دغه ګرامر د (برېټش موزیم په کتابتون) کې
خوندي دی. (۳۸)

٤٣ - پښتو ګرامر:

داد پښتو ژبې د ګرامر په برخه کې یوه کوچنی رساله ده، چې پر ۱۸۴۰
م کال د مېجر لېچ په نامه یو تن ليکلې ده. نوموري نه یوازي د پښتو ژبې ګرامر
ليکلې، بلکې د پښتو ژبې علاقه یې لهجې او بلوخي ګرامريې هم ليکلې
دي. لکه څنګه چې زما په رېفرنس مقاله کې د دغه کتاب د چاپ په برخه کې
شه نه دي ويل شوي نوماهم په ناچاپو اثارو کې راوست. (۳۹)

٤٤ - د پښتو ژبې ضمایر:

دا اثر روسي پښتو پوه ليفشيخ ليکلې او د پښتو ژبې ضمایريې د
تاريخي پرمختګ او واقعي حال له منحي مطالعه کړې دي. همدار راز دغه
ليکوالد (اشاري ضميرونه) په نامه یوبل اثر هم لري، چې دواړه قلمي
دي. (۴۰)

٤٥ - د پښتو ژبې ګرامر:

دا ګرامري کوچنۍ رساله وتلي روسي ژپوهاندارانسکي ليکلې
(۴۱) ده.

۴۶ - د پښتو ژبه ګډاړ:

دا ګرامر د قاضي مير احمد شاه رضوانی د معرفی پراساس مستور د غن ليکلې، چې د خپل ګرامر په سریزه کې يې د دغه سړي نوم راوري او ليکلې يې دی، چې دغه سړي د پښتو ژبه ګرامر ليکلې دی. (۴۲)

۴۷ - پښتو ګډاړ:

دا ګرامري اثریو هجمنې څېړونکي ګولډن شتت پر ۱۸۷۳ ز کال ليکلې او او س د (برېتش موزیم په کتابتون) کې حوندي دی. (۴۳)

۴۸ - ګډاړ پشنتو:

دا ګرامر هانري والتر بلیو په انگلیسي ژبه ليکلې او ارجنداس کپور په دري ژبه ژبارلې دی قلمي نسخه يې د افغانستان د علوموا کادمي په کتابتون کې په ۱۲۰ شمېره ثبت او خوندي ده. د خطوي نسخه ۱۸۰ مخونه لري. (۴۴)

۴۹ - پښتو ګډاړ:

د پوهاندرښتين د څېړنوله مخې ډا ګرامرسی. اى. پېدولف ليکلې او یو کوچنۍ کتاب دی. (۴۵)

ماخذونه:

- ۱ - رفيع، حبيب الله: دنواب محبت خان بريخي ياد، رياض المحبت د پښتو لومړني قاموسي، رينبه يې تshireحي ژبدود، د افغانستان د سيمه ييزو مطالعاتو مرکز، ۱۳۸۶ هـ. له ۴۶ نه تر ۵۲ مخ.

- ۲ - خپرووال نصرالله ناصر: ریاض المحتد د خپرووال بهیر کې، کابل (مجله) ۷-۸ گنہ، د افغانستان د علومو اکاډمی، ۱۳۸۳ هـ، ۴۲-۴۳ مخونه.
- ۳ - سید عظیم شاه خیال بخاری: پښتو صرف و نحو، سریزه، یونیورسیتی بک ایجنسی، منظور عام پرپس پښور
- ۴ - ختک، ډاکټر خالد خان: د پښتو نشر ارتقا، پښتو (مجله)، پښتو اکاډمی پښور یونیورسیتی، ۱۹۹۶ ز. ۱۷ مخ.
- ۵ - مولوی شپر ګل رشید کامه وال: د افغانستان د علومو اکاډمی، کتابتون، خطی نسخه، ۱۳۱ شمېره.
- ۶ - شپر ګل: پشتوم صادر و فرهنگ، د افغانستان علومو اکاډمی کتابتون، خطی نسخه، شمېره، ۳۵۴.
- ۷ - تحفه الامیر قلمی نسخه: د افغانستان علومو اکاډمی کتابتون، خطی نسخه، د ثبت شمېره، ۱۶۰.
- ۸ - ډاکټر خالد خان ختک، ژپوهنه او پښتو ژبه، پښتو (مجله)، پښتو اکاډمی پښور یونیورسیتی، ۲۰۰۴ ز، ۱۸ مخ.
- ۹ - پوهنیار محمد صابر خویشکی، اوښتونکي نومونه، ناچاپ اثر، ۱۳۶۱ هـ ل.
- ۱۰ - یون، پوهیالی محمد اسماعیل: پښتو کتاببسو، خوشحال فرهنگي ټولنه، دانش کتابخانه، پښور، ۱۳۷۶ هـ، ۶۹ مخ.
- ۱۱ - وفي الله مياخېل: د پښتو ګرامر، کتابتون، د پښتو ژبه اوپند کتابونه، پښوا پېپایه.
- ۱۲ - خپرووال نصرالله او مر: د پښتو ژبه تاریخي ګرامر، ناچاپ اثر.

- ۱۳ - پوهندوی محمد اقا شپزاد: پښتو ګرامر لومړی برخه (فونولوژی)، ناچاپ اثر.
- ۱۴ - پوهندوی محمد اقا شپزاد: پښتو ګرامر دویمه برخه (مورفولوژی)، ناچاپ اثر.
- ۱۵ - کوکس، ټبازن ارجنداس کپور: ګرامر پشتو، د افغانستان د علومو اکادمی کتابتون، خطی نسخه شمېره ۱۶۴.
- ۱۶ - د پښتو ژبې د ګرامر تاریخچه، پښتو څېرنې، (د مقالو ټولګه)، ۲۹۶-۲۹۷ مخونه.
- ۱۷ - لارېمر، ټبازن ارجنداس کپور: صرف و نحو پشتو، د افغانستان د علومو اکادمی کتابتون، خطی نسخه، د ثبت شمېره ۱۷۸.
- ۱۸ - عبدالعلی رسول زاده: د پښتو ژبې لند ګرامر، سویلډن کې د پښتو ژبې دزده کړي له پاره، ناچاپ اثر، WWW.Tolafghan.com.
- ۱۹ - په پښتو کې د پښتو ژبې لومړی ګرامر، پښتو (محله)، ۲۰۰۶ز، ۲۲ مخ.
- ۲۰ - یون، پوهیالی محمد اسماعیل: پښتو کتابښود، ۴۰ مخ.
- ۲۱ - ربنتین زپور، ډاکټره زرغونه: د پښتو ژبې د ګرامر تاریخچه، پښتو څېرنې، (د مقالو ټولګه)، د علومو اکادمی، ۲۹۵ مخ.
- ۲۲ - صدیق الله ربنتین: پښتو ګرامر (هاشمی ټباهه)، د پښتو ګرامرونو لندې تاریخچه، ۲۱ مخ.
- ۲۳ - رحیم، عبدالرحیم: په خارج کې پښتو څېرونکي، پښتو ټولنه، دولتي مطبعه، کابل، ۱۳۵۳ هـ. ۵۴ مخ.
- ۲۴ - یون، پوهیالی محمد اسماعیل: پښتو کتابښود، ۳۶ مخ.

- ۲۵ - په خارج کې پښتو خپروونکي ، ۷۴ مخ.
- ۲۶ - ربنتین زپور، ډاکټره زرغونه: د پښتوژبې د ګرامر تاریخچه، ۲۹۵ مخ.
- ۲۷ - په خارج کې پښتو خپروونکي ، ۹۱ مخ.
- ۲۸ - ربنتین زپور، ډاکټره زرغونه: د پښتوژبې د ګرامر تاریخچه، پښتو خپروني، ۲۹۵ مخ.
- ۲۹ - یون، پوهیالی محمد اسماعیل: پښتو کتابنیو، ۳۲ مخ.
- ۳۰ - پورتنی اثر، ۴۳ مخ.
- ۳۱ - هماغه اثر، ۳۹ مخ.
- ۳۲ - بیاهم پورتنی اثر، ۱۰۴ مخ.
- ۳۳ - یون، پوهیالی محمد اسماعیل: پښتو کتابنیو، ۱۲۹ مخ.
- ۳۴ - پورتنی اثر، ۱۳۲ مخ.
- ۳۵ - همدغه اثر، ۱۳۳ مخ.
- ۳۶ - پوهنمل محمد آقا شپزاد شپزاد: د نومعمر و نحوی حالتونه، ناچاپ اثر.
- ۳۷ - پوهیالی محمد انور خیری: سمون (گرامري مطابقت)، ناچاپ اثر.
- ۳۸ - اولس مجله، ۱۹۷۲ ز کال، ۲۰ مخ.
- ۳۹ - ربنتین زپور، ډاکټره زرغونه: د پښتوژبې د ګرامر تاریخچه، ۲۹۶ - ۲۹۷ مخ.
- ۴۰ - په خارج کې پښتو خپروونکي ، ۹۱ مخ.
- ۴۱ - ربنتین زپور، ډاکټره زرغونه: د پښتوژبې د ګرامر تاریخچه ، ۳۰۳ مخ.
- ۴۲ - پورتنی اثر، ۲۹۸ مخ.
- ۴۳ - اولس مجله، ۱۹۷۲ ز کال، ۲۰ مخ.

- ۴۴ - هانري والهيليو، ٿيارن ارجنداس ڪپور: گرامر پشتو، دافغانستان دعلومو اکادمي ڪتابتون، خطي نسخه شمېره ۱۲۰.
- ۴۵ - صديق الله ربنتين: د پښتو گرامونو لندې تاریخچه، پښتو گرامر (هاشمۍ ٿباره)، ۲۲ منځ.

مەجىب الدەھمن امیدىي

د محمد صديق پىرىلى د غزلونو لويه فڪري او هنرى منځانجه (لومجي بىرخه)

د محمد صديق پىرىلى په غزلىزه شاعرى كې ھر چول او د هر ذوق
موضوع عگانى موندل كېرىي. ھكە دى د موضوع او مضمون افريينى په برخه
كې تر کاظم خان شيدا وروسته لاسبرى او بريالي شاعر گھل كېرىي، نو په دې
توگە دده په غزلونو كې د موضوع تنوع چېرە ليدل كېرىي، نه يوازې د موضوع
تنوع، بلکې د فکر، خيال، تركيب، انځور، حالت او ان د لفظونو تنوع هم په
كې خورا زياته او د چېر ارزښت وړ ده او د یادو شویو توکو تنوع دغوره
شاعرى تر گردو بنه ځانګړنه هم ۵۵.

له دې ټولو سره سره، هغه څه چې د نوموري د غزلونو لويه
محتوايي برخه جو پوي، هغه د نوموري ټولنيز اخلاقي ايديال، د حسن
او ميني واقعي او حقيقى انځور، انساني همدردي او انسانپالنه،

وطنپالنه، سیاسی افکار او یو شمپر نوری موضوعگانی دی، چې دلته به یې د غزلونو د لویو پر لویو موضوعگانو باندې یو خه رهنا واچوو.

حسن او مینه:

حسن او مینه د هندی سبک د شاعری تر گردو مهمه موضوع جوړوي.
څکه همدا حسن او مینه ده، چې د انساني ژوندانه بنسټ بدی. د بساغلي پسرلي د غزلونو لویه برخه هم د مینې او حسن متنوع افکار دی. نوموري بې له مینې ژوند سوره دوزخ بولی او وايي:

خدایه په مرګ هم رانه بېله مه کړي
دواړه عمر انډیواله مینه
یو سوره دوزخ دی تش له مینې ژوندون
یو دم مې مه وڅه له خیاله مینه
(۲:۷۴۷)

الله ج انسان هم د خپلې مینې او محبت په پار پیدا کړي دی. په حقیقت کې د انسان نوم هم له انس خخه اخیستل شوی او انس د مینې او محبت په معنادي. نو په دې توګه انسان د مینې زېړنده دی او د انساني ژوندانه د بقا او پایینست بنسټ هم مینه ده.

مینه وي مطلب له ژونده تور بنه یم په مینه کې
توریبو چې معنا ومونده درست له توره ووغل
(۲:۷۴۶)

خوک له پیداینست خخه درس واخلي، سپين او تور هر
خه ورته يوشان شي او هر انسان ته د انسان په سترگه گوري او مينه ورسه
کوي، لکه چي وايي:

سپين او تور ورته يوشان وي، هر انسان يې زره او خان وي
چاچي درس د ميني واخیست، په للي للي للو کې
(۲:۹۸۱)

هغه خوک چي ميني ته په بد نظر گوري او مينه د ژوند مطلب نه بولي، په
حقیقت کې د تيارو پيروان دي او په تياره کې ژوند کوي او دا ژوند به ترهفو
پورې له توره چک او تياره وي، ترهفو چي مينه نه وي پري ورگده شوي او
معنا يې نه وي موندلې، یعنې ژوند هم هغه وخت معنا مومي، چي بنسټ يې
مينه و گرئخي.

له ژوندي مړيو به د ژوند ژوندي نظر خه پونستو
چي په جهان کې خوري او خبني خو دا جهان نه مني
(۲:۲۸۹)

دا په حقیقت کې يو ډېر قوي او فلسفې بیت دي، چي له جهانه بېزار او
هغه خلک چي يوازي خوراک او خبنماک کوي، له ژونديو مړيو سره ورته بللي
دي. الله ج دادنياد عشق او ميني له مخي د عشق او ميني لپاره پيدا کړي ده.
هغه خوک چي مينه نه پېژني، هغوي جهان هم نه پېژني، ځكه د جهان پېژندلو
اصلۍ وسیله هم مينه ده.

که مجnoon یووه بیابان ته مينه
ما خېژولې که کشان ته مينه

درسته شپه تېرە کرم له ستوريو سره
 وربنیم ستورو د اسمان ته مينه
 خه وي د سوپپنگ انونذر
 وروپم د ستوريو خراغان ته مينه
 الله صمددي خه نياز يې نشته
 خويياهم گرانه ده سبحان ته مينه
 كه سڀختوب يې پرېشتوه وركړ
 بشکلي رب ورکړله انسان ته مينه
 چې د دي اوږد مزه بل خه کې نشته
 غواړم تره رخه لومړي ځان ته مينه
 خوله په مسواك باندي پاکېږي نه زړه
 شخه صفابنې ايمان ته مينه
 خيردي که وجهه د شرابونه وي
 لا خوارزښت لري مغان ته مينه
 عقل و دانش مو اطمنان ولوټه
 خاونده راولې جهان ته مينه
 (۲: ۲۹۵)

له پور ته غزل خخه معلومېږي، چې مينه د نړۍ او طبیعت پېژندلو،
 عرفان، پوهې او پرمختګ وسیله ده، چې انسان د ژوندانه د پیدایښت په ټولو
 رمزونو او نبض پوهوي. په دي توګه مينه د انسان له ژوند سره تړلې ده، که
 مينه نه وي، تشن ژوند هېڅ معناهه لري، نه اخروي نېکمرغې او سوکالي لري او
 نه هم دنيوي نېکمرغې او سوکالي.

که مور و گورود هر خه پیژندنه له هغه سره د مینې له مخي کېږي، که مور له یو چایاله یوه شي سره مينه ولرو، هغه تر نورو بشه پیژندلي او در ک کولی شو. د نېړۍ د مخلوقاتو او د هغود خالق د پیژندنې لپاره هم مينه اړينه ده او بې له مینې یې پیژندنه هېڅ امكان نه لري.

د مینې ځای زړه دی، په زړه کې او سېږي، له زړه نه پورته کېږي او زړه ته لار مومي. مور په عامه محاوره کې دا اصطلاح هم لرو، چې وايو (راخئ زړونه سره ور کړو!). یا وايو: (پلاتني ډېر تور زړي دی!). په حقیقت کې زړونه یوبل ته نه ور کول کېږي، بلکې مينه یوبل ته ور کول کېږي. د زړونو ور کړه د مینې په معنا ده، د خلوص، وفا او خوبني په معنا ده. همداشان د یو چازړه هم تور نه وي. تور زړه د امعنالري، چې په زړه کې یې مينه نه وي، له کينې او بې اخلاصی ډک وي. استاد پسرلۍ وايې:

چې په مينه کې زړه غردونو غوندي سپين شي
لېونې شي او د هيلو و اباسين شي
مين زړه لکه شفق په ګودر خپور کړم
مازیګر چې یې ګودر په ليدو ورین شي
حکمه شنه کړي او فضاهم مسته مسته
د عشق بوټي چې په هر خاطر کې شين شي
پخه مينه په بنایست باندې بدليږي
لا ديني هم چې پنځري ځان ته دين شي
د فرهاد مينه که نه کړي صنعت بسکلې
د غره وچ کانې به خرنګه شرين شي
چې په وينو یې زړه نه وي لمبدلې

دشاعر شعر به خرنگه رنگین شي
 خدايیه يیا موچیل وطن او غرونه را کره
 چې هر کانی يې د خیال د خول نگین شي
 شوک ومه سوچه د خپل دوزخ په اور کې
 دلنشنین چې يې د مهر په حای کین شي
 شه توپیر د مرگ و زوندبه وي پسرليه
 پوره ياس که د سوي زړه تسکين شي
 (۲:۲۹۶)

پورته غزل هم د مينې د ارزښت خرگندوی دی، خومهمه خبره په کې دا
 ده، چې حسن تر ډېره له مينې سرچينه اخلي، يانې که مينه وجود ونه لري،
 حسن هم ارزښت نه لري. که خه هم د مينې او حسن په اړه ويل شوي، چې
 لوړۍ مينه پیدا کېږي او بیا حسن، خو په اصل کې دا حکم مطلقيت نه لري،
 بلکې د دواړو تر منځ یوه مرموزه خونه بېلپدونکې اړیکه شته.

حسن که د مينې پیداوار نه وي محتاج يې دی
 زما د زړه په غېږ کې يې د هري اداولي وه
 (۲:۹۸۸)

يا:

مينه چې پخه شي په بنایست باندې بدله شي
 بله شمه ګوره چې تر سريې رينا واوبنته
 (۲:۹۱۵)

په همدي تړ او مجنون به چې کله د لیلا ستاینه کوله او د هفي د مينې
 ترانې به يې غړولي، نوهارون پاچابه دافکر کاوه، چې ګني ليلا به د نړۍ تر

ټوله حسینه او بىكلاپى بىخه وي، خو کله يې چې ليلا ولیده، نو تر هغې بدرنگه، توره بدموره بىخه بلنه وه، خو مجنون ته تر ټولې دنيا بىكلاپى وه. له دي بىكارى، چې د مىنې او حسن تر منځ يوه مرموزه رابطه شته، چې دواړه يې يو دبل وجود ګرځولي دي.

د بشاغلي پسرلې په وينا کله چې د عشق بوته په هر خاطر کې شين شي، نونې بنايىسته شي او فضاهم مسته شي او ورو ورو د مىنې او حسن د امتزاج خوبلنۍ پر طبیعت خوره شي او ټوله نېرې بىكلا بشکلا شي.

حسن او بىكلا چې طبیعې وي، لذت يې ډېر وي، هغه حسن چې مصنوعي وي، هومره زړونه نه شي تسىخىرولى. بشاغلي پسرلې هم دي مسئله ته په پام سره وايي:

طبیعې حسن اړنه دي اړايش ته
سرې نکريزې خوک د زړ کو په منګول ږدي؟
(۲:۲۴)

د مىنې يوه ځانګړنه هم دا ده، چې مين د خپلې مىنې په لړ کې د معرفت او پېژندنې لورو پوريو ته رسېږي او دغه ډېره پېژندنې يا معرفت د دې لامل کېږي، چې نوموږي واقعيتونو ته نژدي کړي. دانژدي کېدل بیاد دې لامل کېږي، چې رښتونې ژوندانه ته ورسېږي او منطقې تصميمونه ونیسي. د انسان تر ګردو لوی عمل، د ترڅو واقعيتونو منل دي او د انسان په ژوند کې تر ګردو لوی واقعيت مرګ دی. خو بل لور ته بیا هوسناک وګړي په خپلو احساساتو کې د ډوبېدلوله امله له واقعيتونو خخه لري کېږي. هر انسان احساسات او

عواطف لري، خوپه تصميم نيلو او ورآندوينو کي باید د احساساتوله مخي پرپکره ونه شي. احساسات کولاي شي پرپبنبو باندي د پردي په غورولو سره، واقعيتونه بل ډول ونبيي او ديوه انسان د تپروتنې او ناسمې پرپکړي لامل شي. هوسناک يا په هوس کي ډوب سړۍ نړۍ په خپل ځان کي ويني او تر ځان بهر نړۍ پېښو ته هېڅ پاملننه نه کوي، خو محمد صديق پسرلي، هوسپال نه دی، بلکي مينه پال، حسن پال او هنرپال شاعر دی. که په غزلونو کي يې د هر خه ذکر او بيان راغلي، هدف يې هوسپالنه نه، بلکي مينه، حسن او هنرپالنه ده. ځکه په هوس کي عقل او فکر د احساساتو په ولکه کي لوپري. په هوس کي تصميمنه د احساساتوله مخي نيلو کېږي، خو بناغلي پسرلي په خپلو غزلونو کي د عقل او فکر لوري ته ډېره پاملننه کړي او نژدي توله شاعري يې د تعقل او تفکر پر بشتې ولاړه هنري، بشکلايیزه او رنګينه تغزلي شاعري ده. ده که خپل احساسات او عواطف په خپلو غزلونو کي راپري دي، هغه يې هم د تعقل او تفکر پر چينه لومړي لمبولي او بيا يې غزليز کړي دي.

په هره توګه مينه او حسن دوه نه بېلېدونکي خيزونه دي، که مينه وي، حسن به هم ورسره وي او که حسن وي نو مينه به هم ورسره وي، يانې يو پرلته له بل نه نشي خرگندېدلې.

که حسن دي که مينه سره نه دي بېگانه
د ګل نواشي عطر د ببلو ترانه
(۲:۷۹۴)

بل ځای وايي:

حسن بە ساھ وبولو جنديي پى مينه
 بنايسىت وي پت خو كپي خرگندىي پى مينه
 كە دوه عالمە خوبى و نېش تېخى
 بوى بە يې حسن وي او خوندىي پى مينه
 هرە ادا يې وي بىل شان گلۇنە
 هغە بنايسىت چې شى پيوندىي پى مينه
 ناپوهى نە دە مجبورى دى دەعشەق
 كە غولوي خان پە سوگندىي پى مينه
 زە وايم مەرى مې بې عاشقە مەشە
 خنگە بە هېرە كۈرم پە ژوندىي پى مينه
 بس چې ترى و گەرئىي نورخە پە وەپەرى
 دىلبىرى پە چۈن و چندىي پى مينه
 رائىھە بېغمەلە نظرە مەشې
 زېھ مې مجمىر دى او سپىندىي پى مينه
 خولي تە يې لې كۈرە پە سەرلىيە پە شوق
 اموختە نە كپي پە گلەندىي پى مينه
 (۲:۸۹۲)

يا يوبىل ئاي وايى:

چې مينه بە كمزوري شوه بىكلا به جوپولە
 مجنون نە بە چې ورانە شوه لىلا به جوپولە
 زما او ستاپە مينه كې بە ستاومىن خە
 چې هر كله بە ورانە شولە چابە جوپولە؟

د ميني هفه طرحه دي يادپري او سكه يه
 چي تابه و رانوله را ته، ما به جو پوله
 ديوپ خوبوي شبي په نقشه زور شوم او هفه هم
 حسرت به پنگوله تمنابه جو پوله
 د ميني و راني جو پي په قانون په شرعيه نه وي
 و فابه تينگوله تقاضابه جو پوله
 د زره په خرابو کي مي كه و كړي پلېته
 هفه بسکلي دنياده کوم چي تابه جو پوله
 (۲:۲۳)

په مينه کي عاشق ته د معشوقي هر کردار، کړني، نازونه او اداګاني د
 حسن ميکدي بسکاري. بساغلي پسرلي وايي:
 د مخ رنايي خه عجب که له حجا به و ته
 د ناز جلوه يې پوري اوري له مهتابه و ته
 د لمر شغلوايسټل سرونه د سپورډي تر درڅي
 که يې جلوه و د سپين مخ چي له نقابه و ته
 ستاپه محفل کي ستاله لطفه و م کوربه د بهشت
 نوره خبره له گناه او له ثوابه و ته
 د ساقي لطف راسره کړه بدر ګه دنشي
 د عمر کده مي له پولي د شباهه و ته
 ادم چي حسن کړله ميني سره غاړه غړي
 هره نعمه يې وه درخوچي له رباهه و ته
 هره قطره اوښکه مي وه یوه ويلى شوي نوا

ددرد خوله وه چې د زړه له اوم کبابه وته
پسربالیه زه به هم د عشق له تمبولي را ووچم
ډوبه بېړۍ که لکه خلی له ګردابه وته
(۲:۷۶۵)

د پسربالی غزل د مینې تلقین او د بنسکلا انخور ګری ده. نوموري تر چېرہ د
مینې راز خلکو ته يیان کړي، مینې ته یې رابللي او د مینې ارزښت یې ورته
ښوولی دی:

ښکلیو ته اظهار د مینې زړه او به کول دي
ګرانه ده بنسکلا ته د عشق ڇباره لکه شمه
مینه کې چې وکړي خوک او دس په څيلو او بنسکو
لمونځ یې ادا کېږي په ولاړه لکه شمه
(۲:۸۸۹)

بل ځای وايي:

څه چې د دنیا خوبني د زړه په چم کې وشيندو
ګردد حسر تنو په قدم قدم کې وشيندو
وره به یې د حسن د پېرزو خپله سيرابې کړي
تخم که د هيلو په صحراء غم کې وشيندو
تخت به یې تر پښو لاندې کړي سره تبی د مینې شور
ستاد شونډو مالګه که په جام د جم کې وشيندو
کله که موژپونو کې د مینې ډپوې بلې کړې
نور د زندګي به په تياره عدم کې وشيندو
څه به مود حسن لوي جهان ته وربنلي وي

داوړه هستي که لکه وره په یم کې وشيندو
 ډېر د ژوندون ورکې لاري کندي ته پري ایستې دي
 موږ به هم خه خاورې په دې پېچ و خم کې وشيندو
 هيلې مې تر پسولاندې کوه که رسوايي غواړې
 داماټې شيشې به موږه په غم کې وشيندو
 ځه چې څو پسرليه که بدري يې الوتلي وه
 څو خوبې نغمې به د بنياست ارم کې وشيندو
 (۲:۹۲۶)

د باغلي پسرلي په غزلونو کې د مينې، مستى، سور، ناز، حسن، استغنا،
 ساقۍ، شرابو، پيمانو، جنون او نور و خيزونو ذکر ډېر راغلى، دا هول یوازې د
 سپېڅلې مينې انځور دی، معنادا چې د پسرلي په غزلونو کې دهوس او
 هوسبازۍ تشنېيان نه دی راغلى، بلکې ټوله غزليزه شاعري يې د مينې،
 حسن، مستى، زلفو و خال، ناز، استغنا، هيله مندي، جنون او خه ناخه دنهيلۍ
 په رنګ رنګينه شوي او موزونه شوي فكري او هنري شاعري ده او هر غزل يې
 په حققت کې يولوي درس او يولوي پند دی. د بېلکې په توګه يې لاندې
 غزل لولو:

د زړه وينې مې د مخ د ګل غازه کړه
 راته ګوره زما مينه اندازه کړه
 مګر تاته خپل بنياست دا حکم کړی؟!
 چې نګاه هم د حیا په اجازه کړه
 څنګه راغلى؟ څنګه لاړې؟ درته چاوې؟
 چې زخمونه مې په زړه کې راتازه کړه

زه د گل تر خولگی نه يم گرچه دلی
 بلبان و هسپی گدہ او ازه کره
 د حواس و مجموعه می شمال يوره
 چپی د ناز بیاتی یپی غوشہ شپرازه کره
 که د سوی پتنگ روح خوشحاله غواصی
 په لمبوي پیشمی پورته جنازه کره
 تصویر می ستاد دو و ستر گولپاره
 د نرگس له بوت و جوره دو پیازه کره
 پس رلیه اوس په غرور غنو کپی گرخه
 چا وی پرتا درازون و دروازه کره
 (۲:۵۳۶)

مینه په انسان کپی نرمبنت او صله رحمی راولي او سخت زپونه لکه د
 مو مو په شان نرموي او په هفه زپه کپی چپی د مینې او ربیل شي، نود نرمبنت،
 صله رحمی، عاطفی او همدردی مصدر و گرخی. لکه:
 ته به په کوم وس ورتا پینگ شي د انسان زړ ګیه؟
 د مینې او رخ د اسې او ر دی چپی ډبره سوچي
 (۲:۵۳۴)

په حقیقت کپی د نوموري د غزلونو لویه برخه د مینې بیان او د مینې اخلاق
 جو پوي او په دې سره ولس ته د مینې د ارزبنت او د مینې د اسرار او خوبی لنيو
 تلقین کوي. ژوند د مینې او مینه د ژوند لپاره بولی او بې له مینې ژوند ورتا د
 ساپه دوزخ غوندي سکاري. همداشان حسن هم له مینې سره تپلی خیز ګنۍ،
 چپی ډپر څله د مینې په وسیله خر ګندېږي. نوموري په ټولیزه توګه مینه د

دواړو جهانونو د نېکمرغی راز ګنې او په غزلونو کې یې هم تر ډېره د مینې رنگ
ډېر غالب او خر ګند دي.

که د بشاغلي پسرلي غزلبن ته د مينې له اړخه لپرژور ورنټوڅو، نو دابه راته
جو ته شي، چې د نوموري لوړونې غزلونه چې په کندوز او چاردره کې یې ويلى
دي، درست د سپېڅلې مينې، انسانيت او اخلاقو هنري بيان دي. خو کله چې
په افغانستان د بدمرغيو څه راخي او نوموري کډوالی ته اړ ګېږي، نو په غزلونو
کې یې د غزل روح هم له شرایط او حالاتو اغېزمنېږي او د حالاتو او شرایط د
پېښو سیوری ورباندې لوېږي. د دغه وخت په غزلونو کې یې د فراق، پېلتون،
نهيلو او ناخوالو انځورونه ليدل ګېږي. د زر کو په خندا، د ګلونو په ورم، د پاوليو
په شرنګا او نځېدلې صهبا پسي ارمان کوي او د شعر په ژبه یې داسي انځورو وي:

په زاړه خم کې نځېدلې صهبا چېرته لاره؟
د بشاپېريو د پاوليو شرڅنګا چېرته لاره؟
د خوند سړه ورمه چې را به غله چمن ته له غره؟
د ژوند په بسکليو خوبو شپو کې رهنا چېرته لاره؟
په شنولمنو کې د ګلو ورم خه شو، خه شو؟
په سپينوغرنو کې د زر کو خندا چېرته لاره؟
خمونه ډک دي یوه پیاله هم زړونه نه تو دوي
چې پخوانۍ څوانه نشه له مينا چېرته لاره؟
هغه دنيا چې غوړول به یې خيالي ګلونه
د خاورو کوهه بشکاري هغه دنيا چېرته لاره؟
دمات رباب له پري تارونونقمي والو تلي
دنۍ له زړه نه پاروونکې نوا چېرته لاره؟

بساپری واړه ترې الوتی، گودرلوګ وینمه
 د ګل په خوله کې تخنونکي موسکا چېرته لاره؟
 تنکی مابسام دی چېرې نه اورم د ډاهو سرود
 له سره شفقة رویایی تماشا چېرته لاره؟
 نه هغه خیال، نه هغه زړه، نه هغه زه پاته یو
 پته یې نشته چې دادومره بشکلا چېرته لاره؟
 نور به څه وویانه، دخوان عمر کرل رېبل وو
 اوس نه پوهېرم چې بسیلې زلم اچېرته لاره؟
 (۱۴۵ - ۱۴۶)

په دې توګه د افغان ناورین د ناخوالو رنګ یې پر شاعری اغپزه کوي، له
 زړه یې شوخي هيلې وئي، نهيلې خاي نيسې، ژوند ورته د زندان او قفس
 غوندي بشکاري، دا او دې ته ورته خيزونه یې پر غزلونو ور ګډېږي او پر تغزل
 یې بل ډول رنګ اچوي. لکه:

سوې هيلې مې په سوي زړه ايرې شوې
 د نیسم په نيلې تاپسي سپېږي شوې
 سوي زړه مې چې ترې شوخي هيلې لارې
 لوګ گودر دی بساپری ورنه خوري شوې
 اوس به چېرې د ژوند تمې لګوي سر؟
 چې په زړه کې مې د سېکو مراندې پري شوې
 تېرو مينو مينجورد خاطرو ګډ
 هېرۍ وختې مې د هيلو هدیرې شوې
 ستالېمې که د بهار اتشکدې دې

چې له حسنې په تلپاته لمبو سري شوې
 ذه يې خان مکلف بولم په ساتنه
 تېرې مینې موکه لارې خاطري شوې
 زړه به خنګه ورته ټینګ شي چې عشوې دې
 په کتو کې د شرابو شرشرې شوې
 په ټفس کې د ويشتلي زړه فرياد هم
 پېدردانو ته شه توکې مسخرې شوې؟
 خپل فرهنګ راته جلاډ شو پسرليه
 خپلې وېرې مورسى د غرغري شوې
 (۲:۱۵۰)

پوهنیار ادم مخان ملاتر

د مهدي شاه مهدي ڙوند او ادبی هئي

ڙوند ليل:

مهدي شاه (مهدي) دسيعد عبدالتواب شاه باچازوي، په کال ۱۹۲۶ع دجنوري په دريمه، د کوزي پښتونخوا پېښور داودزو په کنکوله نومي کلي کې سترگې پرانستي دي، داستاد كامل مومند په وينا((پلاري پ دخپل وخت جيد عالم او د ادبی ذوق خبتن، مهدي باچا ته ادبی ذوق، شوق او روایات په ميراث رسيدلي و)).

دخپل وخت مروج ادبی، سياسي او ديني علوم يې لوستلي نسه عالم، فاضل د ملي احساس او د سياسي شعور خاوند شخصيت و.

سربيره پردي چې د خدايي خدمتگارانو د تحریک فعال او بر جسته غري هم و، د ترجمان افغان اخبار د پښتو برخې مدیر، در هبر مجلې چل وونکي او د اولسي ادبی جرگې چې امير حمزه شنواري، صنوبر حسين کاكا جي، دوست محمد خان كامل مومند، اجمل ختهک، قلندر مومنداو... غري و، او دې ادبی تولني په مدرسي حي ثيت در لود، همکار پاتې شوي دي، همدا بيلابيلې مجلې وي چې د وخت د ظالم حکومت له ناواره اعمالويي په پرده پورته کوله، مهدي

په پوره ایمانداری سره دیوه ژورنالست په توګه خپله مبارزه له دغې لارې هم پرمخ بیولې ده، په وروسته کې له زیاتو ستونزو، بنديخانو، ربړ او ادبی هلو ځلواوزیار ګاللوروسته په (۱۹۹۶) چې (۱۳۷۴ هـ. ش) سره سمون خوري، له دې فاني نړۍ سره مخه بنه وکړه.

د مهدی صاحب آثار:

۱- دفاتحی سوره:

د قرانکریم دفاتحی سوره تفسیر دی، په کال ۱۹۶۴ م په ۱۱۲ مخونو کې په پینبور کې چاپ شوی دی، دغه اثر مهدی باچا په زندان کې ليکلی دی.

۲- مظلوم امام:

دا اثر هم مهدی شاه په زندان کې کښلی دی، دکریلا دخونې پینسې بیان دی، د چاپ کال ۱۹۶۶ م او د مخونو شمیریې ۱۳۲ دادی.

۳- رون سحر:

داد مهدی شاه د شعرونو ټولګه ده، په ۱۳۶ مخونو کې په کال ۱۹۶۵ م په پینبور کې چاپ شوې ده.

۴- نشان:

داد مهدی صاحب د لنډو کیسے ولومرنی مجموعه ده، دی وولس لنډو کیسے په درلودلو سره چې ۱۹۶ مخونه لري، د چاپ کال ۱۹۵۶ م دی، لاندې لنډې کیسې پکې راغلي دی،

۱- نشان ۲- ارمان ۳- پاکستان زنده باد ۴- لیونی ۵- داسې هم شوی دی ۶- روښانه ۷- افسانه پاتې شوه ۸- نتگ ۹- افروزه ۱۰- انقلاب زنده باد ۱۱- سیاست

۵-دبودی تال:

۱۹ لنډي کيسپي لري، ۲۵۶ مخه ۱۹۵۸م يې چاپ کال دی او دلاندې کيسپي په کې دي:

۱- خدايي خيرات ۲- کفن ۳- شليدلى کميس ۴- داطلس جامې ۵- تيرا احسان هى ۶- امانت ۷- توکلي لاړ ۸- حميده ۹- رستم خان ۱۰- ورور ۱۱- دګلوهار پريوت ۱۲- بایسکوف ۱۳- ننواتې ۱۴- پت په پته ۱۵- اعظم خان ۱۶- شريف ۱۷- مينه ۱۸- مونځگذاره ۱۹- انسان که بنیادم.

۶-پت:

دريمه دکيسو مجموعه ده، اته لنډي کيسپي لري، دمخونو شميريي ۱۴۳ په ۱۹۵۹م چاپ شوي ده.

۱- پت ۲- قبر ۳- پښتون ۴- سور پتيکي ۵- لټون ۶- پت غل ۷- بد نصيبي ۸- دبودي تال.

۷-لاله ګلونه:

دمير مهدي شاه مهدي خلورمه دلنډو کيسو ټولګه ده، ديارلس کيسپي لري، په ۱۰۴ مخه چاپ کال يې ۱۹۶۹م ده.

۱- پلوشه ادي ۲- مينه وينه شوه ۳- حياجانه ۴- ذيل دگري ۵- توره شپه ۶- ورک ۷- بي سيوري ۸- دوه مجرمان ۹- توره ۱۰- بدرو ادي ۱۱- ګلبنه ۱۲- لاله ګلونه.

۸-تور داغونه:

دشپې نوي په مخونو کې دلنډو کيسو دا ټولګه دشمیر له مخي پنځمه ده، چې مهدي صاحب چاپ کړي ده، لاندې شپارس کيسپي لري.

کنلی-بې کفنه اته انی باتور-ھېوکى-خپل کور-کانه خپلی جناره
داستاد حق-کفن-او به خور-غنى دگنېت اوار-تور داغونه-جمرو درېښیا
وسوزیده.

وراندې مو دمهدي باچا چاپ شوي اثار په لندو تکو کې معرفي کړل، اوس
یوازې دده دنچاپ اثارو نومونه اخلو:
۱-نوی پښتون ۲-دمینې مشال ۳-امام حسین او ده ګه مقصد ۴-یزید دویم
دور ۵-دمهدی ډرامې ۶-دمهدی ناچاپې افسانې ۷-خدایي خدمتکاران
دمهدی شاه مهدی داثارو محتوا:

په ټولیزه توګه دمهدي دلندو کيسو محتوا او موضوع خپله ټولنې او ګرۍ
دي، فکري تمرکزی په خپل چاپير چل کې په کار بونځت دي، دولس
غمونواستونزو ته يې دفن او هنر په جامه کې انکاس ورکړي دي، چې دیادو کراوونو
لامل دوخت دپرینګي استعمار او ترې وروسته کله چې په ۱۹۴۷م دهند او پاکستان
په نوم دوه جلا هيوا دونه منځته راغل، ده ګه وخت دا ظالم او جابر نظام مسلم ليګ
و دغه حکومت هڅه کوله ترڅوازادې غونښتونکي پښتانه مبارzin و ځپي، له منځه
يې یوسې، چې دخپلې برحقې غونښتنې په شاشي.

مهدي دغه ټولي ناکردي او تکلیفونه په ستر ګولیدلي، ټور ګولیدلي او احساس
يې پري اغیزمن شوي دي، په پايله کې مهدی باچا دیورېښیني او با احساسه انسان په
توګه ټولي نادودې دقلم په هنري ژبه غنډلی او راتلونکي نسل يې ددغو کرغیز نو خهرو
په کړنو خبر کړي دي، خوچل په دي جريان کې په خپله هم دتورو تمبو شاته لويدلي
دي.

دمهدی شاه لیکنې له همدغوبې عدالتیو او دردونو سرچینه اخستې
ده، دوخت سیاسي حالات چې پښتون قوم يې دمرګ کومې ته رسولی واو

دی، په خپلولیکنو کې نسه انځور کړی دی، دادب په میدان کې مهدي شاه دهفي نظریې کلک پلوی دی، چې ادب دژوند لپاره وسیله بولي، دده لیکنې دپښتو دبارزو تاریخي او亨ري داستان دی، مهدي په سیاسي لحاظ دخرا فغان خان غفار خان دنهضت سره تینګه رابطه درلو ده او نوموري هغه شه چې یې ليدلی او ترې متاثر شوی دی، دغوا پیښو ته یې په لیکنو کې خای ورکړي دی.

مهدي شاه د (تور داغونه) په نوم اثر په سریزه کې یو خای داسې وايی، ((زه دعوای نه کوم چې زما کيسې به دلنډو کيسو په تله دتللو وي، ځکه دکيسو په ډګر کې زه ځانته یو طالب العلم وايم، کله چې دکيسو دليکلو فکر را سره پيداشي، نو وايم چې زه څه ليکم؟ بل احساس را سره دا هم وي چې دچالپاره یې ليکم، معنا داچې زه حقيقتونه بشکاره کول غواړم)) داکتره انيتا اعظم په خپل کتاب (دپښتو په افسانوي ادب کې د بنځې اولسي مقام) کې دمهدي دليکنو اړوند وايی:

((بناغلی مهدي شاه مهدي دپښتو افسانې د دغه شعوري دوره ګه افسانه ليکونکي دی، دچا چې دټولونه زياتې افسانوي مجموعې چاپ شوې، په دغومجموعو کې نشان-پت-او دبوډي تال زياتې مشهوري دي، او په دغه واړو افسانويو مخصوص مقصدې، سیاسي او پښتنې رنګ غالب دي.))

داکترې انيتا اعظم په کتاب کې دمهدي شاه مهدي دلنډو کيسو هغې برخې ته توجه کړي ده، چې هغې د کليوالو بنځوبې حده مينې ته چې له خپلوا خاوندان سره لري، اشاره شوې ده، په دې سره ټولني ته پیغام ورکوي، تر خود دوي ژونداو حقوقو ته پاملننه وکړي، چې په پاي کې یې د راتلونکو ناواره عواقبوبو مخه نیولې وي.

امیر حمزه شنواری دمهدي دلنبو کيسو په باب وايي:

((مهدي که ادب دژوند لپاره گئي نوددي دامطلب نه ه، چې دهفوی په ليکونو کې وچې کلکې خبرې وي، چې په پرلپسي په لوسټو سره يې په ذهن بار او په ادبې ذوق ګرد پېيوئخي نه، بلکې هغوي دژوند هره مسله په داسې خوبرو او ساده ادبې الفاظو کې پيش کوي، چې ديو صحیح ادبې ذوق خاوند يې ډير په شوق سره لولی.))
مهدي باچا په خپلوندو کيسو کې خپلې اساسی موخې ته لومړيتوب ورکوي، چې هغه د پښتون ملت دازادي مسله وه.

داکتر حنيف خليل په خپل اثر (نوی نشر او افسانوي ادب) کې

يوخای وايي:

((ديو شاعر په هيٺ هغه دومره شهرت بيانيه موند، خومره چې هغه ديو افسانه نگار په هيٺ مشهور شوتر دي چې ((دهدي داستاني کليات)) په نوم کليات يې په ژوندانه چاپ شول، وروسته همدا کليات په روسي ژبه د داريوف له خوا ترجمه او چاپ شول، ددي ترڅنګ يې دنشان په نوم د کيسو تولګه په ليبيا کې په عربي ژبه هم ترجمه شوي د)).

دفورم په لحاظ دمهدي صاحب ژبه خوبه، روانه او ساده ده، کردارونه يې

په کيسو کې په خپله غږېږي، او د تولنيز ژوندله چوکات سرغرونه، نه کوي،

ذكر کرانو په انتخاب پسې خپلې ټولنې ته په ډير مهارت نتوتني دی، په لهجه کې یوشمير پخوانی وييونه هم تر ستر ګو کېږي، خوي یوشمير ليکوالان او نقادان دمهدي د کيسو یوه نيمګر تيادابولي چې زياتره کيسې په حمامسه پيل او په ترازيدهي پاي موسي.

ليکوال او ژورنالیست زرين انځور بيا دې ډول نظريو ته داسې حواب وايي:

((دَحِينو نقادانو نظر دمهدي د ترازيك ارخ په باب سم دی، خودته خبرې ته له خواو غور په کار دی، خبره داده چې دمهدي د داستاني اثارو په ترازيدي ډول پای کې هم دغه اثر ته یوازې ديوپه ترازيدي، په نظر کتل نه دي پکار، مهدي د خپل وخت خپلو خلکواو چاپيریال هنرمند لیکوال دی، هغه ديو لیکوال په عنوان له یوې خواهله خه چې په مشخصه تاریخي مقطع کې ویني اویایې دخلکو د ژوند په تاریخي بهيرکې ترستره گوشی، انکاس ورکوي، له بلې خواهچې هغه د هنرمند لیکوال په توګه خلک له ژوندنه زړه توري کوي، بلکې غواړي چې د خپل اولس مبارزې او قهرمانان له خپل ټول کيفيت سره تصويرکړي، او په دغو تاریخي واقیعتونوکې موضوع په ترازيدي ختمه شوې وي اویایې ترازيک ډول دوام پیدا کړي وي، دا کومه نيمګړ تيانه ده، داد ژوندې یو واقیعت دی))

همداراز دې موضوع ته خپله مهدي شاه داسي ځواب ویلي دی:

((دموضع په لحاظ ماته د پښتنو دازادي غښتنو ځښونکي نهضت بیلا بیل
مسايل په لوړي قدم کې د پاملرنې وړدي))

مهدي شاه مهدي او شاعري:

دوخت دولسپال او ازادي غښتونکي نهضت د شاعرانو له ډلي یوه
مهدي دی، چې د خپل قوم د استقلال لپاره یې هم خپله طبعه از مایلې ده، خو
ډوند ډيره برخه یې نشر ته وقف کړي وه، نود ترسیوری یې په نظم په پوره
معنا غورې دلې دی، سره له دې بیا هم دمهدي شاعري د محظوای او بنې له مخې
دوخت د پیاوړو شاعرانو له شعرونو سره د سیالي جو ګه ده، د دې خبرې د
ثبت لپاره دمهدي صاحب بو غزل دلته را پرو.

غزل

یار چې واچولم د هجر سرول مبوبته
 زرگر تل د غسې اور ورکوی سرو ته
 ستا قدم مې چې په زړه دی جوړ ترې فرش دی
 ځکه خاص دی ستاد حسن فربنستو ته
 چې مې لاس ته زنځیر پریوت په خنداشوم
 احتساب د عقل راغی لیونسو ته
 چې د خال په خیال پورتہ تراسمانه
 سرمې کله تیټې دی شي او سن سجدو ته
 د ګلاب په مخ پر تې پرخې ناري کړې
 چې خلیل بیا خان و رو سپاره لمبوبته
 د تسکین خبرې مه کوئ هونبیارانو
 خیال مې کړې دی ډیروارې هدیرو ته
 مهدی تریو تندی دیاره سې نشه کرو
 لکه ورسی بوراد ګل وړمبو ته

مهدي صاحب د خپلې شاعري اړوندو ايبي :

((زه د غزل شاعرنې یم، هميشه چې یوه واقعه مامتأثر کړي، نواول زما په ذهن کې
 ترې افسانه جوړه شي او بیاننظم له هغې افسانې څخه جوړوم))

د مهدی شعری ټولکه رون سحر نوميرېي، استاد کامل مومندې د شاعري اړوند
 کابري.:

((دمهدي ادبی عظمت زيات غالب او خرگندارخ په حیثیت دیوشنشاردي، خو په حیثیت دشاعرهم پښتو ادب ته دمهدي بخښنه دقام دقدر دباقی ساتلوا او پاتې کیدو مستحقة ده))

د کوزې پښتونخوا یوبل لیکوال او اديب هميش خليل دمهدي دشاعري اروند یو ئخای داسې وايي.

((مهدي طبعا ادب ته مайл ،شاعري ورته پلار په ميراث پريښې وه))

په پاي کې همدومره وايو چې دمهدي شاه زپور قلم دادب په ميدان کې، هغه شه پريښو دل چې وروستي نسلونه به پري قضاوت کوي، د هرزور او جابر پر وړاندې يې له ليکلو هیڅ ټول دریغ نه دی کړي، د بسکيلاک له شومواهدافويې پرده پورته کړي ده، او د مسلم ليګ له تېري او ظلمونو يې دفن او قلم په ژبه يادونه کړي ده.

اخونه:

- ۱- انځور، زرين، دمهدي شاه مهدي داستاني کليات، د افغانستان د لیکوالو انجمن، ۱۳۶۷ لم،
- ۲- اعظم، داکتره انيتا، د پښتو په افسانوي ادب کې د بسکيلاک او لسي کردار او مقام، ۲۰۱۰ م
- ۳- خليل، داکتر حنیف، نوي تشر او افسانوي ادب، مرادعلي کتوزي چيف اديتر، ۲۰۱۱ م
- ۴- هاشمي، سيد محى الدین، دنشري ادب چولونه، ۱۳۹۲ ل

پوهنواں احمد شاہ رُغم

د حضرت عبدالرحمن بابا د شعر اروایی حالت ته یوه ڪتنه

د حضرت عبدالرحمن بابا شعر (کلام) دونپه دگنپه او گوری و نپه دگلانو،
میووا پاپو په خیر، پسایسته رنگونه، او بسکلاوی لري.
د شعر داروایی حالت خیر نه یو خه ستونزور کاردي، داعکه، چپه شعر کپي
داروا پوهنپه انگيزولتمول مورته دافکر راکوي، چپه مورلومپه اروآپوهنه تعريف
او تشریح کرو، بیادھغه شخص روانی حالت و پلتو اوله هغه و روسته یپه په کلام کپي
سایکلوجکی نظری او فکار و مطالعه او تر تحقیق لاندپه و نیسپو.
ترکوم ٿایه، چپه د حضرت عبدالرحمن بابا شعر په (ارواپوهنه) پوري اره لري،
هغه داده، چپه چپه نوموري زموري همعصرنه دی، لازمه ده، دھغه (اروابناد) اروآپوهنه
(سیکالوجی) دنوموري له کلامه معلومه کرو.

تیغ داوسپنپه محتاج دنرم آب دی
قرب، حلم یو په سل دی زیات ترزوره

له لویی، له سرکنی یه می تویه ده

خدای خوک مه کره دآسمان په خیرنسکوره...

زمورپه دود (عرف) کې رائخی: (که غرلوردی، پرسنلارلري) (۱:۶۸)

په فارسي ادب او فولکلور کې هم رائخی: (گردن نرمه شمشير نمی بره (برد)

عبدالرحمن بابا (شيان ياتوكى) دسترا جتماعي مضمون په سېرپلوكې وسیله

گرئوي او د ژوند اصلی مفهوم موبته په حکيمانه تو گه تشریح کوي؛ له همدې امله د

داروايی حالت جاج هم اخیستلای شو؛ و گورئ:

تیغ داوسبنې محتاج دنرم آب دی

قرب و حلیم یوپه سل دی زیات ترزوره

شاعر (تیغ) دانسان له کلک طبیعت سره تشبہ کوي، یاداسې، چې داوسبنې تیغ

بیاهم ددې لپاره، چې قوت او تاب یې پیدا کړي وي، نرم او بوطه احتیاج لري او قرب

و حلیم ترزورسل واره بیاپری او کارنده رول لري.

وایي، چې هر خوک دنیادخپل (دید) له عینکو یاساحې ګوري. دې ته نبردې

او زبیکی منل دی (هر کله و برخیال) یعنی هر سرشورلري، دغه شور ده ګه انسان په

الفاظ او اعمالوکې منسجم کېږي او د شخصیت او هويت) لامل یې ګرئي.

د شخصیت د تبارزیوه ستره وسیله دانسان کلام دی، یا په بله وینا (صورت او

(سیرت) د شخصیت د بقایا تضمین کوي. د پخوانو اشخاص د شخصیت درجه ده ګه له

وینا و او افکار و معلوم مو او همداد انسان دروح لویه برخه جوروی.

متن:

دنورو پخوانو وتلوم فکرینو، هنرمندانو، دین دوستون نظر والو، عارفانو و اشعار انوپه

خیر د عبدالرحمن بابا داروايی حالت اندازه د نوموری له الفاظو یا کلام (شعر) شخه بنه

معلوم لای شو.

کلام يې د شخصیت روښانه هنداره ده؛ په دغه هنداره کې نه يوازې عبدالرحمن، بلکې هرڅوک (الله پالنه، دین دوستي، دخداي له پیغمبر (ص) او عادي مخلوق سره مینه، پوهه، زحمت کشي، حلاله روزې پیداکول او کمائۍ کول، پند، نصیحت (نظري او عملی عرفان)، شهناخته تصوف، اخلاق، بنه کول، له بدوبره هیزپه ځان ويسيايی، تواضع د کبر غندنه، رازداري، دعشق اصلی مفهوم دغسی په سلګون توپولیز دردونه او اجتماعي روامیالا او دباران په لورنیول او نورې موضوع ګانې وينو، چې يې اروايی، له غوبستني، کردار او دسلوک اندازه لګولای شو؛ لکه:

له لوبي، له سركشی، مې تو به ده

خدای خوک مه کړه د آسمان په خيرنسکوره...

شاعر آسمان سره له دې، چې لورا او چوت هم دی، زموږ په سرقرارلري، خوبیاهم لوروالی دالله (ج) لپاره زیننده دی او آسمان يې نسکوره کړي دی.

خدای زده شه سودابه پیښه په بازار شي د بازار خبرې نشي په خپل کور...

دعاشق سزاوار توکي دعاشق د کاميابي لامل ګنډل؛ لکه:

داهمه واړه عاشق لره پیدا شول

که تهمت، که ملامت دی، که پیغور...

متل په شعر کې دیوسترانساني آرمان په توګه استعمالوي، په دې معنا، چې انسان د زیات او زحمت کشي، لپاره هخوي او د دې ترڅنګ وايېي که زحمت کشي ډېره ډېره سخته هم ده، او که د غم مثال هم ولري، دمهارولو لپاره يې زيار، هڅه او کوښښ په کاردي.

سعیه بويه له نسانه

چارې خدای سازوی جانه

یا: دمورا او پلاربې کچه مینه له اولا دسره نبې:

رحمان هسپ په خپل يارپسي غوش غوش يم

لكه غوش په خپل اولادوي پلارومور

يوژورا حساس داولاد پاره دمورو پلاربني او روحي حالت دي ته عياروي، چې
داولاد درد پير سخت دي، خوبیاهم دانسان مقاومت دهولنیز و پینسو پرواندي نبیي.
دانسان شخصیت جوري دل دنوموري په اروایي حالت پوري اړوندېږي او دغه
شخصیت دانسان دمنظم سلوک او کردار تیجه ((يعني ډاچې شخصیت دانسان
دمنظم سلوک او کردار په نتیجه کې رامنځته کېږي.)) (۱۳۸:۲)
دغه کردار په کړنه (عمل) او کلام (خبرو) کې خرگندېږي. کلام د شخصیت
(انسان) دهولنیز هویت خرگندونه کوي.

د پروفيسور افضل رضا په ويناد عبد الرحمن بابا شخصیت ده ګه د کلام (شعر)
په آينه کې ليدلای شو؛ لکه: ((دکلیم شخصیت بسكاري = د کلام په آينه کې...
د عبد الرحمن بابا دزره آينه (بې رویه، بې ریاده، هغه ده رچاپه و راندي ده، خوک یې ددي
ضرورت نه محسوسوي، چې دزېرون او مرکون نیټې یې ولټوي، هغه مرنه دي، ژوندي
دي؛ بې علمه یې شعرونه د متلونو په توګه وايي...))) (۹۵:۳)

همدارنګه نعيم شاه نعيم نظرلري: ((در حمن بابا شاعري عموميت در حمن
بابا خپل شخصیت داسې پت کړي دي لکه د لمړ شغلوشاته، چې نفرنه بسكاري، خوکه
خوک ددي مقبولیت سوب لټوي، نوهغه به ددي څېرنې جواب هم در حمن بابا دیوان
کې ومومي.)) (۸۴:۴)

سياست پوهان خپل شخصیت دسياسي پوهې، نظريواو افکار و دوړاندي
کولواو ايرايه کولوله لاري ثابتوي؛ همدارنګه سوداګرې دمال او منال په لاسته
راورپواو دغه رازليکوال یې دليکوالۍ او چول مضمونه دليکلواو اجتماع ته
دوړاندي کولواو همدارنګه د شاعر شخصیت او روايي حالت ده ګه د شعر په کربنوسکې

مفهوم، معناوبنە ھلوي؛ په دې معناچي شاعرپه خپل شعرکې تۈلىزىمىسىمەن درمۇزو، سمبولونو، خىالاتو، تصوراتو، عاطفى غوتىوا مفهومونولەلارې ورلاندى كوي كوم، چې دده پە ارواپوهنە پورى اپە لرى.

حضرت عبدالرحمن باباسىكالوجى دده دالفاظواو كلام دايىنى پە سكرين و گورو، چې شىنكە يې دىكىرى او راوابى حالت پە حكم دكلام (شعر) لە لارې ورلاندى كىرىي او مورته دانسان دسوچە انسانى پرتم او هويت ھلۇنە كوي. بایدووا يو در حمن باباد كلام نفسىياتىي مطالعە دىرە پە زىھ پورى ده. خىف خليل دكوزىي پېستونخواتكە لىكوال پە دې نظرو، چې: ((رەمن بابانە يوازى دانسان دخارجي كىدار تجزىيە كېرى ده، دغە شان يې دانسان داخلى احساسات روحانى او وجدانىي عوامل هم پە بىن السطور كې بىسولىي دى. اول يې پە كائيناتو كې دموجودە تخليقاتو پە حوالە مجموعىي خبرە كېرى دى... دىرى دەنخ انسان يې لومرى پە دوھ بىرخو يشلى دى... لکە:

لە طاعت _____، لە گناھ _____
 ھناورونور خ _____، ن _____ زدە
 خ _____، خ _____ رو ي خ _____ اور
 يايى خ _____ وب وي يايى خ _____

او كە لېغافل شي نۇدخداي له معرفتە نە خېرىيىي:

چې دخداي لە معرفتە خېرىنە شوم
 معلمىيەردى چې يابوم يم يادواب يم
 كە صورت مې دىرى دى زە يې شە كرم
 پە معناكې دچار پايپە حساب يم...)

له پورته نظریسکاری در حمن بابا فکر روان دمعرفتی مینې پرمدار خرخیری.)) (۱۰۰:۴)

شعرلە هغه خە الهام اخلي، چې دانسان دطبيعت فطرت يې پرسپى پيرزوينه کوي؛ دالهام (داخللى او خە ناخە بهرنىي لاملونه دى، چې دهنزاويبىاش عرددې تھيدولامن گۈئخى.)

حضرت عبدالرحمن بابا شعرهم دھفە دطبيعت الهام دى كوم، چې روان اوسيكالوجى يى پرده باندى پيرزوينه کوي.

امريكا يى دوكتور اور وانشناس اوليکوال ديل كارنگى وايىي : ((انسانى طبيعت دانسان د شخصىت ئەلۇنە کوي، هويت يې تاكىپ اوپە ۋولنە كې يې دكىركىرىتىشىت کوي؛ زمۇر روان زمۇر د شخصىت ضامن دى او زمۇر د اعمالو (كردار) اون ئىزلىكى انعکاس مومىي)). (۶: ۲۶۴)

در حمن بابا روان شخصىت ھېرخەلە مۇردۇمۇرى پە نظريو (شعر) كې مومۇ؛ نومۇرى دىيەمۇمن پە توگە خدای يادوي او دا الله (ج) اصلىي هويت پە يوپىرلۇر هنرى او ادبىي انداز كې داسې ئەلوي:

گۇرەھىسى كەركاردى رب زما
چې صاحب دكىل اختىياردى رب زما
ھەمگىي بزرگواران چې خوكيي پە وايىي
ترەمە ووبزرگ واردى رب زما
نە يې هيچ حاجت پە چاپورى موقوف دى
نە دەھىچامانت باردى رب زما
لە نىستى دەستى صورت پىدا كەپ
ھىسى رىنگ پەروردىگاردى رب زما

هم صنایع دی دجمله و مصنوعات
 هم سامع دهرگفتار دی رب زما
 چې یې ھیچیرې نه مثل، نه مشا شته
 ده ھوغطروط اردی رب زما
 شریک نه لري په خپله پادشاهی کې
 بې شریکه شھریار دی رب زما
 حاجت نه لري دھیچاویاري ته
 له ھغوسره چې یاردی رب زما
 خه حاجت دی، چې وبل خواته یې غواړم
 په خپل کور کې همکنار دی رب زما
 هیڅ تغیر او تبدیل نه لري رحمانه
 تل ترتلله برقرار دی رب زما

خدای (ج) له پیغمبر (ص) سره مینه کوي او اصلی هویت یې د کلام په
 څپوکې درب جلیل یوربنتنی استازی په توګه خرگندوي:

که صورت د محمد نه واي پیدا
 پیدا کړې به خدای نه واي دادنیا
 کل جهان د محمد په روی پیداشو
 محمد دی دت مام جهان آبا
 نبوت په محمد باندی تمام شو
 نشته پس له محمد انبیا...
 که رنداه پی روی د محمد دده
 ګنه نشته په جهان بله رهنا

محمد دبیچ ساره وج ازگردی
محمدی هر در من ل ره دوا
زه رحمان د محمد د در خاک رو بیم
که می نه کا خدای له دی دره جدا

مولانا عبد القادر در حمن ببابا کلام داغیز من توب په برخه کې لیکي: ((رحمن دهر چادره خبرې په خپلو خور و الفاظو کې کوي، دده آواز دهر چاغورتہ ورسی، بسحې او نزهه خوک بې ساخته دده دсадه الفاظو سره غورئنگ خوري، دده توری دهر چازره ته پريوزي)). (۷: ط)

نتیجه:

لنده دا، چې د عبد الرحمن ببابا کلام ولې دومره خور، پر درده، پرنگه، له واقعيتونوسره مل، تول سوز سوز، درد، درد او عالم ګيردي، چې د هر لوسونکي او اوري یدونکي دزره ملهم دی، عالمان هم ددي قايل دی او زاهدان هم، مستانه هم په دې نشه کېږي او ملنگان هم په دې هو حق چيغې پورتہ کوي او د قلندرانو خود چا خبره دغارې تعويذ هم دی. غرض داچې ديوانه او فرزانه دواړه رحمن ته رجوع کوي. ديدا د لوورده، چې رحمن یو فظري فنکار شاعرو، چې هر ډول مطالبې په کلام کې شته، چې دا ټول د نوموري دارو ايي حالت بنوونه کوي.

جيمز آلن په خپل کتاب ((رمزموقفيت)) کې وايسي؛ دهر چا فطرت ده ګه درو ان او تفکر ترجمان دی، دغه ترجماني د نوموري انسان په اعمالو یا میالو کې ځان بنکاره کوي او د عملی ژوند برخه یې ګرئي). (۱۷۷: ۸)

رحمن دنيا په لغته وهلي، دنيا يې سعادت هم ګنه لي، خو قناعت یې ورسره ضروري ګنه لي دی، ضديت بد ګنه لي. دنيا په مشروط ډول بنې بولي؛ لکه:

بنه ده، بنه ده دادنيا
 چې توشه دعقا
 مذمت دنديامه کره
 واوره پند کاداوينا
 دنديا په بازار کېږي
 ده ګه جهان سودا
 په دنیا کې ډير حکمت دی
 ورشه و پونسته حکما...

جفاغندي، وفاداري، ميتسوب، بنه يار، عاشقي، په مينه له سره تپريدل،
 په يار پسي ژرا، عالمانو، دندياخوبني اوغم، دخلکو په غم غمنيدل،
 دنديابې وفایي، دعشاقو بي وفایي اوبي پروايي، قسمت او نصيib، دمشوقي
 زیبائی؛ حسن، خاموشي، پند، نصيحت، زهد، عرفان، تصوف،
 دعاشقانو همت، توکل، عاشقي، ساقۍ، شوخ چشمان...

په لنډه توګه در حمان بابا دغزل ژبه عام ژبه عام طور سره ډيره صفا، ساده،
 روانه او سپيچلې ده، چې دده جذبات تري بسكاري او دغون جذبات پاکيزه گى
 دده دطبيعت او روان صفائي را په گوتوكوي.

دخدای بنسلى دوست محمد کامل په وينا: ((در حمان بابا کلام له عجيبة
 کيفيته ډک دی، که هر خوديار دحسن تداره کوي کلام یې تري مينه ناكه،
 بهره موسي او دادده دطبيعت زيبائي ده. دده دکلام خوب والي دده لپاره دی، چې
 کلام یې له عاشقانه درده ډک دی.

مرتبه که ستاد عشق شى و رخړنده ملائیک به واره وايى، چې
 بشروی...)) (۱۳۳۸:۹)

دحسن اختتام لپاره به دحضرت عبدالرحمن بابا خروار خروار اعجاز
آمیزه، سحرگرا و نبایسته گلاب کلام نه موتی مرغله را خلو، چې
دنوموری دنیت او روايی حالت بيان کوي:

چې مدام دبل وعيب وته نظر کړي
خدای له خپله عيبه ولې ناخبر کړي
که یوه جودانه عيب وينې په بل کې
هغه یو جودانه عيب به یې لوی لکه غر کړي
که دې خپله ګناه لویه لکه غروي
په حيله حيله به غردمچ وزركړي
که خوک تله دانصاف درته په لاس کې
خپل پټوا دبل آس به برابر کړي
تلعنې دې په داهسي منصفې شه
چې له حقه وباطل وته ګذر کړي
خدای و تاته ملائیکومقام درکرو
ته داخپل صورت په خپله ګاوخر کړي
په نعمت یې شکرانه کولی نشي
چې زحمت درباندې درشی شورو شرکړي
که دې یو وینته دخان دپاسه کوب بشي
خان هغه ساعت له خدايه مرور کړي ...
دخوانی عمر دې تیر کړ په غفلت کې
په پيری کې به خه زيرمې دمحشر کړي ...
په پيری کې دخوانی چاري نه شي

تە پە ورئۇ دعاشۇرى بە خە اخترى كېيى
 لكە بىيغىزىرى ونى جىنگىس و خۇرى
 پە داتىرۇمىرى بە خە شاخ و شەركەپى
 دغە باغ بە دې خلاص نشىي لە خزانە
 كە چاپىرۇر ئەنلىك سەددەس كەندرى كېيى
 و بىدخواه تە خەوک نىيەك نصىحەت نە كا
 رەھمەن سەتاپە غەم شەرىك دى كە باور كېيى
 (۱۶۰، ۱۶۱: ۱۰)

ماخذونە:

- ۱- قرآن كريم، ثورت، الاسرا، ۸۵ آيت.
- ۲- آلن جيمز، ۱۳، رمز موفقىت.
- ۳- خليل، حنيف، ۲۰۰۵م، رەھمەن پوهەنە (درېيىم جلد). پىينىور: يۇنىيورستى بىكايىجىسى خىيرىيازار.
- ۴- بابا، عبدالرحمن، ۱۹۶۳، ديوان. پىينىور: پىينىور يۇنىيورستى. پىنتو اكاډيمىي.
- ۵- رضا، پروفېسۈر افضل، رەھمەن پوهەنە. پىينىور: محلە جىنگىي. بابوحىدىر رود، رەھمەن ادبىي جرجە.
- ۶- عبدالقادر، مولانا، ۱۳۸۶، ديوان (سرىزە). پاكسستان، لاھور بىنار.
- ۷- كارنگىي، ديل، آين زنده گىي.

- ۸- مومند، دوست محمد، ۱۳۸۴. رحمن بابا. پیپنور: دانش خپرندویه
تولنه.
- ۹- نعیم، نعیم شاه، ۱۹۹۳. رحمن پوهنه. پیپنور: محله جنگی.
بابو حیدر روچ، رحمن ادبی جرگه.
- ۱۰- همدانی، مشفق، ۱۳۸۳. روانشناسی برای همه (۱۲ چاپ) ایران:
تهران. انتشارات صنعتی علیشاه. چاپ مردوی.

مُخْبِرْنُوْه سیدمعی الدین هاشمی

په پښتو ژبه اوادب کې د ادبی مطالعاتو تاریخي بهير ته لنډه ڪتنه

ادبیات او ادبی مطالعات دوه پل شیان دی او توپیری په دادې چې ادبیات هنر دی او تخلیقی جنبه لري او پنځونکی یې ادیب دی او ادبی مطالعه یو ډول پوهه ترلاسه کول او زده کړه ده، لوستونکی دادیب پنځولی اثریا ده ګه په باب شپږنه لولي او تر تحلیل وروسته ځان پرې پوهوي، نو په دې اساس ادیب تخلیق کوونکی او هنر مند دی او هغه بل دده تخلیقی لیکنه لولي، معلومات ترې اخلي، نوئکه دکتونکو او زده کوونکو په ډله کې رائحي.

سره له دې چې او س ئينې ادبیاتو په اړه څېرنې او سپېرنې په ادبیاتو کې نه شمېري، خوداچې دا څېرنې او مطالعات دا دب دماهئیت او منځانګې دتوضیح، تشریح او پېژندنې لپاره کېږي، نو دادب له چوکات څخه یې راپلونه هم له ستونزو ډک کار دی.(۱)

مورد دلته، په پښتو ژبه او ادب کې دادبی مطالعاتو او خپرنو په تاریخي بهير لنه او ځغلند بحث کوو:

دنړۍ هره ژوندي ژبه خپل ادبیات او ده ګپتی دادبیاتو د مطالعې ځانګړی شالید لري. پښتو هم دنړۍ دیوپی ژوندي آريایي ژبې په توګه له خپل او دیباتو او ده ګوله تاریخي پس منظر څخه برخمنه ده.

د پښتو ادب د موجودو او لاس ته راغلو منظومو او منثورو پېلګو په استناد زمورد د ادبی تاریخ لوړۍ دوره دا دیپوهانو دنوي تصنیف له مخې له دوهمې هجري پېږي، یعنې له امير کرو په څخه پیل او د بایزید روښان ترزمانې پورې دوام مومي. دغه لوړۍ دوره چې ۳۹۱-۹۵۰ هـ زمانه راچا پېروي، مورد ډېربن منظوم او منثور آثاریا ده ګو په اړه معلومات په لاس کې لرو. ترکومه چې خبره په پښتو ادب کې په ادبی مطالعاتو پورې اړه لري، لوړنی اثر چې د پته خزانې لیکوال محمد هوتكې په مورد له شتون څخه خبروی او ده ګه د خرنګوالي په اړه معلومات راکوي هغه ((د سالو وړمه)) ده، چې ابو محمد هاشم ابن الزید السرواني (۲۳۳-۲۹۷ هـ) لیکلی و د پته خزانې لیکوال لیکی چې:

((نقل کاچې ابو محمد په پښتو یوکتاب کښلی و، چې په هغه کې په دعريي اشعارو فصاحت او بلاغت بیان کړي و او نومې و، د سالو وړمه (۲)

دا کتاب تراوسه نه دی ترلاسه شوی، نوئکه یې د خرنګوالي په اړه شه نه شوویلی، یوازې د محمد هوتكه د خرنګونو له مخې دو مره وايو، چې کتاب پښتو او په نشو او دعريي ژبې دا دب د فصاحت او بلاغت په اړه لیکل شوی و، نویې په پښتو ژبه او ادب کې دادبی مطالعاتو په اړه لوړنی اثر بولو او د خپل او دیباتو تاریخي بهير له همدي دريمې هجري پېږي، څخه را پيلوو.

تردی وروسته بیا تراوومی هجري پېړی دکوم لیکلی پښتو ادبی اثر خرک نه وینو، ترڅو چې له ۶۱۲ هجری قمری کال خخه وروسته سليمان ماکو خپل اثر پښتو ((تذكرة الاولیاء)) لیکلی، چې خوپانې یې د زمانې له سيليو خوندي پاتې او ترمودر رارسيدلې دی. داتراسه شوې پانې لوړۍ په ۱۳۱۹ هـ المريز کال په کابل کالنۍ، بیا په ۱۳۲۰ المريز کال په پښتنه شراء لومړي توک کې چاپ شوې دی او بیا وروسته تر ۱۳۷۹ لمريز کال پوري دوه ځله دخانګري رسالې په بنه چاپ او خپري شوې دی. دسليمان ماکو د تذكرة الاولیاء په دغه موجودو خلورو پانو کې د پښتو دخلورو لرغونو شاعرانو: حضرت شيخ بیت نیکه، شيخ اسماعیل، ملکیار غرشین او قطب الدین بختیار دشuronو بېلکې او په نشر ده گوی لنډې ژوند پېښې راغلي، نوځکه یې د پښتو په ادبی مطالعاتو کې شامل بولوا وله سالو وړمې وروسته یې د پښتو لوړمنې لاس ته راغلي ادبی اثر ګنډلی شو.

تردی وروسته بیا د پښتو ادبیاتو د تاریخ په دوهمه دوره کې، چې له بايزيد رونبان (۹۲۶-۹۸۵ هـ.ق) خخه پیل او د دیار لسمې هجری قمری پېړی ترنیمايی پوري رارسيږي، موږ ډير منظوم او مشور آثار لرو، چې هغه په ادبی مطالعاتو کې د یادونې او ستاینې وړ ځای لري.

په دې لې کې لوړۍ د بايزيد رونبان ((خیرالبيان)) او داخوند درویزه ((مخزن اسلام)) نومونه د بېلکې په توګه اخلو، چې په پښتو ادبی مطالعاتو کې ځانګړي ځای لري.

دخوشحال خان خټک مشهور اثر دستانه، چې د مغلودواکمنې پر مهال دهند درنتهبور په زندان کې یې په ۱۰۷۶ هـ کال په پښتو نشر لیکلی، په ځانګړو علمي او ادبی بخونو سرپره نور ادبی ارزښتونه هم لري، په ادبی مطالعاتو کې یې یادونه اوينه ده. همدارنګه په همدغه دوره کې د عبد القادر خان خټک ګلداسته، چې د شیخ سعدی

دادبی اثر ((گلستان)) آزاده پښتوژباره ده او په ۱۱۲۴ هجري قمري کال په خوبه ادبی ژبه ترسره شوې، ديو ادبی اثر په توګه دپښتو په ادبی مطالعاتو کې شامل دي. دگوهر خان ختک قلب السير، چې په ۱۱۲۰ هجري قمري کال یې له دري شخه په پښتو نشر ژبارلې، دحضرت محمد(ص) پرسيرت سرپره په کې دشاعر پیرې منظومې شعری پلکې او ادبی خرگندونې خوندي دي، په ادبی مطالعاتو کې دراولو حق لري. همدارنګه دافضل خان ختک دکليله اومنه ژباره، چې په خوبه پښتو ادبی ژبه په ۱۱۲۸ هق ترسره شوی او ((تاریخ مرصع)), چې تر ۱۱۳۶ هق پورې پښې په کې خوندي دي دھینو ادبی بحثونو دلرلو له امله زموږ په ادبی مطالعاتو کې راتلای شي. ددې دورې یوبال مهم اثر، چې زموږ په ادبی مطالعاتو کې بنسټييز ارزښت او اهمیت لري، هغه دمحمد هوتك ((پته خزانه)) ده، چې په ۱۱۴۱-۱۱۴۲ هق کلونو کې ليکل شوی دي.

دپښتو نشاته سوه کاله اثر دليکوال دخرگندونوله مخې ((زموده په ادبی مطالعاتو)) کې ددې اثر ارزښت او اهمیت خوا پخیز دي. ددې كتاب معلومات د پښتو د فرنگي تاریخ، ادبی تاریخ او دپښتو دنظم او نشر د تاریخ لپاره ډېر ګټور معلومات وړاندې کوي او موږ د خپل لرغونې ادبی تاریخ دمانۍ درغونې بنسټ دهمدي کتاب پر محتویاتو ډردو. (۳)

دپير محمد کاکر معرفة الافغاني، چې تر ۱۱۸۶ هق کال د منځه ليکل شوی، زموږ په ادبی مطالعاتو کې دیادونې وړ دي. دحمید موند د اشعارو پښتو شرحه، چې په همدغو وختونو کې شوې او شارح یې نه دي خرگند، او همدارنګه داحمد شاه بابا داشعارو پښتو شرحه، چې ده ګه معاصر خانعلوم قاضي محمد غوث کړي او په ۱۳۵۶ المريز کال د کندهار مجلې له خوا د استاد رشاد په سریزه چاپ شوې ده، دپښتو دادبی مطالعاتو د تاریخي لوړ پلې پلې کړي دي.

دادبی مطالعاتو په لپ کې دنگرهار دگردي غوث او سيدونکي مياشرف دېښتو عروض نومي اثريادونه هم ضروري ده ، په پښتو شعر او ادب کې دعربی عروضو په خرنګوالي بحث کوي او په پښتو شعر کې دعروضو پلګي وړاندې کوي. مياشرف دلوی احمد شاه باهامعاصر او له هغه سره په ۱۷۴ هـ کال دپانۍ پت په جګړه کې حاضرو، دمياشرف پښتو عروض په ۱۳۴۴ المريز کال دپوهاندرښتين له خپړنو سره پښتو ټولنې چاپ کړي دي.

په ادبی مطالعاتو کې دګلش اشعار افغانی سید عمر راتړونه او دمولوي نور محمد نوري افغان غونچه رو، چې په ۱۲۸۰ هـ کال يې بشپړ کړي دیادونې ورده (۴) او په هملغو وختونو کې دمولوي احمد (۱۲۶۱-۱۳۰۰ هـ) نوم باید هيرنه شي، چې ګنج پښتو، دآدم خان - درخانې منشوره کيسه او نوريې په ادبی مطالعاتو کې ځانګړي ځای لري.

ختیئچو هان هم دېښتو دادبی مطالعاتو په بهير کې دیادونې او ستاینه وړونډه لري. ددغو ختیئچو هانو په ليکلوا او راتړولو کړو آشارو کې دهورن (۱۸۰۵-۱۸۸۱) پښتو منتخبات (۱۸۴۸) ، دراورتې ګلشن رو، (۱۸۶۰-۱۸۶۱) چاپ) دپادي هيوز کليد افغانی (۱۸۷۳) چاپ) ، دپارمستېر پښتونخوا دشتر هارو بهار او نور دېلګې په توګه يادولاي شو. په لپ راوروسته وختونو کې، چې په پښتو اديباتو کې دهنري تشد پيدا بنت خركونه لګېږي، دميا محمد یوسف کاکا خپل توبه النصوح ناول (۱۳۲۳ هـ) او دميا حسيب ګل کاکا خپل (۱۲۹۳ هـ) د نقش نگين ناول له اردو شخه پښتو ته ژبارلي، سيدراحت زاخيلي په پښتو زبه ناول دمه روخې ليکلې او په ۱۹۱۰ م کال چاپ شو، قاضي ميراحمد شاه رضوانۍ په ۱۸۹۸ م کال بهارستان افغانی او په ۱۹۰۵ م کال شکرستان افغانی چاپ کړي، چې دېښتو په معاصر و ادبی مطالعاتو کې مهم ځای لري. (۵)

له دې راوروسته په معاصره ادبی دوره کې دېپنستو دادبی مطالعاتو بهير چېکه وده، پراختیا او پرمختیاموندلی، ډیر نومیالی لیکوال او خېرونيکي رامنځ ته شوي، چې په خپلوازښتناکولیکنو او خېرنویې ادبی مطالعات بلایا کړي. په دغونومیالیو ادبیاتو کې دېپلکې په توګه په افغانستان کې د: پوهاند عبدالحی حبیبی، پوهاند صدیق الله ربستان، پوهاند عبدالشکور رشاد، ګل پاچا الفت، عبدالرؤف بینوا، قیام الدین خادم او همدارنگه په پښتونخوا کې دوست محمد کامل مومند، امیر حمزه شینواری، سمندر خان سمندر او نورونومونه یادوو، چې هریو په لس ګونو آثار دېپنستو ادبی مطالعاتو بهير ته ورځالي کړي او دېپنستو ادب پانګه یې پري درنه او شتمنه کړي ۵۰.

اخْلِيَّكُونَه:

- ۱- سیدمحی الدین هاشمي (سرمحقق)، دادب پوهنې شانګې، میهن خپرندویه ټولنه، پېښور، ۱۳۹۳مریز کال، ۸۱۴ منځ.
- ۲- محمد هوتك، پته خزانه، خلورم چاپ، کابل پوهنتون، دژبو او ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۷مریز کال، ۶۰ منځ.
- ۳- زلمی هیوادمل (سرمحقق)، دېپنستو نشراته سوه کاله، دوهم چاپ، دانش خپرندویه ټولنه، پېښور، ۱۳۹۰مریز کال، ۴۳۲ منځ.
- ۴- زلمی هیوادمل (سرمحقق)، دېپنستو ادبیاتو تاریخ (لرغونې او منځنۍ دورې)، دانش خپرندویه ټولنه، پېښور، ۱۳۷۹مریز کال، ۲۷۵ منځ.
- ۵- جاوید خليل (هاکټر)، پښتو او متشزقین، پښتو اکیلیومی پېښور پوهنتون، ۲۰۱۱م کال، ۲۵ منځ.

خېرندويه چمیله سدوري

د استاد عبدالروف بىنوا ڦبارو ته ځغلنده ڪته

داديياتو پراخي نړۍ په خپلې پراخي او هنرپالي لمن کې داسي نوابغ، د قلم خاوندان او ليکوالان روزلي، چې نومونه او يادې د تل لپاره د ژونداو تاریخ په پاھوکې په زرينوکربنو حک شوي دي.

ددې چلې له معاصروليکوالانو څخه یوه استاد عبدالروف بىنوا ديلووردي. هغه اروابنادد خپل ژوند په بهير کې ژبې او ټولني ته نه هېرپدونکي خدمتونه کري دي. مخکي له دې چې داستاد بىنوا په ژبارو خبرې وکرو، لازمه ده چې ده ګه ډېرنډه ژوندليک وراندي کړو او په دې توګه ده ګه له شخصيت سره یوشه اشناشو. فاضل استاد عبدالروف بىنوا د مفتني عبدالله زوي او د مولوي عبدالحق آخوندزاده لمسي دي، په ۱۹۲۶هـ. ل کال (۱۹۱۳م) د کندهارښار خرقې شريفې ته څېرمه د سيدحسن خان په کوشه کې یې دې نړۍ، ته سترکې پرانیستې دي.

داستاد پنوا کورنی عالمه او علم پاله کورنی وه، نوئکه یې مشرانو غونبتل، چې دی هم دیني زده کړې وکړي، همدغه و چې د قرآن کريم ترزده کړې وروسته یې د هپوادلوي عالم مولانا عبدالکريم حقاني، چې د پنواورورو، تراستادي لاندي خپلو دیني زده کړو ته دوام ورکړ او عربی صرف اونحويې تر اعلى درجې زده کړل، بیاپې فقهه ولوستله چې مولوی ترې جوړ شو، تردغوزده کړو وروسته یې ادبی ډګر ته مخه کړه او په شعر لیکلوبې پیل وکړ، له دې وروسته یې خپلوزده کړو ته په کابل بنارکې دوام ورکړ او په شخصي توګه یې عربی ادبیات زده کړل، بدیع، بیان او صرف یې ولوستل، په دې وخت کې یې پارسي ژبه هم زده کړه، دې ترڅنګ یې اردو هم د لیکلوا ولوستلو ترکچې رسولې وه.

بیاپې د انگرېزی ژبه زده کړې ته ملا و ترله، چې د ژبارې توان یې په دې ژبه کې ترلاسه کړ او بشپړ برلاسی یې پرې پیدا کړ.

استادله نوي ځوانۍ ژبارو او تاليفاتو ته مخه کړې وه، چې له دري، عربی، انگرېزی او اردو ژبو خخه یې نېږي روانې ژبارې کولې. (۱)

مخکې تردي چې د استاد پنوا ژبارلي آثار په لنډه توګه معرفی کړو بې ځایه به نوي چې ژبارې په اړه لنډه معلومات وړاندې شي.

ژباره د علم د عامې دلوا او فکر د خورې دلويوه داسي وسیله ده، چې علم او پوهه نېړوال کوي او فکروفن د انسانانو ترمنځ شريکوي. (۲)

په یوه ژبه کې د ادبی، علمی او فرهنگي بدایني غوره لار او پیاوړی لامل (ژباره) کېدای شي. د یوه څېرونکي او لیکوال له خوا په یوه ژبه کې هنري، ادبی، علمی او په ټولنیز ډول فرهنگي ايجadiات او هستونې هغه ارزښتمنه او له ويړه ډکه معنوی شتمني ده، چې ويړې نه یواخې لیکوال او رامنځ ته کوونکي ته وررسپېږي بلکې د راتلونکو نسلونو لپاره هم یو فرهنگي میراث او لاسته را پنه ګنډل کېږي.

د بشريت په تاريخ کې هغه قومونه او خلک پياوري بلل کېري، چې د خپلو مادي
شتمنيو ترڅنګ معنوی شته والي او موجوديت ته ارزښت ورکوي.

که موږ د غواړو چې نورو ته خپل فرهنګ وروپې ژنو او د نورو په نظریاتو
او عقایدو پوهشونو باید د ژبارې اساسی فن ته زور ورکړو. (۳)

په عمومي توګه ژباره په درې ھوله ده.

الف- تحت الفظي (ټکي په ټکي) ژباره.

ب- محاوروی ژباره.

ج- آزاده ژباره.

الف- تحت اللفظي ژباره: په دې ژباره کې ژبارونکي ټول مفاهيم ژبارې په
وسيله له يوې مخې خپلې ژبې ته رانقلوي. تحت اللفظي ژباره عموماً په علمي او
تحقيقی موضوعاتو کې کېري، په دې ډول ژبارو کې ژبارونکي ځان ته د هېڅ ډول
تصرف حق نه ورکوي او که په اصلی متن کې کومه تېرو تنه هم په مخه ورځي هغه
هم را ژبارې، البتہ په دغسې مواردو کې دليکوالۍ داصولوله مخې ژبارونکي دا حق
لري، چې هغه اشتباهي برخه په متن کې د ځانګړې نومړي یاستوري په وسيله په
نخبې او بیاپې په لمن لیک کې اصلی او سمه معنا یابنې توضیح او تشریح کړي.

که د علمي او تحقیقي ليکنو د اصلی متن په ژباره کې ژبارونکي دا کارونه کړي
دليکوال دليکنې اصلی مفهوم زبانمن کېري، نوځکه په دې برخه کې ډېغور په کار
دي، چې ژبارونکي ټول مفاهيم د هغوله ټولې محتوا سره، چې په لومړي ژبه کې دي
و ژبارې او علمي امانتداري په کې بشپړه رعایت کړي. (۴)

ب- محاوروی ژباره:

ددې ډول ژبارې په اړه باید و وايو، چې که دالې خو ژبارونکي دليکوال
له موځې او مطلب خخه لري نه ځي، که شه هم الفاظ بدليپري رابدلپري خو مطلب ته

زیان نه رسی اود لیکوال حقوق خوندي ساتل کېږي. دا یوه جو ته او بنکاره خبره ده، چې ژبارونکى باید په دواړو ژبو بشپړ حاکمیت ولري او د دواړو ژبو په محاورو، متلونو، اصطلاحاتو، تشبیهاتو، اشعارو، کنایاوونوروباريکيو بنه پوه وي، په دغه صورت کې کولای شي، چې د محاورو وي ژبارې له عهدې خخه ووځي.
په یقین سره ويلاي شو، چې په عمومي ډول ژباره ډېر ستونزمن کاردي، په تېره بیاد نظم ژباره دا ځکه چې په دې ډول ژباره کې ډېر ژبارونکي مسؤوليتونه، د نشر تر ژبارې ډېر دي.

ج-آزاده ژباره:

په دې ډول ژباره کې کېدلاي شي، چې له اصلی لیکنې نه یې ژباره ډېر په زړه پوري او خوندور رنګ ولري خو په دې کې د لیکوال له موخي او مطلب خخه دلري کېدو ډېر امکانات ليدل کېږي، دا ځکه چې په دغسي ژباره کې ژبارونکى هڅه کوي، چې رنگين او زړه رابنكونکي الفاظ و کاروي، زيات و کم یې کري او د خپل کلام د بنکلا لپاره له هر ډول چار چلندا او کرو و پرو خخه کار و اخلي، بې شکه چې دغسي ژباره ډېر بنکلې او خوندوره وي، خو کېدلاي شي ژبارونکى له اصل مطلب خخه لري لار شي، که د اسي ونه شي نو تر ټولو بشه او غوره ژباره به همداوي.

((نظم محتوى او د بیان اسلوب دوه بنستیز عناصر دي، چې په هغوکې کمى او زیاراتی، لوړ تیا او ځور تیاد شعراوشاعر درجه ټاکي، خومره چې ولوله، تجربه او پېښه په ربنتینې توګه په کې انځور شوې وي هومره یې مضمون بنه او غوره وي خو دغسي مضمون د بیان لپاره ساده ګي یا رنگينې، پیاوړ تیا او ځواکمتیا، د تخیل مرستې، تشبیهاتو، استعاراتو او داسي نورو ته اړتیالیدل کېږي. په همدي اساس د شعر لپاره د بیان اسلوب ډېر اهمیت او ارزښت لري، که د شعر لپاره غوره الفاظ و نه ټاکل شي او هغو ته بنکلې او حسین ترتیب ورنه کړل شي طبیعي ده، چې خپل

اهمیت له لاسه ورکوی، همدغه وجه ده، چې ټول شاعران او اشعار یو ډول نه وي او نه دیوه شاعر هر شعر هماغه یوه درجه لري، حکه خود شاعرانو او اشعارو پایه او درجه په همدي په اساس ټاکل کېدای شي.) (۵)

کوم معیارونه چې د ژبارې پرمھال اړین دی پورته یې لنډه یادونه وشه، د دغه ټولو معیارونو او اصولو په پام کې نیولو سره استاد پیشوا یوشمېر آثارله پیلا پلولو ژبو شخه راژبارلي دي، چې حتی ځینې یې نړیوال شهرت لري، د استاد په دې ژبارو کې ټول علمي او هنري خوند پېربنه بنکاري. دده په ژبارل شوو آثارو کې هغه په زړه پوري اثر چې تر نورو زیات زموږ پام ځانته را اړوي د هند د نیمي و چې د نام تو اديب اوليکوال رابندرنات ټاګور (گیتانجلی) دي، چې په لاندې کربنو کې به معرفې شي.

۱- ګیتانجلی: اروابناد استاد پیشوا دې اثر په ژباره کې خپل ټول هنري قوت کارولی دي، دا ژباره روانه، هنري او خوند دوره ده، له یوې اردو خپرونې (۱۹۱۴م) شخه یې راژبارلي وه. لوړۍ حل په ۱۳۳۶هـ. ل کال په کابل کې خپور شو.

یاده ژباره دوهم حل هم چاپ شوه خو پریولر سمونر او بشپړونډ سرپېره په ۴۰۰ مخونو کې د پیاوړي استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ګټورې سریزې د اثر خوند لانور هم ډپر کړ، چې د اثر د لیکوال په پروربنت، ژوند پېښو، ادبی، هنري، ګلتوري، سیاسي چاپ پریال او مھال باندې هم رهنا اچوي او په ترڅ کې یې د افغانی او بنګالي یاده هندي ولسونو تر منع تېر مھالې ادبی او ثقافتی اړیکې روښاتوی.

ددې اثر بشپړ متن د استاد ((رشاد)) له سریزې سره (۱۵۵) مخه کېږي، خو په اصلې کې (۱۰۱) مناجات خوندې دي. دا ژبارلي په زړه پوري

اثر خپل مینه وال لري، دا زباره په هنريت او ظرافت ترسره شوي، چې د تاګور د شاعري قوي پيغام ددي ماهرانه زبارې په برکت خوندي پاتسي دي.

۲ - د دار مستير پښتو خپل:

له فرانسوی ژبي خنخه ددي اثر فارسي زبارونکي سيد قاسم ربنتيادي، پښتو زبارونکي يې پوهاند عبدالحى حبibi او عبدالروف پښوا دي. خپروونکي يې پښتو ټولنه، د خپرونولپرۍ (۲۷)، د چاپ نېته ۱۳۲۶ هـ.ل، کابل عمومي مطبعه، ۱۱۲۰مـه. دغه اثر په لنديز زبارل شوي، هغه مواد ترې راخيستل شوي، چې په ژبنيو خپرخونکي گتورو، همدارنگه هغه مواد چې د نوو معلوماتو په رنګي په بدلون موندلې يابل راز شوي يانوموري ختيځو له پښتو سيمو خنخه دلريوالې له کبله سـمـه دـي درک کـړـي، استادـانـوـيـاـ زـبـارـونـکـوـدـ کـتابـ پـهـ خـنـلوـ اوـ حـاشـيوـکـېـ هـغـوـ تـهـ نـغـوـتـهـ کـړـي او په لنډه توګه يې نظرونه هـمـ پـرـېـ ليـکـليـ دي.

لكه خنګه چې خـرـګـنـدـهـ دـهـ، دـغـهـ اـثـرـ اـسـتـادـ پـښـواـ اوـ اـسـتـادـ حـبـibـيـ پـهـ ګـلـهـ زـبـارـلـيـ، سـرهـ لهـ دـيـ چـېـ پـهـ زـبـارـهـ کـېـ ځـينـېـ بـرـخـېـ تـلـخـيـصـ شـوـېـ خـوبـياـ يـېـ هـمـ اـمـاـنـتـدارـيـ پـهـ پـامـ کـېـ نـيـوـلـېـ دـهـ، شـهـ چـېـ دـارـمـسـتـيرـ لـيـکـلـيـ هـغـهـ يـېـ لهـ درـيـ مـتنـ خـنـخـهـ پـهـ پـښـتوـ زـبـارـلـيـ خـوـ پـهـ لـمـنـ لـيـکـونـکـېـ يـېـ ضـرـورـيـ تـوـضـيـحـاتـ وـرـکـړـيـ ديـ. (۶)

۳ - د افغانستان لند تاریخ:

دغه اثر استاد عبدالحى حبibi ليکلی او اروابناد استاد پښوا په پښتو زبه زبارلې دی. ياد اثر ۱۳۴۳مـهـ لـريـ، پـهـ ۱۳۵۶ هــ لـ كالـ کـېـ دـاـطـلـاـعـاتـ اوـ كـلـتـورـ وزـارـتـ لـهـ خـواـ پـهـ دـوـلـتـيـ مـطـبـعـهـ کـېـ چـاـپـ شـوـېـ، دـاـثـرـ پـهـ پـيـلـ کـېـ دـوـختـ دـاـطـلـاـعـاتـ اوـ كـلـتـورـ دـوـزـيـرـيـادـونـهـ اوـ وـرـپـسـېـ لـهـ سـرـيـزـېـ وـرـوـسـتـهـ اـصـلـيـ مـتنـ رـاغـلـيـ دـيـ. دـغـهـ زـبـارـهـ پـهـ ځـينـوـ بـرـخـوـکـېـ لـهـ اـصـلـ خـنـخـهـ توـپـيـرـ لـريـ. دـېـلـگـېـ پـهـ

تو گه هغه فهرستونه، چې په دري متن کې راغلي په پښتو متن کې نه دي راغلي، لکه د اشخاص او حایونونو مونه، همدارنګه د محمد زیو دوره په کې حذف شوي داد هغه وخت په شرایطو پوري اړه لري.

ديادونې ورده، چې د دې کتاب ډېرلې توکونه لوستونکواو مينه والو ته رسپدلي او نوري په درکه شوي دي.

دغه ژباره په وروستيوکلونو کې داريک مؤسسي له خواصالۍ متن له مخې تکثير شوي، چې هېڅ ډول تصرف نه دي په کې شوي.^(۷) د دې اثر ځينې نوري ژبارې هم خپري شوي، چې دلته ورسره زموږ کار نه شته نوځکه ورباندي بحث نه کوو.

۴ - نظری به ادبیات پشنو:

ياداشر پوهاند عبدالحی حبیبي په (۱۳۴۴ هـ. ل) کال د استاد عبدالروف پینوا په غوبنتنه ليکلی دي.

اصل متن په دري ژبه کښل شوي، وروسته دغه متن د استاد پنوا له خوا په عربي ژبه و ژبارل شواو^(۷۹) (مخه يې په مصر کې د (نظرة العابرة الى لغة البشتو) ترسليک لاندې په (۱۹۶۵) کال په قاهره کې خپور کړ).

د پوهاند حبیبي په ويناديادا شر دري متن له لاسه وتلى او خپور شوي نه و نوځکه دارساله د باغلي سمندر غورياني له خوا په دري ژبارل شوي، متن يې له ژبارې وروسته بساغلي روان فرهادي کتلې، وروسته ياده ژباره پوهاند حبیبي ته سپارل شوي، استاد حبیبي د متن له کتلو وروسته بساغلي زلمي هپوادمل ته لارښونه وکړه، چې د پهې خزانې د ځينو شاعرانو د شعرونو دري ژباره هم ورزياته کړي، او همدارنګه يې ځينې نور ضروري مواد هم پري ورزيات کړل او اثر چاپ شو.^(۸)

۵ - **لنجی:**

دا اثر په دري ژبارل شوي دی په ۱۳۳۷ هـ. ل کال کې دراډيو افغانستان له خوا په ډېربنه صحافت انځوریز چاپ شوی او بشپړ مخونه یې ۱۷۶ دی. دې اثر چانګ کوونکی او فارسي مترجم استاد پنوا او انگرېزی ژبارونکی یې محمدابراهيم شريفی دی.

يادا ثردوهم حُل د افغانستان د علومواکاهمي د پښتو څېرنود نړیوال مرکزله خوا د خوشحال خان خټک د مرینې د درې سوم تلين د نړیوال سیمینار په مناسبت په ۱۳۵۸ هـ. ل کال ۲۲ مخه چاپ شو، د دې رسالې یو توپيرله لوړۍ چاپ سره داو، چې انگرېزی ژبارونکی یې بل سړۍ، یعنې سعدالدین شپون او بل دا چې لوړۍ چاپ مصورو، دا چاپ ساده دی.

په دې اثر کې ځینې غوره پښتو لندې خوندي دی، بسايي په کورني او نړیواله کچه د پښتو ژبه د شفاهي ادب دیوړ مشهوري برخې د خړګندولو دنده ترسره کړي د يادا ثردوډ ژبه ساده او خوبه ده. (۹)

۶ - **پېډېس**

دغه اثر د علامه اقبال لاهوري د (مسافر) نومي منظوم کتاب منظومه پښتو ژباره ده، چې په ۱۳۲۱ هـ. ش کال دانيش په ورځانه کې توک توک خپره شوې ده.

۷ - **پاچاخان**

دا کتاب بساغلي فارغ بخاري په اردو ژبه د عبدالغفار خان د فعالیتونو په باب ليکلى، چې استاد پنوا له اردو خنه په پارسي ژبه ژبارلى دی او د ۱۳۳۸ المريز کال دانيش په ورځانه کې پرله پسې خپور شوي دی.

۸ - آئينه سکندري

د(المصلقلة المرضية للمرأة الرضييه) پاپسي ژباره ده.

ددې ژبارې یوه خطې نسخه دافغانستان په ملي آرشيف کې په ۴۷ گنه کې خوندي ده، اصل کتاب دامریکایي (یوسرفندیک) تالیف دي.

۹ - ماګدولینه (نوی ملمه)

دغه اثر په انگرېزی ژبه لیکل شوی ناول دی، استاد پنوا په پښتو ژبارلی او په کابل مجله کې په پرله پسې ډول خپور شوی دی. دا ژباره هم خپل هنري خوندلري.

۱۰ - پښتو متلونه

په دې اثر کې د پښتو (۴۵۰) متلونه را تول شوی، چې په دري او انگرېزی ژبو هم ژبارل شوی دي.

انگرېزی ژباره يې عبدالحمد (شینواري) کړي ده، د پښتو خېرنود نړيوال مرکزله خوا په ۱۳۵۸ هـ.ل کال په دولتي مطبعه کې چاپ شوی دی، بشپړ مخونه يې ۴۵۳ ده.

په دې اثر کې متلونه دالفا په ترتیب راغونډه شوی سرپرہ پردې يې د کارونې ځای هم په ګوته شوی دي. (۱۰)

۱۱ - شين ڪتاب:

دادليبياد و اکمن قذافي د یادبentonو د مجموعې پښتو ژباره ده. (۱۱)

دا وي هغه څو ژبارې چې زما په دې ليکنه کې لنډې معرفي شوې.

داستاد پنسواد ژبارې ژبه ساده او روانه ده په ځينو خويې حتی ډی ژبارې ګومان هم نه کېږي، چې دښې ژبارې یوه ځانګړه هم همداده. دلته به یواخې د هغه دې رې مشهورې یعنې د هند دنیمې و چې د نام تو لیکو وال

رابندرنات ټاگورد گیتا جلی ژبارې، چې ځانته خاص مینه وال او
ویونکي لري شوکربني به یې دده دژبارې دېلکې په توګه راواخلو:
«دا کوچنوئي غوندي ګل وشكوه، وايې خله، ځنډمه کوهنه
چې دا ګل مړوي اوپه خاورو ولړل شي.
کېدای سی چې ستا په امېل کې به ورته ئای پاته وي، خوته یې دخپل
لاس دمنبود په درد سرلوری کړه، او ویې شکوه.
زه بېړېږم چې زما تر خبرې دو دمخه، ورڅای ته ونه رسپېږي او دنذر
وخت تېرنه شي.

زه دامنم چې رنګ یې ھېر تېز نه دی، خوشبو یې کمزوري ده. خوته د
خپل خدمت کار ځنې واخله، او ویې شکوه چې دغه وخت دی.
زمانغمې دده نېکلالېره کړي ده، دده بشایست په كالوا آرایش نه
ویاپي، پسول او ګنډه زموږ وصل اخلاقاوي، او زما اوستا تر منع حائل کېږي،
اوپه آواز کې یې زما اوستا پتې - پتې خبرې ورکېږي.

زماشاعرانه غرور ستا په وړاندې له شرمه ماتېږي اې دشاعرانو پاچا! زه
ستا پښو ته ناست یم، ما پېړد، چې خپل ژونددیوې شپېلې په خېر ساده
اوسم کرم چې یواحې ستاد پاره دموسيقۍ ساه په کې وچلېږي. (۱۲)
دغه ژباره استاد پښوا په پوره دقټ هنري جذایت او شاعرانه روح
ترسره کړي ده. دغسې هنري ژبارې لوى هنرمندا او شاعر غواړي،
اروابناد پښوادې ټولو کمالونو درلودونکي و.

اخونه:

۱- عبدالقدیم، پتیال، پردېس پښوا، علامه رشاد خپرندویه ټولنه، کندهار،
۱۳۸۷ هـ. ل کال، ۴۶ او ۴۴ مخونه.

- ۲- حبیب الله، رفیع، په پښتونظم اوન્શરકી دર્ભાર્પી બન્સ્ટે એન્સ્વોડન્કી، دર્ભાર્પી ડિસ્યમિનાર દ્વારા તોલ્કે, કાબિલ પોહન્તુન, ۱۳۸۲ھ. લ. કાલ, ۱۰-મંખ.
- ۳- احمدશાહ، زغم، દર્ભાર્પી દોહ એર્ખિઝી ફરહન્ગી એચ્ચીપી، દર્ભાર્પી ડિસ્યમિનાર દ્વારા તોલ્કે, કાબિલ પોહન્તુન, ۱۳۸۲ھ. લ. કાલ, ۷۲-۷۳-મંખને.
- ۴- سીડમહી દીન، હાશમી، દલિકોાલી، ફન، ۱۳۸۳، કાલ، ۱۲۲-۱۲۳-મંખને.
- ۵- محمدાજાન، હ્યુચિયાની ઓ દર્ભારની ખરન્ગોલી، દર્ભાર્પી સિસ્યમિનાર દ્વારા તોલ્કે، કાબિલ પોહન્તુન، ۱۳۸۲ھ. લ. કાલ، ۱۱۳-۱۱۴-મંખને.
- ۶- نصرالله، ناصر، દશ્લમી પીર્પી પેફરન્ગી એદ્બી બેહિર કી દુલામે હિબીયી દ્રીએ، દુલ્મો એકાહીયી، ۱۳۹۲ھ. લ. કાલ، બેહિર મટ્બુએ، ۴۹۲-۴۹۳-મંખને.
- ۷- પૉરટ્ની એથર ۲۸۸-મંખ.
- ۸- પૉરટ્ની એથર ۳۷۹-મંખ.
- ۹- نصرالله، ناصر، દ્વિન્સ્ટેની ફોલ્કલૂર દ ચાપી મજૂમું ઉછ્પરંદુદ્દ, દાફાનસ્ટાન દુલ્મો એકાહીયી، ۱۳۸۳ھ. લ. કાલ، આરાડી મટ્બુએ، ۳۶۵-મંખ.
- ۱۰- પૉરટ્ની એથર ۲۶۶-મંખ.
- ۱۱- عبدالરોફ પૈન્નો، કિતાન્જલી، દ્વારા અધિકારી અને પોહાન્ડ અને શકૂર રશાદ સર્ઝિઝે، ۲۰۱۰ માં કાલ، કાબિલ અફાનસ્ટાન، ۹۳-મંખ.
- ۱۲- પૉરટ્ની એથર، ۱۰۹-۱۱۰-મંખને.

د فنا د ذړه ټوټي

د هر تخلیقی او ایجادی اثر خپرنه د هماغه وخت په هینداره کې په کارده. د فنا عصر "شلمه پیری" هغه عصر دي، چې په کې پښتوژبې تازه تازه د کابل رسمي ادارو ته لاره موندلې وه، خو په ټوله معنانه، په دي معنا چې نه چا په بنوونځي کې ئځای ورکاوه او نه په پوهنتون کې او دربار خولا ډېره ستړه خبره وه.

پښتوژبه په دولتي کچه یواځې د خو کلیوالو او بناريانوژبه وه، چې هم هغوي پري حداقل لیک کولی شواو لامليې هم د پښتوژبې او ادب خوستوري، لکه: استاد الفت، استاد خادم، استادرښتین، استاد بینوا، استاد حبیبی او... وو. زما په نظر پښتوژبه د دوى په برکت تر موږ پورې را ورسیده او بناغلې فنا هم د دغې لړۍ د یوې کړي، په توګه په کې رغنده رول لري، بناغلې فنادخپل قلم وړتیا په داسې ژبه کې وښوده، چې هغه مهال ورسره زموږ د ټولنې د ګوتو په شمار خلک هم بلدنه وو. ده د پښتو او انگریزی لیکنو ترڅنګ د نورو پښتو لیکوالو او شاعرانو په څېر په درې ژبه کې هم اثار ولیکل، چې د ډېرو د پاملرنې وړو ګرځدل او ډېري نوې او د کار خبرې یې

په کې کړي وې، نو د نوموري همدغوا رزښتونو ته په پام سره اړینه بولم، چې یو خو خبرې یې د ژوند په اړه هم ووایم؛ محمد جان فنا ساپی په ۱۳۱۱ هجري لمريز کال کې د ډګر جنرال سعد الله خان ساپی په کور کې وزپرپد، خپلې لومړنۍ زده کړي یې په ۱۳۲۹ هجري لمريز کال کې د تجارت په عالي لپسي کې په بري سره پاڼه ته ورسولي او وروسته د لوړوزده کړو لپاره حربې پوهنتون ته لار، په ۱۳۴۳ هجري لمريز کال کې یې له یاد پوهنتون شخه د لوړوزده کړو سند ترلاسه کړ.

فنا په ۱۳۴۸ هجري لمريز کال د نظامي دوكتورا د اخيستلو په غرض امریکې ته لار او هله یې د پوئحې زده کړو په برخه کې په کال ۱۳۵۰ هجري لمريز کې د دوكتورا سند و اخيست او پېرته خپل هپواد ته راستون شو.

فنانه یواحې پر ہپواد مین افسرو، بلکې سياسي شخصيت، ليکوال، شاعر، فنکار او د پښتو او دري ژبو تکره او نوميالي خطاط هم و، چې تراوسه پوري یې ھېر کم سیالان پیدا شوي دي.

بناغلي فنا د وخت سياست، ادب، ټولنيزو حالاتو او پېښو په اړه ډېرې مقالې او ليکنې کري، چې د وخت په ورځيانو او مجلو کې خپري شوې دي، خو کله چې په هپواد کې کودتا ګانې پيل شوې، نو د نوموري پر ليکنو باندي دغه لاري بندې شوې؛ ځکه د ديو افغان ليکوال په حیث د هغه وخت له کودتا ګانو سره جوړښت ونه کولی شو او مخالفت یې د وخت سياستونو هضم نه کړاي شو، نو ځکه یې پري داخواني تورو لګاوه او کله چې په ۱۳۵۸ هجري لمريز کال کې د ثور پر ۲۳ نېته له خپل کور شخه د مطبعې په غرض ووائه، نو هماګه یې وروستي وتل ول او تراوسه پوري یې د سلګونو او زرگونو انسانانو په خپر درک معلوم نه شو او بالاخره له خلور دېرش کاله ځنډ وروسته دا خرګنده شو چې نوموري یې په ۱۳۵۸ هجري لمريز کال د ثور په ۲۵ نېته له نورو ډېرو بې ګناه خلکو سره یو ځای له منځه وړي و. روح دې یې بساد وي.

دفنا اثار منظوم دی او که منشور دناد زره توپی دی؛ ُحکه ده رلیکوال لپاره د هげ ليكنې ډپر ارزښت لري او د فنالپاره خود هغه دزره توپی دی.
لكه خنګه چې مخکې يادونه وشه فنا په پښتو، دري او انگريزي ژبوپوهيده او په درې واړو ژبوکې چاپ او ناچاپ اثار لیکلې، چې په منظومو آثارو کې يې فريادي شاعر او د شاعر پسرلې چاپ شوي دي او په ناچاپو آثارو کې يې داولمې، چارګل، زما شرقې افکار، شريکه دنيا، عشق او ادب او د پتنګ په نامه آثار تراوسه پوري د چاپ لاري خاري.

همدارنګه دی هنري شري ليكنې او تحقيقې اثار هم لري، چې د هيوا د په پلاپلو ورځانو او مجلو کې چاپ شوي دي. پر دې سرپره شکېدلې تارونه او عروس نامزاد د فنا دوي لنډي ټپسي دي، چې په ۱۳۳۸ کال کې دانيس په ورځانه کې خپري شوي دي او د شعله های جاویدان، ګل ستاره، ګلبرګها، قلم او شمشير يې نورې شري ليكنې دي.

د شاعر خيال، مات بنګړي، دستورو اميل، غير او د زره توپې يې د ادبې توپو ناچاپ آثار دي، چې له بدنه مرغه لا هم د چاپ لاري خاري، خو تمه ده چې خوک پر فرهنګ او هيواد مين فرهنګي پيداشي او د چاپ په ګانه يې سينګار کري، ُحکه د غه اثار له نېکه مرغه تراوسه پوري هم زمانې پوپناه کري نه دي.

لكه خنګه چې زماد مقالې سرليک هم د فنا د زره توپې دي، نو غواړم، چې د فنا پر همدغه اثر خه ناخه بحث وکړم، خو وړاندي تره ټهي اړينه بولم، چې يو خو خبرې د ادبې توپو په اړه هم ووایم، ُحکه مور، چې کله هم پر ادبې توپو بحث کوو، نو وړاندي تره ټهي بايد د ادبې توپو په اړه یو برداشت او ذهنیت ولرو. زما په اندادې توپه د هنري نشريو ُخانګړي ډول دي، چې ادب پوهان يې د منشور شعراو لطيف ادب په نوم هم

يادوي. البته په دې وروستيو کې خواديپوهانو ديو ځانګړي صنف او ژانر په توګه ادبی توقې معرفي کړي او د هنټې په جورښت يې هرا پخیزې خبرې کړې دي. خو په هر صورت! د ادبی توقې د پیشنهانې په لړ کې ویل کېږي چې: «ادبی توقېه اصلانه شري ليکنه ده شعري ګډيت لري. شري ليکنه خويې ځکه بولي چې د شعر د اصلي او اساسي توکي (وزن) له قيد خخه آزاده ده، دغه ډول ليکنوکې دلوري انشا خيال ساتل کېږي او تشبیهاتو، استعاراتو او کنایو استعمال په کې زيات وي.» (۱) خو که لپنور هم ورته ځير شو، نويوه بله باريکي هم په کې موندلې شواوه غه دا:

«...اویا په ژبه کې هغه خوبنې شي کلام ته وايي، چې په ډیرو باریکو، خوندورو او لنپو الفاظو کې جامع مطالب خرگند کړي. دوینا طرزې پېښکلې، هنري بنه او ترکیب ولري.» (۲)

دادبی توقېو په فورم کې د منځچانګې له پلوه هر ډول ټولنیز مسایل مطرح کیدا دشي او دغه ژانر په ځانګړي ډول شاعرانه خيالات، احساسات، عواطف او د لیکونکي ذهنې او فکري انځور په خوبه ژبه او مناسبوښکلو ترکیبونو کې خرگندوي. د ادبی توقېو موضوعات او جورښت اپیک او لیریک کې دلاي هم شي.

بنائي ځينو لیکوالو ته دا پونښته پیداشي، چې ادبی توقېه د دومره ځانګړنو په لرلو سره دلنډې کيسې یوه برخه ده او یا هم خپله لنډه کيسه ده، خو حقیقت دادی، چې دغه دواره ژانرونې سره جلا او پلې لاري تعقیبوي او که وخت يې راغي دام موضوع به هم په تفصیل سره وڅېرم.

دادبی توقې نتر ته د بې قافیې نتر نوم هم ورکړل شوی او کله بیا ورته مسجع نتر ویل شوی دی، خو تر کومه چې زه معلومات لرم ادبی توقېه د نورو هنري نترو نو او ژانرونو په خپر هرا پخیزې ځانګړنې نه په ګوته کوي. دلنډې کيسې په ډول نه وي

چې د پیل، اوچ او پای برخه ولري. ادبی توته اکثراً حکایوي وي او په خوبه ژبه د واقیعت انعکاس وړاندې کوي. (۳)

په پښتو ادب کې د ادبی توته پیل په شلمه پېړي کې ګنډل کېږي او په افغانستان کې د دې ادبی ژانر وده دوینس زلمیاتوند غورځنګ پرمهاز زیاته ترستره ګو کېږي.

ادبپوهان په پښتو ادب کې د ادبی توته پنځگر سید رحمت الله راحت زاخیلى بولی او تر هغه پسې وروسته د ګل پاچا الفت غوره شرون، حمزه شینواري، اجمل خټک، ټلندر مومند، محمد اجان فنا، محمد الدین ژواک نومونه د ادبی توته په سرلا رو کې شماري، چې په دې برخه کې يې بسې تجربې کړي دي. (۴)

پوهان په دې نظر دي چې ادبی توته دبل هر هنري ادبی ژانر او صنف په پرتله یو په زړه پوري ژبني هنر دی چې لیکوال یې بشکلایي اړخ ته خاصه او ځانګړې پاملنې کوي. کلمات یې بشکلی او رنګین، ژبه يې ساده وي. (۵)

پورته آرونو ته په کتلوسره ويلاي شو، چې یادې شوې ځانګړنې ډير ځله دفنا په ادبې توته کې لیدلای شو؛ ځکه دفنا په ادبی توته کې د مينې خبرې راغلي او د مينې خبرې يې په تغزلي او شاعرانه جملو کې نغښتې دي، زما په نظر دفنا ادبی توته د یو عاشقانه فلم لنډي صحنې ته ورته دي، چې د ډيرې رنګینې په وجہ دانسان په زړه خوله لګوی، د نوموري په هره ادبې توته کې د یو مین تلوسه، ارمان او د مينې تنده نغښتې وي. کله کله د مينې دا شوخي دومره غالبه شي، چې بې اختیاره خپله معشوقة په غیره کې ونيسي. لکه په دې ادبی توته کې :

د باب

زه کېناستم او ته مې په غېړکې ونيولې، زماګوتې غورونو، ستاد پښتې غارې، ستاد طلايي وينستانو، د تارود تېټر کلاباتو او وريښمينو ځونډيو سره لوبي کولي، چې تارانه پونستنه وکره: ولې مې غورونه کشوي، د لفونه تارونه مې شمېرې او له غارې نه مې ګوتې تاواوې او کله چې پوهشوي، چې ته زماد شعر ریاب يې نوزماد سندرو په غېړکې ويده شوي.

«مات بنګېږي» د ادبی ټوټې ناچاپ اثر:

د فنا ادبی ټوټو یوه خوبې داده، چې لنډې دی او بله خوبې يې داده، چې مفاهيم په لنډو جملو کې رانګاري او ژبه يې کومه پېچلتیانه لري او په ادب او په ټوله کې په ټولو علومو کې مهمه خبره داده، که چېږي غواړئ، چې لوسټونکي مو په اسانۍ سره په مطلب پوهشي، نو جملې لنډې او ساده ليکئ.

ڙوندي شعر

هر چېږي چې د ڙوندنوم اخيستل کېږي، نو دانسان په ذهن کې د خوحنېست او حرکت مفهوم تداعي کوي، حکه چې ڙوند سرور دی او مرگ یو مړ روکود، د فنا په طبیعت کې رومان غخونې کړي او د دې ټوټې په بندیې ڙوندي شعرويلی دی:

«کله چې ته پوهشوي، چې زه شاعریم نو که شه هم نه قلم و اونه کاغذ، مانه دې وغونستل چې په خپلو ګوتو ستا پرسپین ټتر باندې یو شه ولیکم، سم چې ماستا پرسینه ګوته کېښوده ستا د وجود د حرارت او د زړه د نڅاموسیقی زما د شعر په رګونو او غورونو کې وغليده او دادی هغه ڙوندي شعر، چې او س به ستا په غورونو کې زما د زړه د ترانورازونه ووایي»

په پورته ټوته کې د فنازې له هر راز بې ځایه پیچلتیا خخه پاکه او روانه ده او د دې ترڅنګه يې یوه نښګنه داده، چې په یوه جمله کې دوه تصویرونه وړاندی کوي. کله چې ته پوه شوې چې زه شاعریم که خه هم نه قلم اونه کاغذو، خوله مانه دې غوبنتل چې پرڅلوا ګوتوستا پرسپین ټېرباندې یو خه ولیکم، دلته لیکوال د خپلې سیمې دیو شاعرې وسی او نداری هم انځوروی او په ډاګه کوي، چې دیو قلم او کاغذ د پیدا کولو توان نه لري له بله پلوه د خپلې مشعوقې په ټېرد ګوتوا پسولو لپاره د قلم او کاغذ نه موجودیت له امله یوبنه دلیل هم پیدا کوي او خپلې ادبی ټوته ته یوه داسې رنگینې وربنسی چې تراخره ربستیا هم دیوژوندی شعر روح بنېي.

د بنا

لکه خرنګه چې برینښنا د سیمونو په تارونو کې ځی رائحي ستامينه زماد وجود په ټولور ګونو کې ځغلې، نوکه زه شعروایم د استاهغه مینه ده، چې زماله خولې نه راوځي او خامخابه په یو وخت ټول جهان روبسانه کړي. د مینې وجود ربستیا هم یواحې له برینښنا سره تشییه کیدای شي، مینه هفه ورمې ټه ورته ده، چې احساس يې ډېر غالب او وجود يې غایب وي، تاسود ګلو یوه ورمه احساسولی شئ، خولیدلی يې نه شئ، کله چې په شلمه پېړی کې د برینښنا راتګنوې تخنیکي پدیده ده، نوې تشییه ده، نو مینه دانسان په رګونو کې راغلې او برینښنا د سیم په تارونو کې، خوبیا هم فنا دلته د معنویت ابدی مسایلوا او د مادیت فنا کیدونکي مفهوم ته ګوته نیولې ده. (فنا) وايسي: چې د سیم په لوټ ځغلیدونکې برینښنا یواحې یو کوټ وايسي

داستامينه ده چې زماله خولې نه راوئي او يوه ورخ به تول جهان رو بانه کري، نو تعبيز همدادي چې مينه هم هفه رو بانه مفهوم دی چې رنگانې ويشي خوهميشه معنيوت دی، توله نړۍ رو بانه کوي. مينه يوه داسي غريضه ده چې هېڅ ابهام او ستم نه مني، په مينه کې دژوند تولې ارزو ګانې په هيئداره کې ليدل کېږي.

د ستورو اميد

زه به نود سروزرو او جواهرو داني له کومه راورم، چې تاته ورنه اميد جور کرم. دا پاس په اسمان کې ځلانده ستوري ډير ارزانه دي، زه به داستوري د خپل شعر په تارونو کې ونيسم او ځکه چې ته زماد شعرونو ناوي یې ستا په غاره کې به یې درواچوم. خود ستورو اميد به یې دورئي ستاد منځ په پلوشو کې او د شپې به ستاد او بنسکو په وړانګو کې نه معلوميري.

د ستورو اميد ناچاپه مجموعه کې هم زموږ له یوبل ټولنيز غربت خخه پرده پورته کوي او وايي چې زه به سره زرله کومه کرم د جواهرو دانۍ به له کومه راورم، چې تاته تري اميد جور کرم، دا پاس په اسمان کې ځلانده ستوري ډير ارزانه دي زه به داستوري د خپل شعر په تارونو کې ونيسم؛ ځکه چې ته زماد شعرونو ناوي یې؛ ځکه زموږ په ټولنه کې داسي روایتونه شته چې وايي ځمکه د غربت کت دی، خپله ځنګل یې بالښت او شين اسمان یې بېستن. معنا دا چې هېڅ نه لري نه کتنه بېستن نه بالښت. فنا هم خپل محبوب ته وايي چې د طلا او جواهرو غمي خو په پيسو کېږي او زه خوار شاعر به پيسې له کومه کرم، خود فن مظاهره بیا د مره زوروره را پېژنې چې د خپل سيم په تارونو کې د خاموشه شين اسمان ځلانده ستوري هم پېپلي

شي او پرته دخپل محبوب بې وسى او غريبى شىپى پرمھال دھغه په او بىكى
كې دلوستونكىي په ذهن كې تصويروي.

ھينداره

په دې ټوته کې محمداجان فنا خپل شعر لە هنپى ھينداري سره تشبيه كوي،
چې معشوقه يې خپل ئان په كې سينگاروی او تشبيه دده دسینگار تنداره كوي، نو
دې وايىي:

تاھينداره واخىسته چې خپل مخ په كې وگوري، دسترگورانجە دشوندو
رنگ او ده وریح خط او زنې خال په كې تازە كې، خو په همدغە ھينداره كې مادرتە
كتل، چې ته په خنداشوي، هو داد شعر ھينداره ده، چې ته هروخت ما په كې ليلى
شي.

د شعر شراب

د شعر شراب ده شراب خخه بىدې؛ حكە هغە نىشە چې زماد شعر په شرابو
كې شتە هغە په نور كې نەشتە حكە د شعر شراب تل ديار دسرو شوندو د حسن او
بىكلا خخە جوروي او هر خوک نىشە كوي، نو خە بىدې وايىي:

د هغە سره شراب خېنل چې خوسري گل پانې په كې نخيدلىي ستاد شرابونىشە
بە زر تمامە شي، خوزماد شعر د شرابونىشە چې زە په كې ستاشونپى ستاييم ټولە
زمانە نىشە كې. (ادبی ټوته ناچاپه مجموع)

اخۇنە:

- 1- هاشمي، محقق سيدمحى الدين: دليکوالى فن، دانش خپرندويه ټولنە، پېښور، ۱۳۸۱ لمريز كال، ۹۷ مخ.

- ۲- سیدی، سیدنظامیم: پښتو لغه کیسه او ادبی ټوټه، صمیم ادبی ټولنه، ۱۳۸۷ لمریز کال، ۹۳ مخ.
- ۳- دژپوهنې بنستونه، ۹۲-۹۳ مخونه.
- ۴- دژپوهنې بنستونه، ۹۲-۹۱ مخونه.
- ۵- نیازی، شہسوار سنگروال: د پښتو ادبیاتو معاصر تاریخ، میهن خپرندویه ټولنه، پېښور،؟ کال، ۴۱۰ مخ.

پوهنمه صحراء علیبدی

د منشي احمد جان د هنري نهار زونه

سریزه:

که ادبیات په دوو (نظم او نشر) برخو وویشو، نود ادبیات تو دا هره برخه پلا پل
چولونه لري، زه دلته د ادبیات تو د نورو برخواو چولونو په هکله شه نه وايم، د منشي احمد
جان د هنري نهار په ارزونه او د هغه په لنده پېژنه رنها چوم:
هر ليکوال د خپلي پوهې او استعداد په درلودلو او د ليکوال لاه اصولو سره سم
ليکنه کوي خوهنري نشليکل ځانګړي استعداد ته اړتیالري، هنري نشليکل بایدد
ادبي فنونو په ګاهه رنګين او پسوللي وي، منشي احمد جان هغه ليکوال تېر شوی دي،
چې په هنري نشليکلو کې له پوره پوهې او ځیركتيا برخمن دي.
مخکې تردې، چې د منشي احمد جان د هنري نهار زونه په ارزونه شه ووايم، بنه
بولم، چې لوستونکو ته د منشي احمد جان لنده پېژندنه وړاندې کرم:

منشي احمد جان د قاضي عبدالرحمان زوي په (۱۸۸۲م) کال دسمبر مياشت د بنو په کلي کې زېړېدلی، چې پلاريې اصلًا د افغانستان د غزنې ولايت د حضرت کلا او سېډونکۍ و.

منشي احمد جان د خپل وخت مروج علوم لوستي او ډېروخت يې د بر تانيې فوئخي افسرانو ته پښتوژبه ورزده کوله، درس او تدریس ترڅنګ يې په پښتوژبه کيسې، حکایتونه او نور مختلف هنري نشي آثار او مضامين ليکلي او پنهولي، چې د شو مشهورو آثارو نمونه يې:

- ۱- د بنو بسو کيسولومرنې نشي مجموعه (گنج پښتو) ۲- هغه دغه، ۳- د قصه خوانې، گپ، ۴- د افغانستان تاریخ (پښتوژباره)، ۵- د سلطان محمود تاریخ، ۶- انگريزي ګرامر، ۷- اردو ګرامر، ۸- متلونه دي، زموږ د غوره نشي ادبی ليکنو د بن دغه بنوال په (۱۹۵۱م) کال د ډېرو تباکو د کارولوله امله د (۶۹) کالو په عمر و مر، اروادي يې بشاده وي.

نوموري خپل ټول هنري نشونه دومره په بشکلي انداز سره کښلي او دومره يې د هنريت په ګانه پسوللي، چې په لوستلو سره يې هر لوستونکي ته دا اند او فکر پيدا کيربي، چې ده په خپله لکينه کې له خومره دقت او خلاقيت شنځه کار اخنيستي دي، هر لوستونکي ځان ته مجذوبوي، د احمد جان د هنري نش همدي مجذوبیت دي ته و هشحولم چې زه (د منشي احمد جان د هنري نش) په ارزونه باندي يوه مقاله ولیکم، ځکه چې دده په ټولو نشونو کې له یوې خواه پر په زړه پوري فکرونه، اندونه او پيغامونه پراتنه دي او له بلې خواه پښتنې ټولنې او چاپيريال په روزنه کې هم مهم رول لوبيوي او ددې ترڅنګ يې خپل نشونه په ډېرو لنډو او قریب الفهمه الفاظو سره ليکلي، چې د لوستلو پر مهال تري ډېرژر مطلب اخنيستل کيربي. او بله مهمه خبره

داده، چې نوموري خپل ټول نشونه دومره په بنسکلي سبک او اسلوب سره لیکلې، چې دلوستلو پر مهال یې داسې فکر کېږي، چې سړۍ هر شه په خپلو ستړګو ويني.
لنډه دا چې د منشي احمد جان ټول هنري نشونه هم خوندلري او هم له پندونونه ډک دي، دا ټول شهکارونه دیوه با استعداده او ادبی هنري لیکوال نخښه ده، چې منشي احمد جان له دې خڅه برخمن دي.

ډاکټر زپورالدین زپور په خپل اثرد (پښتو ادبیاتو اوسنی دوره) کې د منشي احمد جان د نشر په اړه لیکي: د منشي احمد جان د نشر مهم خصوصیت دا دي، چې هغه په خپل نشر کې خواړه او بنسکلي عبارات را وړي او لنډي لنهې جملې یې بشه ادا، سلاست او روانې، د لغاتو سوچه والى، متلونه، اصطلاحات چې ګڼي، محاورې ته نېډې دي، را وړي، چې د منشي احمد جان لیکنې د بنسکلي فورم او پښتو محاورو ته په نېډې کولو کې لوی لاس درلود او داسې آثارې لیکلې، چې په پښتونشر کې شهکار بلل کېږي. (۱: ۵۰ مخ)

مخکې له دې، چې د منشي احمد جان په هنري نشر خبرې وکړو، د نشر پېژندنه اړینه ده:

نشر په لغت کې پا شلو او شيندلو ته وايي او په اصطلاح کې هغه وينا يالیکنه چې دوزن او قافیې له بند او قيد خڅه ازاده وي، په بله وينا: د ژې هغه غیرنظمي برخه چې د عادي خبرو اترو خڅه لوړ او د فصاحت او بلاغت خڅه ډکه وي نشر بلل کېږي.

که چېږي په هنري نشر بحث وشي؛ نویسا هنري نشر داسې پېژنو: هغه لیکنې ویناوې، چې ادبی ارزښت ولري هنري نشر بلل کېږي.

هنريت یا هنري ارزښت هغه ځانګړنه د، چې په لیکنو کې د عادي نشراو هنري ادبی نشر تو پير رامینځ ته کوي او يوله بله یې سره پېلوي، د هنري یا

ادبی شرپه لیکنه کې دلیکوال ذوق، احساس او تمایل دیومطلب یا واقعیت دافادې له پاره بنسټیز ارزښت او اهمیت لري، لیکوال؛ هغه خه چې لیدلي، اوريالدلي یا احساس کړي وي او یا یې په ذهن او خیال کې راوګرځي بیانوی، په ادبی یا هنري شرليکنه کې تخیل ستر رول لویوی، دغه تخیل دخواک په مرسته په خپله لیکنه کې داسې جذب او خواک مومي، چې زړونو ته په اسانۍ او ژرلار پیدا کوي. (۶: ۳۹ منځ)

هغه خه چې د منشي احمد جان شري لیکنو ته یې بسکلاور بخښلې هغه ده نري - ادبی شرپه جورښت کې د اساسی توکه کارونه او پاملرنه ده، چې د نوموري هنري شرته یې خانګړي خونداورنګ ورکړي دی. هغه اساسی توکي چې ده نري - ادبی شرپه فصاحت، بلاغت، سلاست او روانی کې رول لري عبارت دي له:

- تخیل، چې ده نريت یا هنري ارزښت اساسی برخه ده او په هنري شر لیکنه کې لوړنې خانګړنې هم بلل کېږي.

- سلاست او روانی: دا هم ده نري شربله مهمه خانګړنې ده، چې په لیکنه کې جملې له کړ کچ خخه ژغوري او لیکنى جملې داسې محاوري ته یې نژدې کوي، چې له عادي وینا وو یې خیال او فکر لور او د حقایقو د سپړنې او موندنې لار په کې ده نريت په خواک رنډه شوې وي.

- جذابیت او زړه راښکون ده نري شربله خانګړنې ده، چې ددې ډول شرليکونکي دوینا اصلې مطلب، فکر او عواطف په ډېره چېکۍ سره لوستونکي او اور پدونکي باندې اثر بینندې

- دلخواه معنابرابري، دهنري نشر بله مهمه ځانګړنه ده، چې دهنري
نشر په لوستنه کې لوستونکي او اورپدونکي ته د مطلب معنازره په لاس
ورکوي او د لوستلو پر مهال یې د پاملرنې جاذبه پیاوړې کوي.

په لنډه توګه ويلى شو، چې دهنري نشر لیکنی سبک له نورو عادي
نشر نوسره جوت توپيرلري، دا خکه، چې په هنري نشر کې له تخيل، منظر
کښي، جذابيت او زړه راښکون، دلخواه معنابرابري، سلاست، فصاحت او
بلاغت په پام کې نیول کېږي او په ډېر ژور فکر سره وړاندې کېږي او همدغه
یې د جورښت اساسي توکي دي. (۷: ۴۱ مخ)

که د منشي احمد جان هنري نشر ته د ژبني، منځانګې او فورم له مخي
کته وکرو، ويلى شو، چې د ژبني جورښت له پلوه د نوموري هنري نشر د ژبني
د ګرامر په اصولو برابر، جملې او عبارتونه یې لنډ، ساده او روان دې، د نورو ژبو
سخت او دراندله لغاتونه په کې ډېر کم راول شوي، د کلمو جورښت او
کارونه یې عالي او عام فهمه ده، لوستونکي ته ذهنې ستريانه رامنځ ته کوي،
دلا لوستلو او مطالعه کولوشوق او علاقه رامينځ ته کوي.

که د نوموري هنري نشر ته د منځانګې له پلوه پام وکرو، دې پایلي ته
رسپېرو، چې منشي احمد جان د نشر لیکنې په دې برخه کې هم ډېر قدردان
دي، تعليمي موضوعات، کمياني، توکي، اصطلاحات، طنزونه،
حکایتونه، لنډکي او لنډې کيسې یې په پند او خوند سره لیکلې او وړاندې
کړې دي، د لوستلو پر مهال لوستونکي جذبوي ترڅو مطلب تر پايه ولولي.

که د منشي احمد جان هنري نشر ته د فورم له مخي نظر واقوو، دهنريت
په ټولو مزاياوو او ارزښتونو بشکلې دي، هغه اساسي توکي چې دهنري -

ادبی تشریفه لیکنه کې ضروري دی، ده په ترتیب سره کارولي او د خپلو هنري
لیکنو جذایت او هنریت يې پرې رنگین کړي دی.
دلته غواړم، چې د منشی احمد جان د هنري نشرخانګرنو ته هم نفوته
وکړم، چې په لاندې ډول دي:

د منشی احمد جان د نثر څانګړنې:

- د نوموري په تشرکې؛ توکې، طنزونه، حکایتونه، لنډکۍ او لنډې کيسې په ډېره بنه توګه سره وړاندې شوي دي.
- په نثر کې يې د موضوع په لحاظ؛ سیاسي - ټولنیز، کلتوري، انتقادی، اقتصادي او نور ګن شمېر حقایق او واقعیتونه وړاندې شوي دي.
- د پېچلو ترکیبونو او سختو لغاتوله کارولویې ډډه کړې، که يې کارولي هم دی ډېر کم او په وضاحت سره راړول شوي دي.
- له بدیعی صنعتونو يې ډېر بنه او پرڅای کاراخیستی.
- د نورو ژبوله ويیونو (لغاتو) يې دارتیاله مخې کاراخیستی.
- په لیکنو کې يې په زړه پوره پندونه او پیغامونه پراته دي.
- دوخت حالاتنو او اړتیاوو ته په کتو سره يې سمې لیکنې کړې دي.
- ډېرلوی لوی مطالب يې په لنډو الفاظو کې څای کړې او ټولنې ته يې وړاندې کړې دي.

- د لیکنو اکثره موضوعات يې پند او نصیحت جوړوی.
- د نثر منځانګه يې قصې، تعلیمي موضوعات، حکایتونه او کمیدې تشكيلوي. (۵: ۱۹)

پورتني دری ګونې تحلیل او د نوموري د هنري نشرخانګرنو ته په کتو سره ویلى
شو، چې منشی احمد جان د هنري او ادبی نشري لیکنو په اوډنه کې نام تو او دلور

استعداد خاوندی، دخانگرنوله مخپ دده دنشري لیکنو مثبت ارزولو علت دادی،
چې په لوستلو کې پېچلتیانه لري، عام فهمه او روان مطالب يې په ذهنونو کې ژر
ځای نیسي او موخي په اسانی سره ترې اخیستل کېږي.

نوموري شعر هم ويلی خود شعر په نسبت يې شر ته ډېره پاملننه کړې ده، شعر
يې هم له پوره خونداو پند برخمن دی، چې حکایوي او نصیحتي جنبه لري.
دلته به دېبلګې په توګه دمولوي احمد جان دنشري کيسو یوه پارچه را واخلو:

د سلطان او غلام حکایت:

خلک وايي؛ چې د محمود غزنوی (پادشاه) خپل غلام (ایاز) ډېر خوبن و، ځکه
به د ټولو وزیرانو او درباريانو هغه سره کينه او بغضن و، یوه ورخ دوی ورته ووې؛ چې
ایاز هره ورخ جواهر خانې ته ځی او شه پتوي، پادشاه ووې، شو پوري مې چې په
خپلو ستر ګونه وي ليلى، زه باورنه کوم.

بله ورخ يې بادشاه بیا خبر کړ، چې ایاز جواهر خانې ته تللی دی، بادشاه په
سوری کې ورته کتل، شه ګوري، چې ایاز یو صندوق (سنڌوق) لري کړ، خيرنې او
شلېدلې جامي يې ترې را او ويستلي او وايې غوستلي، چې بادشاه دا ولید، دنه ورغني
او تپوس يې وکړ، چې اې ایازه! داسي خيرنې جامي دې ولې واغوستې؟

هغه ځواب ورکړ؛ چې قربان دې شم زه چې ستاسونو کرنه ووم، نوزما دا جامي وي
او سنوستا په مهرباني، مې چې پاكیزه جامه بیا موندہ؛ نو خپلې زړې جامي واغوندم
او ورته وګورم، چې هغه خپل پخوانی حال رانه هېرنه شي او ستا په نعمتونو شکر
وباسم، کله چې هغه دا خبره واورېده؛ نو ډېر صفت يې وکړ او رتر غارې ووت او د
هغه مرتبه يې لوره کړه. (۴۹ : ۴ مخ)

لكه خنګه چې ليدل کېږي، د پورتني حکایت الفاظ لنډ، ساده او روان مفهوم
لرونکي دي او کومه پېچلتیانه لري او ددي حکایت تر خنګ د تشبې ګانو، استعارو،

کنایو، مجازونو، سوال او حواب او نور و ادبی فنونو په واسطه بسکلی شوي او بسکلی پیغامونه يې هم دیو پند په توګه ټولنې ته وړاندې کړي.
شکر ادا کول د الله ج په ورکړل شویون نعمتونو، شکر کول د مال او د نعمتونو زیاتې دو سبب گرئي.

حضرت رسول کريم، فرمایي: خوشیان چې چاته ورکړل شي، هغه ته د دنیا او اخترت خیر ورکول کېږي:

۱- د ذکر کوونکي ژبه، ۲- د شکر کوونکي زره، ۳- د صبر کوونکي بدنه. (۲)
(امخ ۱۴)

پایله:

هنري تشره غوليکنو ته ويل کېږي، چې په هغو کې د هنري ارزښت ځانګړنه پرته وي، واقعيتونه په رنګينو او خوندورو الفاظو کې رانغارې، دلوستونکو پام ځان ته جلبوی، دلوستلو پرمهال ذهني ستريا او پېچلتیانه رامینځ ته کوي، مطالب یې روان او له سلاست ډک وي، د نور و ژبولغات او سخت اصطلاحات پرته له ډېرې اړتیانه په کې کارول کېږي.

پورتى، اشارې ته په کتو سره د منشي احمد جان هنري نشونه هم له پوره فصاحت او بلاغت برخمن دي، تر ټولو بنه ځانګړ تیا یې داده، چې اوږده اوږدې مطالب یې په لنډو، عام فهمو او روانو جملو کې راپوري او ترسیم کړي دي. همدغه سلاست یې نشونو ته د هنريت ارزښت ورڅښلې، حکایتونه، پندونه او نصیحتونه یې له پوره لارښوونه برخمن دي، هر لوستونکي ځان ته جلبوی، پند ترې اخلي او خوند ترې اخلي، دده د نشر په لوستلو کې د ذهني ستريا احساس نه کېږي، شه یې چې ليکلې د او سنې محاوري سره همغږي لري، چې دا هم د نومورې د هنري- ادبې نشمهمه ځانګړنه ګهل کېږي. د لیکنوبل بنه والي یې دادې، چې د معلومات دورکړې جنبه

لري، يعني ده رئور مطلب نه يې لوستونکي ډېر معلومات تر لاسه کوي او هم يې له لوستلو خوندا خالي.

اڅلیکونه:

- ۱- روهي محمد صديق: پښتو ادبیاتو تاريخ، دویم ټوک، پښور، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۷۸ ل.
- ۲- زپور، زپورالدين: پښتو ادبیاتو تاريخ او سنی دوره، کابل، دساپي د پښتو خپرونو د پراختیا مرکز، ۱۳۸۶ ل.
- ۳- سنگروال، شهسوار: داستاني او هنري ادبیات، پښور، د پیغام خپرندوي مرکز، ۱۹۸۳ م.
- ۴- منشي احمد جان: پښور، قصه خوانی ګپ، ۱۹۸۶ م.
- ۵- خليل، هميشه: پښتنه ليکوال، پښور، یونیورستي بک پيليشرز، ۱۴۲۸ ق.
- ۶- هاشمي، سيدمحى الدين: دشري ادب ډولونه، کابل، وحدت خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ ل.
- ۷- یزال، یارمحمد: دريمې ادبی دورې منثور متون درسي كتاب، کابل، پوهنتون نشرات، ۱۳۸۶ ل.